

MEDENİYET VE TOPLUM DERGİSİ

The Journal of
Civilization
and Society

CİLT - VOLUME:1
SAYI - ISSUE: 1
OCAK - JANUARY 2017

NECMETTİN ERBAKAN
ÜNİVERSİTESİ

**MEDENİYET VE TOPLUM DERGİSİ / THE JOURNAL OF
CIVILIZATION AND SOCIETY**
Cilt/Volume: 1, Sayı / Issue: 1 (Ocak / January-Haziran / June 2017)

Uluslararası Hakemli Dergi / International Refereed Journal

Sahibi/Owner

Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Adına /
On Behalf of Necmettin Erbakan University The Faculty of Social Sciences
and Humanities

Prof. Dr. Abdulkadir BULUŞ

Editör / Editor

Prof. Dr. Abdulkadir BULUŞ

Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Mehmet BIREKUL

Editör Yardımcıları / Assistant Editors

Yrd. Doç. Dr. Muammer ULUTÜRK

Arş. Gör. / Res. Assist. Fatih KALECI

Arş. Gör. / Res. Assist. Ruhi Can ALKIN

Arş. Gör. / Res. Assist. Mustafa GÖMLEKSİZ

Dizgi / Type Setting

Arş. Gör. / Res. Assist. Mustafa GÖMLEKSİZ

Tashih / Correction

Arş. Gör. / Res. Assist. Ruhi Can ALKIN

Kapak Resmi / Cover Design

Khodja Akhrar Mosque Mosaic, Samarkand, Uzbekistan
Design. Arş. Gör. / Res. Assist. Fatih KALECI

Yayın Türü / Publication Type

Yerel Süreli Yayın / Local Periodical

Yazışma Adresi / Correspondence Address

Dere Aşıklar Mahallesi, Demeç Sokak, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal
ve Beşeri Bilimler Fakültesi Dekanlığı Köyceğiz Yerleşkesi, No: 42, 42090
Meram/KONYA.

Tel / Phone: 0332 325 20 14

Web: <http://dergi.konya.edu.tr/index.php?journal=sosbil&page=index>

E-posta/E-mail: medeniyetvetoplum@konya.edu.tr

Medeniyet ve Toplum dergisi, yılda iki kez yayınlanan uluslararası hakemli
bir dergidir / The Journal of Civilization and Society is an international bi-
annual journal

Baskı ve Cilt

Erman Ofset Matbaacılık Ltd. Şti.
Fevzi Çakmak Mah. Özlem Cad. No: 33/G
Karatay/KONYA- Tel: 0332 342 01 55
Sertifika No: 15409

ISSN:

2587-0092

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

MAKALELER		ARTICLES
Başlangıçtan Devrime Çin'i Anlamak (Mı)? İbrahim ÖZMEN Abdulkadir BULUŞ	9	(Is to) Understand China From Begining to Revolution İbrahim ÖZMEN Abdulkadir BULUŞ
Ulrich Beck'in Risk Toplumu Kavramsallaştırması Ekseninde Toplumsal Kontrolün Dönüşümüne Giriş Denemesi Ruhi Can ALKIN	35	Introduction to the Transformation of Social Control within the Scope of Ulrich Beck's Conceptualization of Risk Society Ruhi Can ALKIN
'Akıllı Şehircilik' Anlayışı ve Belediyelerin İnovatif Uygulamaları Seyida ERKEK	55	'Smart Urbanism' Understanding and Innovative Applications of Municipalities Seyida ERKEK
Selçuklular Döneminde Şehzâde Eğitimi Nilay AĞIRNASLI	73	Training of Prince in Period of Seljuks Nilay AĞIRNASLI
Tarihsel Süreçte Aile Kurumunun Dönüşümü ve Geleceğine Yönelik Çıkarımlar Faruk TURĞUT	93	The Transformation of Family in Historical Process and Its Possible Projection to the Future Faruk TURĞUT
Enerji Rotaları ve Güvenlik: Türkiye Örneği Armağan ÖRKİ	119	Energy Routes and Security: Case Of Turkey Armağan ÖRKİ
Türk Dilinin Terimsel Gelişim Sürecine Tarihi Bakış Mehmet KAHRAMAN	137	Historical Overview of Turkish Terminological Development Process Mehmet KAHRAMAN
KİTAP DEĞERLENDİRMELERİ		BOOK REVIEWS
Devrim Çağı 1789-1848 Abdulahap ALICI	161	The Age of Revolution 1789-1848 Abdulahap ALICI
Klişelerin Diktatörlüğü Merve Türkan BİLGİR	163	De Tirannie Van Het Cliche Merve Türkan BİLGİR
Türkiye'de Siyasal Güven: Liderler, Kurumlar, Süreçler Ejder ULUTAŞ	171	

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

- Prof. Dr. Abdulkadir Buluş (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdurrahman Özkan (Necmettin Erbakan Üniversitesi) Prof.
Dr. Ahmet Çaycı (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet Taşgın (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Bilal Kuşpınar (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Caner Arabacı (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat Çemrek (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Önder Kutlu (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Raif Parlakkaya (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Muhacir Murat Yeşil (Necmettin Erbakan Üniversitesi) Yrd.
Doç. Dr. Zeliha Zuhul Güven (Necmettin Erbakan Üniversitesi)

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. Abdullah Atiyye (Mansura Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdullah Mesud Küçükcalay (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet Ay (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Danışman (Çukurova Üniversitesi)
Prof. Bob Edwards (East Carolina University)
Prof. Dr. Bünyamin Ayhan (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Coşkun Çakır (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Eyüp Tanrıverdi (Dicle Üniversitesi)
Prof. Dr. Halim Kazan (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Hamza Gündoğdu (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Leonard Lewisohn (University of Exeter)
Prof. Dr. Lynda Clarke (Concordia University)
Prof. Dr. Robert Langer (Massachusetts Institute of Technology)
Prof. Dr. Selçuk Mülayim (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Şükrü Balcı (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Süleyman Karaçor (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Uğur Demiray (Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Wan Mohd Nor Wan Daud (Universiti Teknologi Malaysia)
Doç. Dr. Erdal Akdeve (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Doç. Dr. İsmail Suardi Wekke (Indonesia Zainal Abidin Remuda)
Doç. Dr. Mahd Afandi bin Saleh (Sultan Zainal Abidin University)
Doç. Dr. Muqtedar Khan (University of Delaware)
Doç. Dr. Mustafa Toker (Selçuk Üniversitesi)
Doç. Dr. Nazan Tutaş (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Ufuk Deniz Aşçı (Selçuk Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Markus Pöchtrager (Boğaziçi Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ali Doğan (İstanbul Teknik Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Mustafa Özgür Tuna (Duke University)
Dr. Anabel Quan-Haase (University of Western Ontario)
Dr. Ben Fortman (Ohio State University)
Dr. Marcello Mollica (Freiburg Universität)
Dr. Sue Ellen Atkinson (Rice University)

BU SAYININ HAKEMLERİ / REFREES FOR THIS ISSUE

- Prof. Dr. Abdurrahman ÖZKAN
Prof. Dr. Ayşe Dudu KUŞCU
Prof. Dr. Caner ARABACI
Prof. Dr. Kivılcım METİN ÖZCAN
Doç. Dr. Abdullah HARMANCI
Doç. Dr. Ahmet ŞAHBAZ
Doç. Dr. Mahmut Hakkı AKIN
Doç. Dr. Birol MERCAN
Doç. Dr. Mehmet BİREKUL
Doç. Dr. Selim KAYHAN
Doç. Dr. Talip DOĞAN
Yrd. Doç. Dr. Fatih Mehmet BERK
Yrd. Doç. Dr. Ferhat TEKİN
Yrd. Doç. Dr. Mustafa Cüney ÖZŞAHİN
Yrd. Doç. Dr. Müşerref YARDIM
Yrd. Doç. Dr. Nahit YILMAZ

TAKDİM

Toplumsal Arayış ve Medeniyet İnşası

Akademik camiada medeniyet tanımına çok farklı anlamlar yüklene gelmiş ve bu konuda tam bir uzlaşısı da oluşmamıştır. İnsanlığın ideal/mükemmel düzen arayışlarının bir yansıması veya sonucu ortaya çıkan düşünce ve gelişmelerin toplamına medeniyet diyoruz. Bu anlamda medeniyet tüm insanlığın katkısı ile miras olarak nesillerden nesillere aktarım sonucu değişen ve gelişen bir süreç olarak tanımlansa da dünyamızda gerek coğrafi, gerek dini inanış veya sekülerleşme temelli ya da eğitim kaynakları açısından değişkenlik gösteren birçok kritere bağlı farklılaşmalar içeren medeniyet sınıflandırmaları da yapılagelmektedir.

Toplumların kendi refahı ve huzuru için gerçekleştirdikleri üretimlerine esas oluşturan değerleri veya beslendikleri kaynaklar medeniyet inşasında da farklılaşmalara neden olmaktadır. Toplumların bu farklılaşmalarının yanı sıra ortak hedefleri ile ortak fitrattan gelen mükemmeliyet arayışı kemale erme veya olgunlaşma talebi her daim bilinçli ya da bilinçsiz devam edecektir. Bizim beslendiğimiz, atalarımızdan miras aldığımız milli değerlerimiz yanı sıra dünya mirası olarak başka kültür coğrafyalarında oluşmuş birikimlerden de anlama ve yararlanma çabası ile istifade ederek sorunlu dünyamıza yeni bir soluk olarak huzurlu, bilimsel ve ekonomik anlamda paylaşımına açık, sevgi odaklı bir medeniyet inşası için gençlerimizi geçmişin birikimleri eşliğinde günümüz sorunlarına ve geleceğin dünyasına umut ışığı olacak şekilde yetiştirmek zorundayız, bunun için de çok ama çok çalışmak, gayret etmek durumundayız.... Bu düşüncelerin ve çalışmaların bir sonucu olan dergimize başarılı ve verimli bir yayın hayatı temennisi ile....Vesselam

Prof. Dr. Muzaffer ŞEKER

**Necmettin Erbakan Üniversitesi
Rektörü**

ÖNSÖZ

2010 yılında kurulan ve 2012’de eğitim öğretim faaliyetlerine başlayan Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi olarak uzun zamandır hazırlıklarını sürdürdüğümüz Medeniyet ve Toplum dergimizi bilim dünyasının dikkatine sunmaktan büyük bir memnuniyet duyuyoruz. Çok sayıda alan ve disiplinden oluşan fakültemize ait bir dergi çıkarma fikri fakültemizin ilk yıllarından beri mevcuttu. Dergimizin disiplinler arası çizgide etkili ve sürekli olacağını ve bilimsel etkinliklerin sonuçlarının tartışılacağı bir mecra sunacağını umuyoruz. Dergimiz ilk sayısından itibaren dijital ve basılı olarak yayımlanacaktır. İlerleyen sayılarda ULAKBİM Dergi Park ve diğer alan indekslerinde taranan bir dergi olmayı hedefliyoruz.

Dergi fikrinin hayata geçmesi aşamasında birçok kişinin katkısı olmuştur. Hazırlık toplantılarından editörlük çalışmalarına kadar bir dizi safhada dergimize destek sağlayan kişileri sıralamak bile hayli uzun uzadıya bir liste hazırlamayı gerektiriyor. Dergimizin hayata geçmesinde tüm değerli bölüm başkanlarımıza verdikleri destek için teşekkür ederiz. Ancak özellikle dergimizin ilk sayısının hazırlıklarında büyük gayretleri olan ve derginin bu sayısının editörlüğünü yürüttüğümüz Doç. Dr. Mehmet BİREKUL’a; derginin yardımcı editörlüğünü yapan Yrd. Doç. Dr. Muammer ULUTÜRK, Yrd. Doç. Dr. ERDAL BAYRAKÇI, Arş. Gör. Fatih KALECİ, Arş. Gör. Mustafa GÖMLEKSİZ ve Arş Gör. Ruhi Can ALKIN’ı ismen anmak ve teşekkür etmek gerekiyor. Dergimizin ilk sayısına katkı sağlayan tüm yazarlarımıza ise sonsuz teşekkürler.

Medeniyet ve Toplum dergisinin bilginin üretiminin paylaşıldığı ve topluma önerilerde bulunan bir bilim platformu olarak gerek Türkiye ve gerekse Dünya’ya bilimsel katkı sağlamasını umuyoruz. Bir Çin atasözünün dediği gibi, “Her bin millik yol atılan ilk adımla başlar”. Gayret bizden, tevfik Allah’tan düsturunca hayırlı olsun.

Prof. Dr. Abdulkadir BULUŞ

Editör

Başlangıçtan Devrime Çin'i Anlamak (Mı)?

İbrahim ÖZMEN*

Abdulkadir BULUŞ**

ÖZET

Çin, 4 bin yıllık yazılı tarihi ile kâğıdı 2 bin yıl önce yapmış olması, dünyanın en kalabalık ülkesi olması, çok çeşitli dil ailelerini bünyesinde barındırması, etnik çeşitliliğin çokluğu, sanat ve edebiyat alanında tarihsel zenginliği ile gizemli ve büyüleyici bir uygarlıktır. Teknik anlamda ileri oluşları, İsa'dan sonra 9. yüzyıl da barutu bulmaları, dünya tarihinde en çok insan ölümüne neden olan silahın bu coğrafyadan çıkması şüphesiz tarihsel süreçlerini hem ekonomik, hem de siyasi anlamda incelemeye değer kılmaktadır. Tarihsel süreçte çeşitli açılardan inişli çıkışlı bir seyir izleyen Çin, gerek İmparatorlarının erdemi ve bilgeliği gerek Savaşan Ağaları ile sürekli varlığını devam ettirmiştir. Günümüzde, bu eski ve köklü uygarlık kimilerine göre uyanmak üzeredir. Geçmişte Avrupa ile mücadelede görece geri kalan Afyon Savaşları ile dize getirilen Çin, 21. yüzyıl dünyasında etkin bir konum almıştır. Çalışma bu anlamda geniş bir tarih dizgisine sahip bu ülke hakkında siyasi, kültürel ve ekonomik yönden sadece özet sayılabilecek bir mahiyet taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Uygarlık, Savaş Ağaları, Mancınık, Afyon Savaşları, Çin.

(Is To) Understand China From Begining to Revolution

Abstract

With four thousand years of written history, China is a mysterious and fascinating civilization because of its having made the paper two thousand years ago, being the most populous country of the world, to host a wide range of language families within the multiplicity of ethnic diversity and also the historical richness of the arts and literature. Being technically advanced, inventing gunpowder in the 9th century, the fact that the weapon which caused the great number of death in world history, of course, makes it worth exploring China's historical process, both economically as well as politically. China's bumpy following a cruise from various angles in the historical process, has continued its constant presence both thanks to the virtue and wisdom of the Emperors, and its a network of warring. Today, according to some, this age-old civilization is about to wake up. China, that had struggled rest in dealing with Europe and forced to give up with the Afyon Wars in the past, has taken an active position in the 21st century world. In this sense this paper can be considered a summary only about political, cultural and economic aspects of this country which has an extensive history in the string.

Keywords: Civilization, Warlords, Catapults, Afyon War, China

* Dr., Konya Vergi Dairesi Başkanlığı, ibrahimozmen08@gmail.com

** Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, İktisat Bölümü. akbulus@konya.edu.tr

GİRİŞ

“Uygarlık sözcüğü hiçbir yerde Çin ile ilgili her şeyde olduğu kadar uygun kaçmaz.”

Alias Canetti (İnsanın Taşrası)

“Zamanımızın entelektüel anıtlarından biri olarak telakki ettiğim *On Growth and Form* adlı çalışmanın iç kapağında *D'arcy Wenwort Thopson*, saniyenin 1/50 000'inde çekilmiş, süt dolu bir bardağa düşen bir süt damlasının görüldüğü bir fotoğraf koymuştur. Sıçrayan süt müstesna güzellikte bir biçim yaratır. Damlaların düştüğü noktayı merkez alan kusursuz yuvarlaklıkta bir çember genişledikçe genişler, sonra da her biri minnacık bir süt incisi taşıyan ince tırtıklara bölünür” (Lévi Strauss, 2014: 75). Lévi Strauss'un (2014) yer verdiği alıntı bu çalışmanın temel analogisi olarak kabul edilebilir. Dünya; kültürel, ekonomik, sanatsal ve düşünsel mirasının en büyük ortaklarından biri olduğunu düşündüğümüz Çin hakkında ortaya konulan bu çalışma ancak bir damla mahiyetinde olabilir.

Çin hakkında Michel Foucault'un söyledikleri dikkat çekmek bir yana, görkemi ile dünyanın büyük bir bölümüne gölge oluşturmaktadır. “Gerçekten de, Çin bizim düşüncemizde evrenin ayrıcalıklı yeri değil midir? Bizim hayali sistemimiz için Çin kültürü, en özenlisi, en hiyerarşik olanı, zamanın olayları karşısında en sağır kalanı, uzamın saf akışına en fazla bağlı olanıdır; onu, tıpkı gökyüzünün ebedi çehresi altındaki bir setler ve barajlar uygarlığı olarak düşünürüz...” (Foucault, 2001: 16).

19. yüzyılın ortalarına kadar Çin, Batı'ya kapalı bir ülke olarak kalmış, Çin hükümdarları bütün yabancı milletlere “barbar” gözüyle bakmışlardır (Tanilli, 2010: 239). Ancak 1839-1842 yılları arasında yaşanan I. Afyon Savaşları ile bu büyük uygarlık Batı'ya ve Avrupa'ya kapılarını açmaya başlamıştır. Bu açılımın altında yatan en önemli faktörlerden biri de İngiltere, Almanya ve Amerika'nın Misyoner Faaliyetleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Afyon Savaşları ile başlayan bu süreç aslında beraberinde sömürüyü getirmiş ve sömürünün yapılabilmesi için Batı toplumlarının ne türlü eylemlere giriştiklerini de gözler önüne sermiştir. Bu kadar uzun bir geçmişe sahip olan bir uygarlığın¹ Türkiye yazınında Çin ismi ile anılması bile başlıca bir araştırma konusu olarak ele alınabilir².

¹Uygarlık kavramı medeniyet kavramı ile açıklanmaktadır. Abadan'a göre: “Milletlerin ve insanlığın gelişiminde bedevilikten kurtulup toprağa yerleşme, düzenli sosyal ilişkilere

Sınırlar dahilinde, bu çalışmanın amacı Türkçe literatürde yok denecek kadar az olan Çin'in makro tarihi hakkında bir ön bilgi oluşturmaktır. Çalışmamızda Çin tarihinin geniş bir tarihi algı ile ortaya konulabileceği göz önünde bulundurularak, başlangıç olarak Çin hükümdarlarına yönelik az da olsa bir yer tanınacak ve bu dönemlere yönelik önemli ve ulaşabildiğimiz bilgilere yer verilecektir. Daha sonraki bölümlerde Çin'i devrim sürecine yaklaştıran önemli değişkenlere yer vermeye çalışılacaktır. Bunlar arasında özellikle Çin İmparatorluğu'nun bir bütün haline gelişi yani Çin'in siyasi bütünlüğünü sağlaması, Afyon Savaşları ve sonrasında yaşanan sürece ilişkin bir değerlendirme yapılacaktır. Bu anlamda çalışma Çin tarihi açısından kısa bir önsöz olma niteliğini ancak taşıyabilir.

1.ÇİN DEVLET FELSEFESİ: KONFÜÇYÜS, MENCİUS VE BUDİZM

Bu bölümde ismi geçen düşünörlere dair geniş bir bilgi sunulmamıştır. Sadece özet mahiyeti taşıyan ayrıca bahsi geçen düşünörlerin önemli olduğunu düşündüğümüz görüşlerine yer verilmiştir. Konfüçyüs Çin'de Birinci Ermiş, Mencius ise İkinci Ermiş olarak adlandırılmaktadır. Söz konusu düşünörlere Çin uygarlık tarihinde, yakın dönemlere kadar devlet yönetiminde önemli ölçüde etkin olmuş felsefenin yaratıcılarıdır. Öte yandan Budizm ise Konfüçyüs ile aynı dönemde Hindistan'da yaşayan Buda'nın ortaya koyduğu felsefi ya da inanç sistemi olarak Çin üzerinde yine belirli bir etkiye sahip olan değerler bütünü olarak değerlendirilebilir. Çalışmamızda bu konuya ilişkin kısa bir değerlendirmenin yapılması Çin toplumunun ve devletinin yönetsel anlamda buldukları noktayı anlamakta katkı sağlayacağı kanısındayız. Öte yandan, bu çalışma kapsamında bu isimler ve derin felsefi söylemleriyle ilgili kısa bilgilere yer vermekle yetinilecektir.

Konfüçyüs (İ.Ö. 551- 479) yılları arasında Zhou (Chou) Hanedanlığı (İ.Ö. 1045-256) döneminde yaşamıştır (Wasserstrom, 2011: 25). Shantung eyaletinde doğmuş ve orada ölmüştür (Eberhard, 2007: 45). Ölümünden bu yana eyalet Çin toplumunda kutsal sayılır. Konfüçyanizm, bir dinden çok ahlaki sistem olarak algılanmıştır. Söylemlerinde, ahlaki prensiplerinde cemiyet ve milletin ıslahı ile mutluluğunu sağlamayı hedef almıştır. Ahlaki olgunluk üzerinde duran Konfüçyüs bu süreci belirleyen beş temel özellik

ulaşma ve tarihi değer kazanmanın maddi belirtilerine ve dış görünüşünü aksettiren bir safhadır” (Abadan, 1956: 174).

² Daha fazla bilgi için bkz. İNAYET, Alimcan, (2007), “DüvanüLügat-it-Türk'te Geçen Çin ve Maçin adı Üzerine”, Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 2/4.

saymaktadır. Bunlardan ilki amir-memur ilişkisidir. Diğer dört unsur ise arkadaş-dost ilişkisi, karı-koca ilişkisi, ana-babanın çocuklarıyla ilişkisi ve son olarak kardeşler arası ilişki olarak sıralanabilir. Burada, amir-memur ilişkisinin felsefede ilk sırada yer alması cemiyet hayatına verilen önemi vurgulamakta ve aynı zamanda toplumsal hayatı da içine katan bir ahlak anlayışı olduğunu gözler önüne sermektedir (Wasserstrom, 2011: 27). Qin/Ch'in Hanedanlığı yerine Han Hanedanlığı kurulduktan sonra Konfüçyüs'ün fikirleri resmi ideolojinin çekirdeğini oluşturmaya başlamıştır.

Huang'ın (2007) eserinde Mencius'un yaşamına yönelik az bilgi yer almakla beraber İ.Ö. 300 yılında yaşamış olduğu aktarılmaktadır. İkinci Ermiş'in felsefesi şu şekilde özetlenebilir: *“Elleriyle çalışanların yönetilmesi, beyinleriyle çalışanların yönetmesi gerek”*. Yine Mencius'un *“halkın egemenliği”* kavramına yakın olduğu dile getirilmektedir. O'na göre insanlar *“iyi yıllarda yeterli yiyeceğe sahip olmalı, kötü yıllarda ölüme terk edilmemelidir”*, ki bu söylem aynı zamanda cemiyet hayatına yöneliktir. *“Elli yaşına gelenler keten elbise giyebilmeli, yetmiş yaşına gelenler et yiyebilmeli”* şeklindeki yaklaşımı ise cemiyetin halkın yaşamına yönelik standartları belirlemedeki eşiğin nereden başladığı konusunda önemli bir ipucu vermektedir. Son olarak *“kişisel kazanç her şeyden önce gelmemeli, geniş halk kitlelerinin asgari geçimi sağlanmalıdır”* söylemi tarihsel açıdan bir hayli ilginçtir (Huang, 2007: 7-13).

Çin'de 220 ile 581 yılları arasında yukarıda sayılanlara ek olarak Budizm felsefesi de etkili olmuştur. Bu düşünce sistemine göre *“Acı çekme insanlar için doğaldır. İnsan yaşama ve var olma kaygısı ile acı çeker, bedbaht olur, eğer arzu ve ihtirası yok ederse, acıyı da elemi de yüreğimizi yakan ihtirasları da ortadan kaldıracaktır. Bunun için ihtiyaçlarımızı en alt seviyeye indirmek gerekir. İhtirası hiç düşünmemeli ve onun peşinden gitmemelidir. Buna başkasının acısını dindirmeyi de eklemelisiniz. Böyle olunca, her canlıya, yani insanlara ve hayvanlara karşı anlayışlı olmak gerekir”* toplumsal hayatı düzenlemeyi amaçlamış olan bu felsefe, resmi olarak Çin de belirli bir dönem etki göstermiştir. Ancak bu yeni yol Konfüçyüsçü Çinlileri rahatsız eder (Baran, 1983: 41). Çin'deki düşünsel zeminde ortaya çıkan çatışma aslında felsefi görüşlerin çatışmasından ziyade statükonun çatışması şeklinde yorumlanabilir. Benzer süreçler modern toplumların geçmişinde de yer almaktadır.

Konfüçyüs'ün *Analekt'leri* ve Mencius'ün *Nutukları*, bütün Çin İmparatorluğu'nda devletin resmi görüşü olarak benimsenmiş ve

1905 yılında iptal edilinceye kadar devlet memurları giriş sınavlarında ölçüt olarak kullanılmıştır (Huang, 2007: 13). Bu felsefi algı sadece devlet yönetiminde değil aynı zamanda halkın mütevazı hayata olan düşkünlüğü ile de dikkat çekmektedir. Bu bağlamda ünlü iktisatçı Rus Vassiliy Leontieff'in Çin'e ilişkin görüşlerini Tanilli (2010: 250) "*Çin'de kişi başına düşen yıllık ortalama gelir, 130 ile 150 arasında değişmektedir. Bir Amerikalı ya da Fransız böyle bir gelir ile geçinemez*³" şeklinde aktarmaktadır. Leontieff'in bu tespitinin altında Mencuis'ün cemiyet hayatının nasıl olması ve otoritenin halka sosyal devlet ilkeleri kapsamında ne şekilde davranması gerektiğine (Huang, 2007: 7-13) dair görüşlerinin etkileri hissedilmektedir. Bu felsefi yaklaşımların⁴ günlük hayatta 1970 yıllara kadar ne kadar etkin şekilde çalıştığı ve bu bağlamda Batı toplumlarında geçinilemeyecek düzeydeki gelirle (satın alma gücü ile karşılaştırıldığında daha anlamlı olacağını ileri sürer) yaşayabilen insanların varlığını bu görüş ekseninde göz önüne getirmek mümkündür.

2.ÇİN DEVLETİNİN SİYASALLAŞMASI VE İMPARATORLAR

Çin tarihinde bir bölümlenme yapılmaya çalışıldığında, imparatorluğun küçük beylikler şeklinde bir araya geldiği İ.Ö. 221 yılının dikkate alındığı ancak bu antik dönem için geçerli kanıtların pek de geçerli olmadığı savı J.N. Wasserstrom tarafından dile getirilmektedir. Bu dönem Shang Sülalesi dönemi şeklinde anılır. Diğer taraftan Wolfram Eberhard (2007) bu konuya değinmiş ve kimi kalıntıların geçerli olduğu ve bunların yeterli kanıt olduğu savını ileri sürmüştür. Eski ve doğru olmayan kronoloji Shang Sülalesini (İ.Ö. 1766-1122) arasına yerleştirirken, yenisi ise (İ.Ö. 1450-1050) dönemine koymaktadır.

Eberhard (2007) bu durumu "*Shang Sülalesinin büyük bir kültüre sahip olduğuna şüphe yoktur fakat bunda Çin kültürüne ait bazı mühim unsurlar noksanıdır: böylece ona Çin kültüründen önceki kültür adını vermek zorundayız*" şeklinde ifade etmiştir. Çin'in yazılı tarihi konusunda var olan tartışmalar Çin'de kullanılan yazı türünün icadı kadar net değildir. Diamond (2004: 281) eserinde yazının bağımsız olarak icat edildiği iki yerin varlığını dile getirir. Bunlardan ilki Mezopotamya diğeri ise Meksika'dır. Sümerler İ.Ö. 3000 yılında

³ Tanilli (2010)'den aktarılan bu pasajda değerlerin ölçü birimine yer verilmemektedir. Ancak eserde bu konuya ayrılan bölüm genel itibari ile Fransa, ABD ve Çin hakkında bir karşılaştırma şeklindedir. Bu nedenle ölçü birimlerinin ABD doları olduğuna yönelik izlenim vermektedir. Detaylı bilgi için bkz. Tanilli (2010: 250-251)

⁴ Daha fazla bilgi için bkz. TURKER, Nurcan, (2007), "Çinde'ki Düşünce Akımlarına Genel Bakış", Erciyes Sosyal Bilimler Ens. Dergisi, s. 22.

Mezopotamya'da, Meksika yerlilerinin ise İ.Ö. 600 yılında yazıyı icat ettiği konusunda tartışma olmadığını, İ.Ö. 1300 yılında Çin yazısının icat edilmiş olabileceğini⁵ dile getirir. Şeng Hanedanlığı dönemi sonralarına ait, günümüze ulaşmış yazılı en eski Çin belgeleri, kehanet kemikleri adı verilen kemiklere kazınmış, hanedanlık işleyişi ile ilgili dinsel ululamalardan oluşmaktadır. Örnek bir Şeng metni: “Kral [sıcaktan çatlamış bir kemikteki] çatlağın anlamını okudu ve şöyle dedi: ‘Çocuk keng günü doğarsa o çocuk hayırlı olacak’” Diamond (2004: 300). Konuya ilişkin Diamond (2004) Çin'in siyasal birlik sağladığı dönem için İ.Ö. 221 yılını işaret etmektedir. Ancak burada daha farklı bir yaklaşım sergiler. Çin, yazının başladığı tarihten bu yana tek bir yazı sistemi kullanan ülke olarak karşımıza çıkar. Her birini 11 milyon ile 800 milyon kişinin konuştuğu sekiz büyük dilden oluşan bir kültürel ortamdan söz edilmektedir. İlaveten 130 “küçük” dil varlığından bahsedilmektedir (Diamond, 2004: 432).

Yazının icadına bu bağlamda yer verilmesinin temel nedenlerinden biri Diamond'un (2004) yaklaşımıdır. Anlatımda bir çeşit alt yapı-üst yapı ilişkisi dile getirilmektedir. Yazının icadı ile ilgili olan coğrafi alan *Bereketli Hilal*⁶ olarak adlandırılır. Bereketli Hilal aynı zamanda ilk yazının belirleyicisi olan alt yapıyı oluşturmaktadır. Yazı kayıt tutmak, kral propagandası yapmak için kullanılmakta olup zamanla bu durum, yerleşik hayata geçilmesi ve üretim etkinliği ile tarımsal ekonomiyi de içine alan ticaret ile gelişen ancak çok sayıda farklı değişkenli bir alt yapı üst yapı ilişkilerini işaret etmektedir.

2.1.Cou Hanedanı (İ.Ö. 1050-220)

Çin tarihinin coğrafi bölümünü birçok parçalara ayırmanın mümkün olduğu ancak kronoloji konusunda parçalara ayırmanın pek te mümkün olamadığı Keay'ın (2011) eserinde vurgulanmaktadır. Muhteşem iktidarın meşruiyetinin kesin ve mutlak bir kıstası olmamakla beraber İ.Ö. 221 yılına kadarki hanedanlar kral olarak adlandırılabilirken bu tarihten sonra imparator konumuna gelirler (Keay, 2011: 16). Bu sebeplerle çalışmada söz konusu beş döneme⁷ yer verilmiştir.

⁵ Diamond (2004: 282) “icat edilmiş olabilir” kavramını kullanmasının nedenini, yazının ilk olarak bu bölgede tamamen bağımsız bir şekilde mi ortaya çıktığı, yoksa daha önce başka yerlerde ortaya çıkmış yazı sistemlerden mi etkilendiği konusundaki kuşkularından dolayı kullandığını yazar.

⁶ A.g.e. s.303: Mezopotamya ve Anadolu toprakları, Suriye'ye kadar uzanan alanı bu şekilde isimlendirir.

⁷ Detaylı bilgi için bkz. Keay (2011: 18)

Çin tarihi incelenirken tarihsel belgeler olmasına rağmen, bu belgelerde yer alan bilgilerin doğrulukları diğer kaynaklar ile karşılaştırılma şansına sahip değildir. Ancak İ.Ö. 841 tarihinden sonra Çin tarihinin kronolojisini dış kaynaklarla teyit etmek mümkün olabilmektedir. Bu tarihten önceki olayların tarihleri tahminlere dayanmakta ve kesinlik taşımamaktadır (Huang, 2007: 14). Eberhard (2007) ise Cou Hanedanlığı dönemini (İ.Ö. 1050-247) yılları olarak aktarmakta ve dönem yazı kayıtlarını kaynak göstermektedir.

Sekiz yüzyıl sürecek bir hanedanın kurucusu kendisini Cou Hanedanı'nın kurucusu olarak tanıtmamıştır. Kuruculuk şerefini babasına atfeden bu hanedan ölümünden sonra Kral Wen (Kültürlü Kral) diye anılacaktır. Bu durum aynı zamanda Çin devlet yönetiminde önemli geleneklerin başlamasına da neden olmuştur: Bir oğul hiçbir zaman babasının yaptıklarını gölgede bırakacak iddialarda bulunmamalı, kişisel fazilet ve uyumlu yaşam, askeri kahramanlıktan önce gelmelidir. Yine bu dönemin en önemli gelişmelerinden birisi de bu güne kadar tarihçileri üzerinde çokça düşündüren Cou kurucularının Çin ülkesini, eşit büyüklüklerdeki karelerden oluşan geometrik bir desen şeklinde ele alıp örgütlemesiydi.

Cou sitemine *fangciyan* adı verilmekte olup “feodal” kavramı ile karşılık bulmaktadır. Genel olarak ekonomi tarımsal olduğundan yerel yönetimler, miras yolu ile elden ele geçen beylikler şeklinde örgütlenmiştir. Bu beyliklerin büyüklükleri kâğıt üzerinde standartlaştırılmış ve kralın başkentine olan uzaklıklarına göre görevler yüklenmişlerdir. Bu dönemde işlenen arazi şematik olarak “kaynak-tarla sistemi” denen bir sisteme göre düzenlenmiştir (Huang, 2007: 19). Yine bu konuda o döneme ilişkin olarak toprakların 20 ile 60 yaşları arasındaki erkekler arasında pay edilmiş olduğu dile getirilmektedir. Böylece hem derebeylik hem de kendi adlarına toprağı işlemeye başlamışlardır. 60 yaşını bulanlarda, aynen yetim, sakat ve hastalar gibi, devletten yardım görür olmuşlardır (Baran, 1983: 10).

Bu bilgiler ışığında kesin tahliller yapılamamasına rağmen Huang (2007) bu sistemin Batı feodalizmine sözde benzediğini ancak özde benzemediğini dile getirmekte ve yeni hanedanın yapmaya çalıştığı şeyin yerleşik tarımın gelişmesine elverişli bir yönetim biçimini düzenlemek olduğunu yazmaktadır. Yine bu dönemde siyasal felsefi düşünce (Daoism) zenginleşir ve daha sonra ortaya çıkacak olan siyasal karmaşaların temelini oluşturan akımlar haline gelir. Sang Sülalesi ile devam ettiği düşünülen ana erkil yapının

değişmesi ve derebeylik sisteminin kurulması bu döneme denk gelmektedir (Eberhard, 2007: 33).

2.2.Qin Hanedanı (Tsin Sülalesi - İ.Ö. 221-206)

Çin medeniyetini diğer medeniyetlerden ayıran bir özellik varsa o da İ.Ö. 221 yılında Çin Sülalesinin bir imparatorlukta bütün ülkeyi birleştirmiş olmasıdır (Huang, 2007: 21). Çin (Ch)⁸ sülalesinin başlangıcı İ.Ö. 256 yılına, İ.Ö. 249 yılına veya 221 yılına götürülebilmektedir, bunun nedeninin Ch'in sülalesinin 221'de geri kalan sülaleleri bertaraf ederek bütün Çin'e hakim olmuş olması gösterilmektedir (Eberhard, 2007: 77). Cou Hanedanlarının ardından dönem Tsin Sülalesi ile devam eder. Şi Huang Di krallığı ile birlikte Çin siyasal birliğini oluşturur. Bu birlik aynı zamanda tarihin önemli kilometre taşlarından biri sayılmaktadır. Bu anlamda Birinci İmparator olarak anılmakta ve tarihte ilk imparator unvanını kullandığı ifade edilmektedir (Keay, 2011: 17). İ.Ö. 230 civarlarında Çin'de 7 devlet olup, bunlardan altı tanesi Tsin Sülalesine karşı birleşmiştir. Ancak Şi Huang Di tümünü yenerek Çin'in tek bir krallık haline gelmesini sağlamıştır (Baran, 1983: 15).

Bütün Çin'i egemenliği altına alan Şi Huang Di başlangıçta kendi ülkesinde uyguladığı metotları, Çin'in tamamında uygulamaya başlamıştır. Derebeylikleri ortadan kaldırmış, hiç kimseye nüfuz ve toprak vermemiştir (Huang, 2007: 38). Şi Huang Di durumu şu şekilde dile getirmektedir: “...eğer ben kendi ülkemde prenslikler yaratır, akrabama, dostlarıma veya bana sadık tebama topraklar verirsem, o zaman kendi hanedanımı elimle yıkmuş olurum” (Baran, 1983: 16).

Bu ünlü kralın devlet uygulamalarına yönelik ilgi çekici örnekler bulunmaktadır. Bunlardan biri; mağlup ettiği prensleri daha sonra kendine karşı işbirliğine gitmemeleri için yaşadığı bölgelerden yanına alıp, onlara tıpkı kendi bölgelerinde sahip oldukları gibi saraylar yaptırmıştır. Bu sayede döneme ait 260'a yakın saray bulunduğu dile getirilir. Kralın bu uygulaması ile birlikte prenslerin nüfuzları kayıp olmuş ancak dış görünüşleri sayesinde saygınlıkları devam etmiştir. Çin siyasallaşmasından da önce başlayan bu dış görünüş ve şekilcilik daha sonraki yıllarda da tüm hızıyla devam edecek ve kültür haline gelecektir (Huang, 2007: 19). Şi Huang Di döneminde kimi yazarlarca Mao dönemine benzetilen çeşitli

⁸ Eberhard eserinde *Ch'in* şeklinde yazım kullanmıştır ancak söz konusu dönem *Qin* şeklinde Huang'ın eserinde yer alır. Her iki yazar da ilgili dönem sülalesini kast etmektedir.

değişimler olmuştur. Örneğin tüm ülkede tek bir dil konuşulması için emirler vermiş, aynı zamanda tek bir yazı türünün kullanılmasını emretmiştir. İnsanbilimci Claude Levi-Strauss'un dediği gibi, eski zamanlarda yazının en önemli işlevi “öteki insanları köle etmeyi kolaylaştırmaktır” şeklindeki düşün bu dönemde yerini bulmuş gözükmektedir.

Yine döneme ilişkin ilginç gelişmelerden biri de, İ.Ö. 213 yılında kralın bazı kitapların yakılmasına yönelik emridir. Olayın gelişimi de bir hayli ilginçtir. Bir Konfüçyüs okuyucusu, kralın devleti yönetirken, eski yönetim kurallarını göz önünde bulundurmasını önermiştir. Kral Şi Huang Di konuyu saray bilginlerine havale etmiştir. Saray bilginlerinin (Yasalıcı Danışmanlar) verdiği karara göre eski tarihle uğraşan ulemanın güncel işler konusunda ahkâm kesmesinin devleti batırabileceği, insanların kendilerini eğitmelerinin yasaklanması ile Çin reformlarına yönelik iftira niteliğindeki başkaldırıların önlenebileceğini dile getirirler. Çin Hanedanı dışındaki hanedanların tarihini konu alan kitaplar, İmparatorluk akademisi dışındaki kitaplığı, felsefe ve diğer klasik kitaplar dışındaki kitapları toplatılır ve 30 gün içinde yakma kararı uygulanmaya başlanır (Huang, 2007: 39). Bu konuya ilişkin Baran (1983) ise, kralın yakacağı kitaplarının her birinin birer kopyasını yaptırdığını ancak daha sonra bir yangının çıktığını ve kopyalanmış olan kitapların da yandığını dile getirmektedir.

Çin sözcüğü bugünkü Çin devleti için kullanılmaktadır. Oysaki “Çin”, aynı zamanda yukarıda açıklamaya çalıştığımız bir hanedanın da (Qin) ismidir. Bu bağlamda dönem, devlete ismini de vermiştir. Ancak Türkçe’de Çin diye okunan bu dönem hanedan sülalesi, yine Türkçe’de Çin Devletinin de ismi⁹ haline gelmiş olması dikkat çeken bir husustur. Atilla Sönmez, Huang’ın eserine (2007) yazdığı önsözde bu konuya dikkat çekmektedir.

15-16 yıl hüküm süren Şi Huang Di’ye ait mezar 1974 yılında şans eseri ortaya çıkmıştır. Mezarda birbirinin aynı olmayan 7.000 adet insan boyu çömlekten asker nöbet beklemektedir. Asker heykeller, gerçek silahlar, gerçek arabalar ve çömlekten yapılmış atları ile krallarının başında nöbet tutmaktadırlar. Bu sahnede yer alan tüm çömlek askerlerin yüz ifadesi birbirinden farklıdır. Askerler rütbelerine ve görevlerine göre farklı incelik ve kalitelere sahip gerçek metalden zırhla giydirilmişlerdir. Tüm çömlek ordunun saç örgüsü

⁹ Qin isminin etimolojisi hakkında detaylı bilgi için bkz. Keay (2011: 99)

farklı, sakal kesimleri farklıdır. Bu çömlek askerlerde tüm ayrıntılar düşünülmüş ve şaşırtıcı boyutta uygulanmıştır. Mezar “*Toprak Askerler*” (Terracotta Ordusu) ismi ile de anılmakta ve zaten uzun olan Çin tarihinin yıllar içinde daha da uzadığını işaret etmektedir (Keay, 2011: 6). Hem Huang (2007) hem de Baran (1983) kitaplarında bu dev kültürün yapımında 700.000 ustanın çalıştığını ve bu yapının 36 yıl sürdüğünü yazarlar. Yine bu dönemde ünlü Çin Seddi yapılmaya başlanmıştır.

2.3.Hanlar Sülalesi (İ.Ö. 206 - İ.S. 220)

Şi Huang Di'nin ölümü ile onun kuvvetli yumruğu ve etkisi ortadan kalkınca ülkede çeşitli ayaklanmalar başlamıştır. Bu isyanlarda Şi Huang Di'nin geçmişte darbesini yemiş olan eski ve yeni prenslikler, derebeyleri ve onların tahriklerine uyan köylüler ile iktidarı ele geçirmek için harekete geçen maceracılar başrolleri üstlenmişlerdir (Baran, 1983: 20). On yıl içinde yeni bir hanedan ortaya çıkar ve 400 yıl boyunca hükmü devam eder. Çoğu zaman Roma ile karşılaştırılan bu dönem Çin nüfusunun 16 milyon ile en yüksek olduğu döneme denk gelir ve Çin İmparatorluğu, Roma İmparatorluğu'nun sahip olduğundan daha büyük bir iç uyuma sahiptir (Huang, 2007: 46).

Kısaca dönemi özetlemek gerekirse: Yeni hanedanın ileri gelenleri asil olmayan kökenden geliyor ve bu durum ülkenin yeni güç dengesini yansıtıyordu. Çin Hanedanı'ndan büyük ve eşitsizlikleri giderilmiş bir toplumsal dayanak miras almış olan Han Sülalesi, daha önceki sülalenin aşırılıklarını hafifletici önlemler olarak bir an evvel duruma egemen olmaya çalışmışlardır. Ancak bu haliyle bile Çin'in o döneme kadar yapmayı başaramadığı ideal düzen veya yönetim şeklini başarmaları imkânsızdı. Liu Çe, bir imparatorluk ideolojisi ilan eden ilk imparator olmuştur. Bu ideoloji Konfüçyüsçülüğün yaygınlaştırılıp, diğer düşünce okullarının yere batırılması şeklinde özetlenebilir. Yine Mencuis'in görüşü olan, devletin halka karşı sorumluluğu ilkesi de yürekten kabul edilmişti (Huang, 2007: 47).

Bu dönemde seferler artmıştır. Artan seferler beraberinde maliyetleri de artırmıştır. Sefere çıkan orduların iase sorunlarının giderilmesi için fethedilen yerlere kendi halklarını yerleştirme yoluna gitmişlerdir. Bu bağlamda artan maliyetlerin karşılanması için çeşitli ekonomik önlemler alınmıştır.

Döneme dair farklı bir yorum Eberhard tarafından getirilmiştir. Bu dönemde aynı zamanda farklı bir toplumsal sınıf oluşturulmuştur. Yukarıda da değindiğimiz gibi Qin/Ch'in

sülalesinden gelen oluşum tamamen berhava edilmiş ve yeni bir sınıf olan hem büyük mülk sahibi, hem de memur, aynı zamanda alim olan *Gentry*¹⁰ denilen toplumsal sınıf oluşmuştur. Eberhard bu yeni sınıf oluşumunu Batı ile karşılaştırdığında temel farkın Avrupa'da feodal devletten burjuva devlete geçilmesi ile Çin'de feodal devletten *Gentry*¹¹ devlete geçilmesi olarak saptamaktadır (Eberhard, 2007: 87). Bu yeni toplumsal sınıfı anlamak aynı zamanda dönemin Çin'in toplumsal yapısını da anlamayı sağlayacaktır. *Gentry* ideolojik bakımdan pro-Konfüçyanisttir (Eberhard, 2007: 188).

3.VERGİLENDİRME ŞEKLİ VE TOPRAK

Doğal olarak, devlete yeni gelir kaynakları bulmak gerektiği ve bunun sağlanması için de ticaret erbabından emlak vergisi, araba ve deniz teknelerinden ruhsat resmi, bazı cezaların paraya çevrilmesi, şarap, tuz ve demir üzerinde devlet tekeli ve devletin doğrudan ticaret yapması gibi önlemler alınmıştır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde savaş dönemleri ülke refahında bir gerileme olması beklenebilir ancak Huang (2007) bu dönemlerde ülke refahının etkilendiğine dair hiçbir belgenin olmadığını dile getirmektedir.

Çin ulusu, yeryüzünde, İsa'dan önce başlayıp, 20. yüzyıla kadar devamlı olarak, merkezi hükümete çiftçi gelirini vergileme izni veren tek ulus olarak tarih sahnesindedir. Bu geniş ve kırılğan vergi tabanı Batı uluslarındaki hiçbir deneyime benzemez (Huang, 2007: 51).

Savaşan Devletler Dönemi'nin Wei Krallığı'nda durum, bir devlet adamı olan Liu Kui tarafından şu şekilde anlatılmıştır:

“Beş nüfuslu bir çiftçi ailesi 100 mu¹² (yaklaşık 4,6 ha) büyüklüğünde bir arazi işletir. Her mu 1,5 kile¹³ (36 kg) tahıl ürettiğine göre toplam hasat 150 kile”, “Arazi vergisi % 10: 15 kile eder ve geriye 135 kile kalır.”

“Kişi başına ayda 1,5 kile tahıl yiyecek olarak tüketilir. Bu yılda 90 kile eder. Geriye kalan 45 kile nakit paraya çevrilince, her kile için 30 bakır para, eder 1350 bakır para.”

“Bundan, köy bayramları ve kurban törenleri için 300 bakır para çıkarsa geriye nakit olarak 1050 bakır para kalır.”

¹⁰ *Gentry*: İngilizce bir kelime olup Çin'de Orta Zaman ve Yeni Zamanda memur, mülk sahibi ve alim olanları ifade eden bir sınıfı ifade eder.

¹¹Age., sf. 85-86

¹² Döneme ait ölçü birimi günümüzde yaklaşık 4,6 hektara karşılık gelmektedir.

¹³ Kile İngiliz ölçü biriminde yaklaşık 40-50 arası, Anadolu tahıl ağırlık ölçüsü olarak en yakın 36 kg.

“Kişi başına yiyecek için 300 bakır para gerekir dersek, yılda 1500 bakır para gerekir ki bu 450 bakır para açık var demektir.”

“Bütün bu hesaplara, hastalık ve cenaze masrafları, askeri seferler için toplanan ek vergiler dâhil değildir”.

Yeni atölyeler kuruluyor, dokuma tezgahları işliyor ve bronzdan eşyalar imal ediliyordu. Büyük toprak sahipleri gitgide zengin oluyor, halk fakirleşiyordu (Baran, 1983: 24). Baran (1983) Çin’de o dönemlerde başlayan ve hatta Han Hanedanlığının sonunu getiren toprak-vergi ve savaş üçlüsünün Çin İmparatorluğunun başına sürekli dert olduğunu şu şekilde özetliyor:

“Devlet veya İmparatorlar halka toprak verirler, bu topraklar zamanla büyük toprak sahiplerinin eline geçer, bu yüzden ayaklanmalar olur, topraklar tekrar dağılır, fakat dağıtılan topraklar verimsizlik, fakirlik, işletme sermayesi yokluğu yüzünden gene¹⁴ büyük toprak sahiplerinin eline geçerdi. Bu hal böylece kısır döngü halinde sürüp giderdi...” Dönemde yaşanan savaşlar nedeniyle yeni vergiler uygulanmaya başlamış, bunlar da Çin tarihinde *Kızılbaşlıların Ayaklanması* diye anılan bir ayaklanma ile son bulmuştur (Baran, 1983: 28). Yine dönemde devletin fakirleşmesi, köylülerin ağır vergi yükünden dolayı fakirleşmesini¹⁵ beraberinde getirmiş ve altın tedavülden kalkmıştır (Eberhard, 2007: 99). Döneme dair farklı isimlerle anılan vergi-toprak-savaş-sınıf ve iktidar ilişkisini David Burg (2004) vergi isyanları özelinde ele almaktadır. Burg (2004: 16-22), İ.Ö. 191’de *Li-t’ien* ve İ.Ö. 141’de *Tax Remission*, İ.Ö. 84’de *Discourses on Salt and Iron* olmak üzere iki önemli vergi isyanına yer vermektedir. Bahsi geçen iki isyan bu dönemdeki toprak ve vergi sisteminin izlerini taşımaktadır.

4.DURUP DÜŞÜNME-İŞGALLER VE TSİN HANEDANIN SONU

Konumuzun genişliği nedeniyle bu kısımda 1839 yılında ortaya çıkan Afyon Savaşlarına kadar dönemin özet şeklinde verilmesinin daha uygun olacağı düşüncesindeyiz. Çin’in yeniden birliğe kavuşmasında önemli rol oynayan Tang Hanedanı (7. yy) dönemidir. Tarihçiler bu halkın nereden geldiği ve etnik kökenlerinin ne olduğu konusunda kesin bir yargıya varamamışlardır. Ancak konuştukları dilin bir çeşit Türkçe olduğu ile Moğolca ve Tungusca kökenli sözcüklerin de dillerinde yer aldığına dikkat çekmişlerdir (Huang, 2007: 97). Bu dönem geniş toprak reformları ile açıklanabilir. Taba

¹⁴ Kullanım yazara aittir.

¹⁵ Detaylı bilgi için bkz. Eberhard (2007: 99)

Wei tarafından kurulan *Cuntiyen*, veya toprak kullanımını düzenleyen sistem tamamen yenilenmiştir. Toprağın devlet malı sayılması devam etmiştir. Sağlıklı her erkek 100 *mu* (62 dönüm) araziye hak sahibi olup, hak sahibinin emekli olması durumunda ise 80 *mu* devlete geri döner, geriye kalan 20 *mu* miras olarak ailede kalırdı. Her üç yılda bir sayım yapılırdı. Bu sistemin yanında bir de vergi sistemi uygulamaları değişmiştir. Vergi 3 alt başlıktan oluşur ve toplu olarak ödenmesi gerekirdi ki, yüz elli *kile* tahıl, yirmi ayak uzunluğunda bir top dokuma ve 20 gün kamu işlerinde çalışma şeklinde düzenlenmiştir¹⁶ (Huang, 2007: 111).

960'lı yıllara gelindiğinde ülke coğrafi olarak doğuya doğru kaymaya başlar. Song Hanedanı'nın bu yıllarda iktidara gelmesiyle, Çin maddeci bir kültürle donanmış olarak modern çağlara girmiş gibi gözükmemektedir. Barut, alev makinesi, pusulayla deniz ulaşımı, çelik fırın, dokuma tezgâhlarında su gücü kullanımı, gemilerde su geçirmez kompartımanlar gibi yenilikler sağlanmıştır. 11. ve 12. yüzyılda Çin kentlerindeki hayat diğer devletlerin zengin kentleriyle yarışabilir durumdaydı. Song Hanedanlığı 1279 yılına kadar sürmüştür. Dönemin imparatoru Çu, Çin'in bu dönemde birliğini sağlamayı denemiş ve bunu diğerlerine oranla daha barışçıl yollardan gerçekleştirmiştir. Çu'nun geleceğe ve devlet yönetimine dair kaygıları oldukça ilginçtir:

"Geceleri rahat uyuyamıyorum." Askeri şefler: *"Acaba niçin diye sordular"*.

- *"Bunun sebebini anlamak zor değildir. Aranızdan hanginiz bu tahta sahip çıkmak istemez..."*

Davetliler hep bir ağızdan, *"Hiçbirimiz, biz sana sadıqız"* diye bağırıyorlar.

- *"Ama bir sabah sizi birisi uykudan uyandırır ve beni devirmek için fazla zorlarsa..."*

Davetlilerden itirazlar yükselmeye başladı. Her biri

- *"Nasıl olur?"*

- *"Siz beni Çu hanedanını yıkmaya zorlamadınız mı?"*

Bu konuşma ile devlet yönetiminde yaşanacak olan hem algı değişikliği hem de yönetim değişikliği su yüzüne çıkmış oluyordu.

¹⁶ Dönem aynı zamanda vergi reformları ile anılmaktadır. Burg (2004: 22) İ.S. 9'da *Wang Mang's Reforms* ismi ile dönemin vergi uygulamalarına yer vermektedir.

Komutanların çoğu onlara verilen toprakları işlemek için kendi eyaletlerine gitmiş ve iç savaşlar engellenmiş, okullar açılmış, gençleri ve çocukları okullara gitmeye teşvik etmiştir (Baran, 1983: 70).

Cengiz Han, 1206-27 yılları arası Çin'i işgal eder ve Moğollar, 1214 yılında Sarı Nehrin kuzey tarafındaki bölgede hakimiyeti ele geçirirler. 1271 yılında Kubilay Han, imparatorluğunu ilan eder. Yuan Hanedanı (1260-1368) döneminde başşehir olan Yenching [Pekin]'i kurar. Moğollarla birlik olan Yuan Hanedanı bütün Çin'i fethederek hâkimiyeti altına alır. Bundan sonraki süreçte Moğollar, Çin kültürünün etkisi altına girmeye başlarlar (Baran, 1983: 89-92).

Ming Hanedanı olarak bilinen bu dönemde ortaya çıkan Devletin merkezileşme çabaları aynı zamanda baskıcı bir rejimi de beraberinde getirmiştir. Özetle dönem şu şekilde anlatılabilir. Koca bir köylü topluluğu olan Çin, ticaret gibi akıl karıştırıcı bir şeye gereksinim duymadan mutlu ve doygun olarak yaşayabilir. Kamu hizmetlerini geliştirmediği gibi hanedan, ekonominin çeşitlenmesini sağlayacak önlemler konusunda da aşırı tembel davranmıştır. Bu şekilde Ming bürokrasisi olabileceği en katı halini almıştır. Yönetim kuralları olarak belirlenen bazı toplumsal düzen arayışları ve uygulamaları derinleşmiştir. Erkek kadından üstün, yaşlı gençten üstün, okumuş okumamıştan üstündü. Tüm bu değerler bütünü "*Doğal Yasalar*" olarak kabul edildi (Huang, 2007: 196-197).

Ming Hanedanı dönemi ikiye ayrılmaktadır. Yukarıda saydığımız temel özelliklerden dolayı ilk dönem içe dönük, rekabetten kaçan bir devlet olarak tanımlanır. İkinci dönem ise hanedanın yerini, Çin de bürokrasi almıştır. Bu dönemin bir toparlanma yaratmamasının arka planında imparatorlukta büyük oğlun tahta çıkması gibi mistik bir geleneğin güçlü olması ve yine askerlik sisteminin bozulması ile birlikte büyük oranda köyde tarımsal faaliyetlerden alınan vergilendirme işlemlerindeki bozukluklar gösterilmektedir (Huang, 2007: 217).

Çin bu dönemde ilk defa Avrupa gemileri ile tanışır. Portekiz gemileri Kanton limanında yüksek fiyatlarla Çin'e mal satmaya başlarlar. Yine aynı dönemde Ming Hanedanları'nın zayıflıkları nedeniyle Japon korsanları Çin limanlarını tehdit etmeye başlar. Yine bu dönemde İspanyollar ve Hollandalılar kendilerine sömürge bulabilmek için Pasifikte birbirleriyle savaşa başlarlar (Baran, 1983: 100).

Bu dönemden sonra Çin İmparatorluğunun devlet sahnesine Mançular etkin olmuş ve yarım yüzyıl önce bu dağınık düzen sahibi kabilelerin [Mançurlar'ın] bu büyük kültür mirasının başına geçmesi doğrusu açıklanması zor bir durum olarak değerlendirilmektedir. Mançular 1644 yılında Beijing'i ele geçirirler. Bu dönemde kurumlarda değişiklik yapılmamıştır.

4.1. Ekonomik Durumun Özeti

Adam Smith'in Çin'e ilişkin sözleri zamanımızdan çok önce olmasına karşın bir hayli dikkat çekicidir. Smith'e göre *"Çin uzun yıllar dünyanın en zengin, yani en verimli ve en iyi işlenen topraklarına sahip, en çalışkan, en fazla nüfusa sahip ülkesi oldu. Ama öyle anlaşılıyor ki uzun zamandan beri durağan bir ülkedir. Bundan beş yüz yıl önce orayı ziyaret eden Marco Polo, aynen bugün bu ülkeyi ziyaret edenlerin kullandığı kelimelerle Çin'in ne, kadar iyi tarım ve sanayinin olduğunu, nüfusun ne kadar çok olduğunu anlatıyor. Mümkündür ki, Marco Polo'dan çok önce de Çin, kendi yasa ve kurumlarının doğası gereği kazandığı bütün bu zenginliklere sahipti"* (Huang, 2007: 250). Çin'de yenilikler zamanla önemli dalgalanmalar göstermiştir. 1450 yılına kadar Çin teknolojisi Avrupa'nınkinden çok daha ileriydi, Çinlilerin icat ettikleri şeylerin listesi¹⁷ oldukça uzundur (Diamond, 2004: 326). Yine en dikkat çekici icatlardan birisi de söz konusu coğrafyada İ.Ö. 5. ya da 6. yy'da Çinliler tarafından icat edilen, Moğolların 1345 yılında Kırım'daki bir Ceneviz kalesini kuşatmasında kullandıkları ve tarihin en öldürücü silahı (75 milyon insanın ölümü) olma unvanını alan mancınının¹⁸ icadıdır.

Çin hakkında döneme ilişkin Smith'in yasa, kurumlar ve sermaye birikimine dair konan kısıtlamalar hakkındaki görüşü şüphesiz doğrudur. Ancak Çin İmparatorluğu'nda göz ardı edilemeyecek ölçüde farklılıklar mevcuttur. Örneğin Ming ve Çing (Mançurlar) Devletlerinin kuruluşunda çok sayıda küçük çiftçi ailesinin varlığı söz konusudur. Üretim teknikleri açısından, zaten ileri bir düzeyde bulunan üretim biçimleri daha ileri götürülebilir miydi, tartışılır.

Temel tarım aletleri 600 yıl boyunca hiç değişmemiştir (Huang, 2007: 225). Smith'in gözlemlerini yaptığı dönem Üçüncü İmparatorluk diye anılan dönemdir ki, Ming ve Çing Hanedanlarının bu tip mali işlere yönelmediklerini önceki bölümde dile getirmiştik.

¹⁷ Barut, dökme demir, manyetik pusula, kağıt, porselen, sabit olmayan matbaa harfler vb.

¹⁸ Daha fazla bilgi için bkz. Berry, (2005), *Sonsuzluğun Kıyıları*, s. 55.

Bu dönemde rejimin temel görevi çiftçilerin devamlılığını sağlamaktır. Bu durumu Huang (2007) şu şekilde özetliyor: *“teknolojiden önce ideoloji, ekonomiden önce kültür, bürokrasi için uyum sağlamaktan önce değişmezlik geliyordu”*.

Diğer taraftan Çin’de etkin bir şekilde düşünsel tabanı etkileyen Konfüçyüs öğretisi hakkında Max Weber pek de olumlu düşünmez ve Konfüçyüs’çülüğün Çin’de ekonomik gelişmeyi engellediğini dile getirir (Wassestrom, 2011: 41).

20. yy başlarına gelindiğinde Çin feodal ve yarı feodal ilişkileri barındıran geri kalmış bir ülke durumundadır¹⁹, birbirleriyle rekabet eden çok sayıda Avrupalı ülke çekişmeleri ile birlikte Çin, yarı sömürge haline gelmiştir, kapitalist bir ekonominin olmaması gibi, tam manasıyla merkezi bir devlet otoritesi de yoktur (Yeşil, 1993: 12).

4.2.Afyon Savaşları: Nedenleri ve Sonuçları

Birinci Afyon Savaşları’nın (1839-1842) altında yatan etmenler bir hayli dikkat çekicidir. Konuya ilişkin yapılan çalışmalardan Tamur’un (2007) çalışması, hem başlığı hem de muhteviyatı açısından bir hayli ilgi çekicidir. Tamur, Çin’de Protestan misyonerliğinde tarihi bir İngiliz örgütünün varlığını dile getirir. Sürecin London Missionary Society’nin Robert Morrison adındaki kişiyi 1807 yılında Makao’ya göndermesiyle başladığını yazmaktadır. Yazara göre Çin o dönemde kalabalık nüfusu ve uçsuz bucaksız coğrafyası ile kapitalist sistem için iştah kabartıcıdır. Döneme ait bir İngiliz atasözü ile durumu örneklendirmiş ve bu algıyı somutlaştırmıştır. *“Her Çinli bir parmak uzun giyerse Manchester dokuma fabrikalarına yüzyıl yetecek bir pazar bulunur”*. Bu söz İngiliz algısını ortaya koymaktadır. Yazar çalışmasında misyoner faaliyetlerinin sonucu olarak başlayan bu sürecin aslında dönemin ekonomik yaklaşımlarıyla da ilgili olduğunu dile getirmektedir. Yine konuya ilişkin Eberhard’ın eserinde Avrupalı misyonerlerin sarayda büyük rol aldığı²⁰ ve hazırladıkları raporları sürekli Avrupa’ya gönderdikleri dile getirilir (Eberhard, 2007: 308).

Öte yandan Çin’den sürekli çay ve porselen alan İngiliz tüccarlar Çin’e herhangi bir şey satamamaktadırlar. Ancak eğer Çinliler tarafından seve seve tüketebilecekleri bir şey bulabilirlerse ticaret tam anlamıyla iki taraflı olabilecekti. Afyon eski zamanlardan

¹⁹ Yeşil (1993)’in eserinin genel olarak değerlendirildiğinde, burada ekonomik açıdan az gelişmişliği ifade etmek için “geri kalmışlık” deyimini kullandığı anlaşılmaktadır.

²⁰ Mançu imparatorluk dönemi.

beri Çin'de keyif verici olarak kullanılıyor, birçok Çinli de afyon çiğniyor veya çekiyordu. İngilizler bir karar verdiler ve Çin'e afyon satmaya başladılar. İngiltere 19. yüzyılın başlarında dört bin sandık afyon satarken, 1840'ta bu miktar yılda kırk bin sandığa çıktı (Baran, 1983: 120). Guangcou'daki imparatorluk temsilcisi Lin Zeşu (Tse Sin), ön ayak olarak Kraliçe Victoria'ya İngilizlerin gönüllü olarak afyon ticaretinden vazgeçmesini öneren bir mektup iletir (Huang, 2007: 257).

Dönemin imparatoru Lin Tse Sin mektupta şu şekilde seslenir: *"...haber aldığuma göre sizin memleketinizde afyon kullanmak yasakmış ve kullananlar ceza görürlermiş. Bunun nedeni de afyonun İngiltere halkına fenalık yapmasıymış. Kendinize kötülük yapmak istemediğinize göre, başkalarının da bu kötülüğe maruz kalmalarını elbette istemezsiniz. Çin'e sattığınız afyonlar bize zarar veriyor. Çin'den aldığınız bir tek mal var mı ki, size zarar versin".*

Nitekim 1841 yılında İngilizler Céciyan sahillerinde Ningbo kentini işgal ettiler. Eberhard eserinde işgalin başlangıç yerinin Güney-doğu Çin sahilleri olduğunu yazar (Eberhard, 2007: 316). Neticede Çin ile İngiltere arasında Çinliler aleyhine ağır şartlar taşıyan Nanking Anlaşması 29 Ağustos 1842 yılında imzalanmıştır. Anlaşma hükümlerinden bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

- Çin, Hong Kong Adası²¹ ve bu adanın civarındaki adaları Birleşik Krallığa vermiştir.
- Çin savaş tazminatı olarak 650 ton gümüş verecektir²².
- Çin'de bulunan İngiliz vatandaşları diplomatik olarak dokunulmazlığa sahip olacaklardır.
- Çin bazı gümrüklerini düşük gümrük tarifeleriyle İngiltere'ye açmıştır.

Bir yıl sonra imzalanan ek anlaşmaya göre, gümrük tarifelerinin *advalorem* %5'le sınırlı olacağı kabul edilmiştir.

Bu döneme kadar dışa kapalı bir durum sergileyen Çin artık ticari anlamda tam manasıyla dışa açılmış sayılabilecekti. Ne var ki aynı zamanda diğer Avrupa devletleri de bu yer kapma savaşında haklarına düşeni istemekteydiler. Nitekim İngilizlerin başlangıçta aldıkları hakları genişletmek için aradığı bahanelere Fransızların da

²¹ Huang (2007: 259) eserinde Hong Kong'un 150 yılına devredildiğini yazmıştır.

²² A.g.e., s. 258: Savaş Tazminatını 21 milyon dolar olarak yazmıştır.

katılımıyla başlayan süreç Çinli bir görevlinin Arrow isimli bir gemiye çıkararak İngiliz bayrağını indirmesi ve daha önce bir Fransız'ın öldürülmesi ile II. Afyon Savaşı başlar. Çok geçmeden Pekin'in işgali ve imparatorun sarayının yakılması ile Çin, Pekin Sözleşmesi (1860) ile Tiajin²³ anlaşmalarına uymayı kabul eder. Bu anlaşma ile ticaret hakları İngiltere ve Fransa lehine daha da güçlendi. Afyon savaşları²⁴ bir ülkenin açıkça zor kullanımıyla nasıl dünya ekonomik sistemine entegre edildiğinin çarpıcı bir örneğidir (Tamur, 2007: 11).

4.3. Köylü İsyanları ve Japonya ile Savaş

Çin tarihinde köylü ayaklanmalarına sık rastlanmaktadır. Fakat bu dönemde yaşanan Taypin isyanı, özel bir karakter ve ilk defa ideolojik bir anlam taşır. Artan Çin nüfusu bu dönemde 400 milyona ulaşmıştır. Sık sık açlıktan, kıtlıktan bahsedilmekte, fiyatlar süratle yükselmektedir. Memurlar korkusuzca rüşvet almaktadırlar. Taypin²⁵ ayaklanması Hong Şi Çang (Hong Xiuquan) adında bir gencin önderliğinde başlar. Hong birkaç kez girdiği memuriyet sınavlarında başarısız olduğu için hayata küser ve bu isyanın lideri olur (Wasserstrom, 2011: 58). İsyanı başlatan Hong'un en ilginç yanı Protestan misyonerlerin eserlerinden çokça etkilenmiş ve örgütlenmesini bu düzene göre gerçekleştirmiş olmasıdır. Hatta Hong kendisine "İsa'nın küçük kardeşi" adını vermiştir (Eberhard, 2007: 319). İsyen döneminde Avrupa Hang'a sempati ile bakar ve bu hareketi Hıristiyanlığın zaferi şeklinde adlandırır. Ancak sonraki dönemlerde kendilerinin de sahip olduğu ticaret limanlarının tehdit altına girmesi ile isyanın bastırılması için Çin İmparatoriçesi ile iş birliği yaparlar ve 1864 yılında isyan sona erer (Baran, 1983: 126-129, Wasserstrom, 2011: 59).

Dönemde Çin dış siyaset açısından Lorcha Harbi (II Afyon Savaşı) ile zor duruma düşerken, bir taraftan da iç isyanlar karşısında zor durumdadır. Köylü isyanlarının sayısı oldukça fazla olmakla birlikte, bunlardan birkaçının ismini saymakla yetineceğiz. Dönemde Nien-fei İsyanı²⁶, Kansu'daki Müslüman İsyanları, Yünnan'daki Müslüman isyanları, Salar İsyanı ve Boksör isyanı²⁷ sayılabilir.

²³ Eberhard (2007: 321) eserinde Tientsin Anlaşması olarak yazmış ve II. Afyon Savaşını *Lorcha Harbi* olarak adlandırmıştır.

²⁴ *Afyon Savaşları* hakkında harita ve detaylı bilgiler için bkz. Keay(2007: 457)

²⁵ Eberhard (2007: 319): *Tai-p'ing* şeklinde yazar.

²⁶ Sarı Irmağın akış istikametinin değiştirilmesi neden olur.

²⁷ Avrupalıların Pekin'i işgali ve savaş sonrası 40 yıl tazminatla sona erer.

Japonya bu dönemde yaptığı atılımlar ile geri kalmış ülke konumundan kurtulmaya başlamış ve modern dünyaya uyma gayretine girmiştir. Batıya benzer üretim tekniklerine kavuşan Japonya kıtaya çıkmak ve Çin'i tartaklamak niyetini açıkça ortaya koyar (Baran, 1983: 133). Japonya ile Çin arasındaki husumet bu dönemde Kore'den kaynaklı emperyalist siyasetinden gelir. Kore, Japonlar tarafından işgal edilir. 1895 yılında imzalanan anlaşma ile Kore, Japonlara teslim edilmiş ve savaş tazminatı olarak 200 milyon ons gümüş ödenmiştir (Huang, 2007: 273).

Daha önceki anlaşmalar ile Avrupa devletlerine verilen ticari imtiyazlar Japonlara da verilir. Savaş sonrasında Çin, Kore'nin dışında Formoza'yı da elden çıkarmak zorunda kalmıştır. Anlaşma Çin açısından daha ağır sonuçlanabilirdi ancak Rusya, Almanya ve Fransa'nın müdahalesi ile Japonya bu kadarı ile yetinmek zorunda kalmıştır (Eberhard, 2007: 329). Savaş tazminatının ödenmesi noktasında Çin zor durumdadır. Dış borç alınması kaçınılmaz gözükmekle birlikte, dış borç verecek olan ülkenin Çin'in gümrük gelirlerine el koymak ve maden arama ayrıcalıkları elde etme peşinde oldukları açıktır. Çin-Japon savaşı öncesi Çin'in dış borcu ihmal edilebilecek kadar azken, savaştan sonra devlet maliyesi tümüyle yabancı banka konsorsiyumlarının denetimine girmiştir (Huang, 2007: 275). Bu dönemde İngiltere, Fransa, Almanya, Japonya ve Rusya'nın çeşitli baskıları ile ticarete ve paylaşımaya yönelik çeşitli kanunlar çıkarılmıştır. Bu reform sürecine "*Yüz Gün Reformları*" da denir. Japonya ile Çin devam eden yıllarda yine karşı karşıya gelir, bu defa söz konusu olan Mançurya'dır, ancak taraflardan biri de Rusya'dır. 1905 yılında Japonya Rusya'yı yener ve bölge Japon hâkimiyeti altına geçer. Bu konuda Lev Troçki farklı öngörülerde bulunmuştur. 1931'de kaleme aldığı görüşlerinde Çarlık Rusya'sının bu hamlesinin 1905 devrimine yol açtığını, Mançurya macerasının da Japonya'da bir devrime yol açabileceğini ve devrimci felaketi hızlandırabileceğini dile getirir (Troçki, 2000: 461).

5.ÇİN'DE CUMHURİYET Mİ?

Bu büyük medeniyet 1900'lü yıllarda hem iç karışıklıklar hem de dış baskılar nedeniyle içler acısı durumdadır. İçerde yaşanan olumsuzluklar nedeniyle bir türlü siyasi otorite oluşturulamamakta ve yaşanan bu karmaşa içerisinde halk büyük zorluklar çekmektedir. Çin'in son imparatoru Şuantong²⁸ 1908-1911 yılları arasında hüküm sürecektir. Cumhuriyet ilan edilince Çin'in 2132 yıllık monarşisi de

²⁸ Huang (2007) eserinde son imparatorun kişisel isminin *Henry Puyi* olduğunu yazar.

sona erecektir. 1910 yılında bir ön parlamento toplanır. Dönemde Avrupa'dan Çin'e doğru oldukça yüklü bir şekilde sermaye girişi yaşanır (Eberhard, 2007: 334). Aslında bu dönem Çin için 20. yy başlarında başlayan ve yarım asır sürecek olan savaş döneminin başlangıcıdır. 1922-1950 arasında savaşlar hiç kesilmez (Keay, 2011: 488).

Son imparator ülke içinde yaşanan karmaşadan sıyrılabilmek için Yuan Şikai (Şekayi)'ye tüm yetkilerini devreder. Bu arada Çin içinde Cumhuriyet talepleri ile yeni topluluklar ortaya çıkmıştır. 12 Şubatta son İmparator şunları söyler: “*Mademki halk ve Tanrı Cumhuriyet rejimine taraftır, biz bu arzulara karşı duramayız. Bugünkü durumu ve kamuoyunun arzusunu takdir ediyor, böylece egemenlik hakkını halka teslim ile Cumhuriyeti ilan ediyoruz... Cumhuriyetçilerle birlikte kurulacak bir hükümetle yürütülebilmesi için iktidarı Yuan Şikai'ye teslim ediyoruz ...*” (Baran, 1983: 147). Ancak bu bölümde Baran, Wasserstrom ve Huang'ın konu hakkında yazdıkları arasında büyük bir fark vardır. Huang (2007) eserinde son imparatorun ardından Dr. Sun Yetsan'ın Başkanlığı, 20 yıl sürecek olan Yuan Şikai'ye verdiğini yazar. Ancak Wasserstrom (2011) eserinde Ocak 1912'de göreve başlayan Sun Yet San'ın Çin Cumhuriyetinin ilk devlet başkanı olduğunu yazmaktadır.

Bundan sonra yaşanacak olan süreç karışıklıklar içindedir. 1928'de Çang Kaişek Nanjing'de milliyetçi hükümeti kuruncaya kadar Çin “*Savaş Ağaları*”²⁹ dönemine gömülür (Huang, 2007: 285). Aslında bu sürecin en büyük aktörü, cumhuriyetin kuruluşu ile birlikte ileri gelen generallerin tekrar imparatorluğu geri getirip kendilerini tahta koyma savaşlarıdır. Bu generallerden en ünlüsü de Yuan Şikai'dir. İki ulusal hükümetten biri Beijing'de diğeri Sun Yat-sen'in Anayasayı Koruma Hareketinin elinde Guangcou'da yer almaktadır. Çin'de cumhuriyetin ilanı ile büyük bir güç olarak “*Devrimci Birlik*” muhalif bir parti haline gelir. Daha sonra adı “*Kuomintang*” olan bu parti mecliste muhalefeti temsil eder. Sun Yet-san yine Kuomintang içinde “*İhtilalci Birlik Kulübü*” adlı bir grup kurmuştur (Devrimler Ansiklopedisi, 1991: 167).

Dört Mayıs 1919 Çin tarihinin dönüm noktası olur. Bu tarihte Pekin'de öğrenciler büyük bir gösteri yaparak Çin'in yarı sömürge durumunda oluşunu protesto eder, yabancıların çekilmesini ve imtiyazların kaldırılmasını isterler (Devrimler Ansiklopedisi, 1991:

²⁹ Savaş Ağaları Kavramı Wasserstrom (2011) eserinde *Savaş Lortları* olarak adlandırılmıştır.

169). Bu öğrenci ayaklanmasının temel nedeni Japonya'nın istemiş olduğu imtiyazların kabul edilmesidir. Her ne kadar Çin Almanya'ya savaş ilanı ile kendini galip devletler arasında görse de yapılan gizli anlaşmalar ortaya çıkınca durumun çok farklı olduğu anlaşılır. Öğrenciler, Versailles (Versay) anlaşması ile eskiden Almanya'ya tanınan sömürge haklarının gerçekleşen yeni durum ile Japonlara da tanınması anlamına geldiğini düşünmektedirler (Huang, 2007: 289). Daha önce Almanlara sömürge hakkı tanınan Şandong eyaletinde bu kez Japonlara tanınan sömürge haklarına olan karşı çıkış, Çin'in günümüzde ki ekonomik ve kültürel sisteminin de temel taşlarını oluşturacak toplumsal bir tavır olacaktır. Çin, kendini Japonya tarafından aldatılmış gibi hissetmiş ve Versay antlaşmasını imzalamamıştır (Eberhard, 2007: 345).

Eberhard (2007) anlaşmanın imzalanmadığını dile getirmiş olsa da Keay (2011) Çin'in temsil heyetindeki bölünme ile ilginç bir durumun ortaya çıkışını dile getirir. Aslında cumhuriyet hükümeti, Shandong'daki Alman imtiyazlarını geri alacak bir anlaşmayı çoktan imzalamış, Alman okulları ve mükemmel bir bira fabrikası³⁰ ve Limanlar artık Japonlara geçmiştir. Çin halkının Japonlara karşı olan tutumu dışa vurmaya başlamıştır. Çin toplumsal bir direnişe şahit olur. Öğrenci hareketleri, Çin tarihinde ilk kez greve başlayan işçiler tarafından da desteklenir. Çin heyeti, bu anlaşmanın tehdit altında imzalandığını ileri sürmüş olsa da müttefiklere göre, anlaşma anlaşmadır (Keay, 2011: 493). Hükümetin istifası³¹ ve tutuklanan öğrencilerin serbest bırakılması ile olaylar dinmeye başlar. Çin ile Japonya arasında yaşanan bu gerginliğin tarihte "*Yirmi bir Talep*"³² adıyla anılan, içlerinde Şandong eyaletinin sömürge hale gelmesini de barındıran Japonya'nın Çin üzerindeki sömürü planlarıdır. Zaten Çin'in Birinci Dünya Savaşı sonundaki hükümeti, ortaya çıkan uluslararası fırsatlardan yararlanabilecek durumda değildir. Çin, resmi olarak savaşın sonlarına doğru savaşan ülkeler arasına katılmış, 1919'da savaş bitiminde masaya oturduğunda iki parça olarak temsil edilmiştir. Bu durum içerdeki bölünmüşlüğün yansımasıdır. Lyod George³³ ve Woodrow Wilson³⁴ için Çin heyetinin "*bir ülkeyi mi, yoksa bir hükümeti mi temsil ettiği belirsizdi*" (Keay,

³⁰ Qingdao adlı bira Çin'de çok sevilen bir biradır.

³¹ Wasserstrom (2011), eserinde "*Hükümette nefret figürü olan üç yönetici görevden alınır*" şeklinde dile getirir.

³² Eberhard (2007: 342), eserinde bahsi geçen Yirmi bir talebi saymaktadır. Benzer şekilde, Keay (2011:492-493)

³³ David Lloyd George (Dönem:1916-1922) Britanya Başbakanı.

³⁴ Thomas Woodrow Wilson (Dönem:1913-1921) ABD 28. Başkanı.

2011: 492). Çin, Almanların iyice sağlamlaştırdığı anlaşma limanlarını ve yabancı imtiyazlarını geriye alabilmek bir yana, artık Japonya karşısında da diz çöktürülüyordu.

Bu gelişmelerin neden olduğu hareket Çin'de Marksizm'in etkin bir rol oynayarak sahneye çıkmasına yardımcı olmuştur. Ardından yaşanan süreçte 1 Temmuz 1921'de Çin komünistleri, Çin'in en büyük sanayi kenti olan Şanghay'da ilk kongrelerini yapar ve Çin Komünist Partisini kurarlar. Bu kongreye parti temsilcisi olarak Mao Çe Tung da katılmıştır. Öğrenci hareketleri ile başlayan farklı bir süreç, aslında Çin'deki entelektüel akımın da desteğini arkasına almıştır. “Dört Mayıs Hareketi” ismi ile anılan bu süreçte etkin rol oynayan Beijing Üniversitesi Rektörü Cai Yuampeı önemli bir isimdir. Bu dönemde “Yeni Gençlik” ismi ile çıkarılan dergi okurlarından birisi de Mao Çe Tung'dur (Huang, 2007: 291). Diğer yandan “Halkın Günlüğü” ve “Kızıl Bayrak” adlı yayınlar daha sonraları Çin'de “İsyan etmek haklı bir şeydir” sloganını yeniden canlandırmaya başlayacaktır (Daubier, 1977: 130).

SONUÇ YERİNE

Çin, hiç şüphesiz “Dünya'nın Uygarlığının” en büyük ortaklarından birisidir. Dünya tarihinde önemli gelişme ve değişimlere yol açan, kâğıt, barut, pusula ve matbaacılık gibi pek çok buluşun kökenleri Antik Çin medeniyetine dayanmaktadır. 4000 yıl geriye uzanan bir “yazılı tarihe” sahiptir. Çin belirli dönemlerde güçlenmiş, belirli dönemlerde sarsılmıştır. Ancak geneli itibari ile Afyon Savaşlarına kadar ki dönemde dışa kapalı bir medeniyet olmuştur. Afyon Savaşları, dış destekli iç isyanlar ve kendinden iç isyanlar ile birlikte yaşanan süreç Çin'i Batı Medeniyeti ile tanıştırmış hatta ziyadesiyle içli dışlı etmiştir. Zenginliği, insan hayatını zora sokan ve sorun yaratıcı olarak kabul eden bir halkın zamanla “Savaş Ağaları” dönemine sürüklenmesi bir hayli ilginçtir. Kimi İmparatorlar ticareti uğraşılmaması gerekli, tehlikeli bir iş şeklinde tanımlamışlardır. Aslında Çin'de yaşanan sürecin kesin kaynaklarının saptanması oldukça güç gözükmektedir. Ancak, yaşanan ayaklanma ve isyanların türü her ne olursa olsun birçoğunun dünya kaynaklarının dağıtımına yönelik olduğu çok açıktır.

Çin, yapısı itibari ile köylü veya tarım köylüsü şeklinde tarihsel sahnede yerini almış yakın tarihte ise sanayi toplumu dönüşümüne geçmiştir. Batı medeniyetlerinden çok önce barutu, pusulayı ve matbaayı icat eden dahası Batı medeniyetlerinde buharlı üretim

tekniklerinin kullanılmaya başlanılmasından yüz yıllar önce su gücü ile dokuma tezgâhları kullanan Çin, Batı Avrupa'da ki gibi ne bir Rönesans, ne de sanayi devrimini yaşamıştır. Şüphesiz burada en etkin olan kültürel farklılıktır. Çin kültürünün içine derinlemesine nüfuz etmiş olan Konfüçyüs ekolü, Çin toplumunda kendine yetme ve çalışkan olma, ancak hırslı olmayan insan profili ve kültürünü yaratmıştır. Ancak yenileşme sürecinde Konfüçyüs anlayışındaki durumun modern hayatla uyuşmayacağı kanısı Çin halkında o dönemlerde güçlenmeye başlamıştır.

Çin'in tarihi ve tarihte yaşanan olaylarının ortaya çıkarılıp analiz edilebilmesi için göz önünde bulundurulması gereken temel hususlardan biri, Çin Kültürüdür. Çin imparatorluğunun içinden geçtiği süreç kimi ülkelerin yakın geçmişi ile oldukça benzer özellikler taşımaktadır. 19. yy sonu ile 20. yy başlarında İmparatorlukların yıkılışı, yeni ulus devletlerin kurulmasının altında yatan temel nedenlere Çin tarih süreci ışık tutmakta, hatta olayların çok da karmaşık toplumsal devinimlerden kaynaklanmadığını gözler önüne sermektedir. Çin deneyimi sonraki süreçte ortaya çıkan karşı devrimlerin mahiyetinin anlaşılması konusunda da yol göstermektedir. Farklı bir medeniyet olarak Batıyı her anlamda içine çeken bu ülke, hem tarihi hem de potansiyeli sebebiyle geçmişte ve günümüzde büyük bir öneme sahiptir. Ancak uluslararası yazında az yer bulmuştur. Bunun, uygarlığını borçlu olduğu temel faktörlerden biri olan dilinden geldiği düşünülmektedir. 13. ve 14. yy da İspanyollar ve Portekizler gibi Çinliler de okyanus aşırı seferlere çıkabilecek donanma kurmak için yeterli kabiliyetlere ve bilgiye sahiptirler. Ancak bu durumu o dönemde emperyalist amaçları için kullanmayan Çin acaba gelecekte de bu tarihi tutumunu sürdürecektir midir?

Çin oldukça fazla nüfusu ile içinde bulunduğumuz dönemde göz dolduruyor olabilir; ancak durum Çin'in ideolojik yerinin sınanması açısından oldukça ironik gözükmemekte, en azından Marx penceresinden bu yüzü ile de değerlendirmeyi hak etmektedir. Marx ve Engels'in *Nüfus Üzerine* isimli eserinde, Çin'in tersten geldiği bu ideolojik süreçte dair yapmış oldukları şu değerlendirme ile bakmak mümkündür. "...kapitalist üretim sürecinin yalnızca bir yüzü olan kapitalist birikim sürecinin niteliği gereği, artan ve sermayeye çevrilecek olan üretim aracı kitlesi, karşısında, artmış ve hatta gereğinden fazla çoğalmış, sömürülebilir işçi nüfusu bulur" (2011: 197). Bu saptama Çin'in 21 yy. ideolojik sistemini (kendi içinde de gerçekleşen tartışmalar üzerinde) tartışmalı sosyalizmden kapitalizme

evirilmiş farklı uygulamasının ilginç tezatlığını gözler önüne sermektedir.

Türkçe literatürde Çin ile ilgili yer alan salt ideolojik tartışma ve durumlar bu büyük kültürün anlaşılması ve aktarılması konusunda ciddi sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Bu çalışmanın, bu alandaki eksikliğe bir damla olarak düşeceği, bundan sonra konu ile ilgili yapılacak çalışmalara zemin hazırlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

Abadan, Y. (1956). *Kültür Mefhumu ve Değişimi*, Ankara: Yücel Mecmuası.

Altay, S. (1991). *Devrimler Ansiklopedisi*, İstanbul: Milliyet Yayınları.

Baran, C. (1983). *İsa Öncesinden Günümüze Kadar Çin Tarihi*, İstanbul (Yayınevi Bilinmiyor).

Berry, A. (2005). *Sonsuzluğun Kuyuları: Bilim Dünyasından Şaşırtıcı ama Gerçek Öyüküler*, Çev. Aslı Biçen, Ankara: TÜBİTAK Yayınları.

Braudel, F. (1995). *Uygarılıkların Grameri*, Ankara: İmge Yayınları.

Burg, D. F. (2004). *A World History of Tax Rebellions*, New York: Routledge.

Canneti, E. (2004). *İnsanın Taşrası 1942-1972*, Çev. Ahmet Cemal, İstanbul: Payel Yayınevi.

Daubier, J. (1977). *Çin Kültür Devrimi Tarihi*, Çev. Büşra Zarifoğlu, İstanbul: Umut Yayıncılık.

Diamond, J. (2004). *Tüfek Mikrop ve Çelik*, Çev. Ülker İnce, Ankara: TÜBİTAK Yayınları.

Eberhard, W. (2007). *Çin Tarihi* (4. Baskı), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Foucault, M. (2001). *Kelimeler ve Şeyler* (2. Baskı), Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: İmge Kitabevi.

Huang, R. (2007). *Çin Tarihi Bir Makro Tarih Yaklaşımı* (2. Baskı), Çev. Atilla Sönmez, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

İnayet, A. (2007). "Düvanü Lüğat-it-Türk'te geçen Çin ve Maçın adı Üzerine", *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2 (7), 1175-1184.

Marx, K. & Engels, F. (2001). *Nüfus Üzerine*, Ankara: Sol Yayınları.

Keay, J. (2011). *Çin Tarihi*, Çev. Neşe Kars Tayanç ve Dinç Tayanç, İstanbul: İnkilap Kitabevi.

Lévi-Strauss, C. (2014). *Hepimiz Yamyamız*, Çev. Haldun Bayrı, İstanbul: Metis Yayınları.

Peyrefitte, A. (1975). *Çin Uyanınca: Yer Yerinden Oynar*, Çev. Cemal Süreyya, Ankara: E Yayınları.

Tamur, E. (2006). "Karşılaştırmalı Bir Perspektiften 19. Yüzyılda Çin ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Protestan Misyoner Faaliyetleri", *ÇTTAD*, 12, 3-20.

Tanilli, S. (2010). *Uygurluk Tarihi*, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.

Troçki, L. (2000). *Çin Üzerine*, Çev. Ömer Gemici, İstanbul: Tarih Bilinci Yayınları.

Türker, N. (2007). "Çin'deki Düşünce Akımlarına Genel Bakış", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi*, 22, 289-298.

Wasserstrom, J. N. (2011). *21. Yüzyılda Çin, Çin Hakkında Bilmek İstedığınız Herşey*, Çev. Hür Güldü, İstanbul: İletişim Yayınları.

Yeşil, H. (1993). *Mao Zedung ve Çin Devrimi*, İstanbul: Dönüşüm Yayınları.

Ulrich Beck'in Risk Toplumu Kavramsallaştırması Ekseninde Toplumsal Kontrolün Dönüşümüne Giriş Denemesi

Ruhi Can ALKIN*

ÖZET

Toplumsal yaşantının temel dinamiklerinden birisi olan 'toplumsal kontrol' süreçleri, küreselleşme ile birlikte git gide etkisini yitiren bir pozisyona sürüklenmektedir. Toplumsal değişimi dengeleyen kontrol mekanizmaları, hızlı ve yoğun teknolojik ve ekonomik dönüşümlerin yaşandığı küresel dünyada aşınmaktadır. Mevcut çalışmanın temel tartışma konusunu teşkil eden risk toplumu da, küresel dünyada ortaya çıkan sosyal ve ekonomik risklerin geniş bir toplumsal tabanda hissedilmesini ve toplumsal kontrolün riskler aracılığıyla aşınmasını konu eden bir kavramdır.

Çalışmada, risk toplumu kavramı ile toplumsal kontrol mekanizmalarının etkinliği arasındaki negatif korelasyonun bazı teorik ve pratik görünüşlerine ışık tutmayı amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, giriş denemesi niteliğinde olması planlanan bu çalışmanın ilk bölümünde sosyal kontrol süreci açıklanmıştır. Takip eden bölümde Beck'in Risk Toplumu başlıklı eserine yapılan atıflar ışığında kavrama dair detaylı bir analize gidilmiş ve toplumsal kontrolün dönüşümüne dair teorik alt yapı oluşturulmuştur. Son bölümdeyse, toplumsal kontrol mekanizmalarının 21. Yüzyılın risk toplumunda meydana gelen hangi değişimler ve gelişmeler aracılığıyla aşındığı, bazı süreçler ve pratik örnekler özelinde açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Kontrol, Risk Toplumu, Küreselleşme

Introduction to the Transformation of Social Control within the Scope of Ulrich Beck's Conceptualization of Risk Society

Abstract

The processes of 'social control', which are one of the basic dynamics of social life, have been drifting towards a position that loses its effectiveness by globalization. Control mechanisms that balance the social change have been eroded in global World where fast and intensive technological and economic changes have been experience. Risk society, which constitutes the main discussion point of the current study, is a concept that deals with the perceiving of the social and economic risks occur in global World in a wider society and eroding of social control through risks.

In study, it was proposed to shedding light on the theoretical and practical phenomena regarding negative correlation among the concept of risk society and the effectiveness of social control mechanisms. In the direction of this

* Arş. Gör., Necmettin Erbakan Üniversitesi, SBBF, Sosyoloji Bölümü, rcalkin@konya.edu.tr

target, in the first section of this study, which is supposed to be an introductory work, social control mechanisms have been explained. In the following section, detailed analyses have been made on the concept by frequent references to Beck's work, Risk Society, so theoretical substructure regarding the transformation of social control has been prepared. In the last section, it has been investigated how the social control mechanism were overcome through the changes and developments that took place in the risk society of the 21st century by considering some specific processes and practical examples.

Keywords: Social Control, Risk Society, Globalization.

GİRİŞ

Ulrich Beck, risk toplumu (risk society) kavramsallaştırması ve 1992 yılında kaleme aldığı aynı isimli telif kitabıyla, modern sonrası dönemin risklere bezenmiş bir sosyal yapıyı doğurduğunu iddia eder. Temelde güven probleminden kaynaklanan bu durum, aslında modernitenin hazırlığını yaptığı bireycilik ve kapitalizmin sessiz mottosu olan 'bencillik' süreçlerinin son şeklini verdiği bir toplum modeli sunar. Bireylerin gerek eğitim hayatı, gerek iş hayatı, gerekse kişisel ya da ailevi güvenliği her daim risk altındadır. Maddi, politik ve psikolojik şartlar bireylerin her an bir şeylerini kaybetme korkusuyla yaşamasına sebep olmaktadır.

Böylesine bir sosyo-ekonomik yapı, haliyle bireyler arasındaki güven ilişkilerini zedeleyebilmektedir. Önceleri, sosyal katılıma (social inclusion) dair çok az kriteri yerine getirmek yeterli görünürken, modern sonrası dönemde bireyin toplumsal var oluşu birçok farklı değişkenin aynı anda tatminine endekslenmiştir. Bu sebeple, olağanüstü çaba ve masraflarla kendi hayat çizgisini belirlemeye çalışan bireyler, çıkarlarına ters gelecek herhangi bir durumu reddetmek ve çıkarına uygun olana yönelmek için, verili toplumsal kontrol mekanizmalarını referans almakta tereddütler yaşamakta ve çoğu durumda da bu mekanizmalar işlerliğini yitirmektedir. Bu durum, ahlaki değerlerden tutun yüzlerce yıllık gelenek-göreneklere kadar her bir manevi ve tarihsel mirasın reddi anlamına gelmektedir. Bu açıdan risk toplumu, sadece modern sınıflı toplumun değerlerinin değil, geleneksel döneme ait değerlerin de aşındığı ve insanların birbirinin –Hobbes'cu bir ifadeyle- "kurdu" (Hobbes, 2015) olmasının meşruiyet kazandığı bir dünya sunmaktadır.

Yukarıdaki varsayımlar ışığında, giriş denemesi niteliğinde olması planlanan bu çalışmada, ilk etapta toplumsal kontrol olgusuna dair kısa bir analize gidilecektir. Ardından, toplumsal kontrole dair veriler hatırdta tutulmak suretiyle risk toplumu kavramsallaştırması ayrıntılı bir şekilde açıklanacaktır. Bu

açıklama, Ulrich Beck'in klasik eserine yapılan atıflarla çerçeveslendirilecektir. Son bölümdeyse, çalışmanın temel bir iddiası olarak, risk toplumu ve sosyal kontrol arasındaki negatif korelasyonun teorik görünümüne ışık tutulacaktır. Bunu yaparken de iş ve meslek yaşamında, siber alanda ve hukuk/bürokrasi sürecinde meydana gelen değişimler birer değişken olarak ele alınacaktır.

1.SOSYAL KONTROL VE SOSYAL DEĞİŞME ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Toplumsal kontrol, hemen her toplumun bireyleri üzerinde kurguladığı otoritenin, toplumun var olan değer ve normları lehine uygulanmasını ifade etmektedir (Aydın, 2015). Bireyler, toplumsal yaşantıya dahil olmadan hatta kendi yaşantılarına dair farkındalık geliştirmeden dahi bir toplumsal kontrol sürecine dahil olmaktadır. Bu kontrol, kimi noktalarda sembollerle, kimi noktalarda yazılı ve sözlü kültür unsurları aracılığıyla, kimi noktalardaysa daha kapsamlı birer unsur olan “din”ler aracılığıyla sağlanmaktadır (Aydın, 2015). Bu durum, toplumların bünyelerinde varoluşsal olarak taşıdığı bir refleks olarak da okunabilir. Her toplum, aykırı olarak addedilebilecek hemen her türlü eylem ve söyleme karşı, kelimenin tam da kökünden anlaşılacağı üzere ‘muhafazakar’ bir tutum geliştirerek; üyelerini, verili koşullar doğrultusunda yaşamaya sevk etme çabasıdadır. Sonuç olarak farklılık ve değişim, gerek bireysel gerekse toplumsal yaşantıda çok da kolay bir şekilde gözlenebilecek birer süreç olarak algılanmamaktadır. Öte yandan, yukarıda özetlenen durumun birçok açıdan anti-tezi de mevcuttur. Kontrolün ve kontrol mekanizmalarının içinden sıyrılabilen değişimler de toplumsal yaşantının varoluşsal özelliklerinden birisidir. Bu durum, toplumsal yaşantının bilimsel alandaki uğraşı alanı olan ‘sosyoloji’nin yardımıyla netliğe kavuşturulabilir.

Bilindiği üzere sosyoloji her ne kadar toplumsal yaşamın yasalarını belirlemeye yönelik pozitivizm eksenli bir bilim olarak ortaya çıkmış olsa da, her toplumu ilgilendiren ve her seferinde aynı sonucu veren ‘sosyolojik yasalardan’ (kuruluşunun üzerinden 100’ü aşkın yıl geçmesine rağmen) bahsetmek pek mümkün gözükmemektedir. Fakat toplumsal yaşantıya dair belki de yüzlerce yıldır yürütülen ve bir yandan da kaydedilen gözlem ve veriler, Antik Yunan filozoflarından Heraklitos’un “değişmeyen tek şey değişimin kendisidir” (Aktaran: Cevizci, 2001: 43) öğretisinden hareketle, her toplumun hızlı ya da yavaş bir değişim sürecini tecrübe ettiğini

göstermektedir. Küçük ya da büyük, güçlü ya da zayıf, kadim ya da yeni, siyahi yahut beyaz, zengin ya da fakir, dindar ya da seküler, geleneksel ya da modern, aklımıza ne kadar farklı toplum tipi gelirse gelsin, toplumsal değişim tüm bu farklı toplumların yazgısal bir ortak kümesidir. 'Her toplum değişir' önermesi, bu bağlamda sosyolojinin en makro düzeydeki (felsefi temelli) yasası olarak okunabilir. Bu açıdan, toplumsal değişim olgusu da toplumsalın bilimi ile uğraşan her bir düşünürün ya da araştırmacının gündemini sürekli olarak meşgul etme potansiyeli olan bir alandır. Tabii bu değişimin çeşitli yönleri ve kendine has yolları vardır. Toplumsal değişim olgusu, genel olarak o toplumun kültürüne, ekonomisine, dini ve manevi değerlerine, tarihsel gelişimine, o toplumun atlattığı badirelere, o topluma sunulan kolaylıklara ya da yaratılan zorluklara, öte yandan o toplumdaki bireylerin beklentilerine, çabalarına yahut tembelliklerine göre farklılıklar gösterebilmektedir. Örneğin, yüzyıllardır Ortadoğu coğrafyasında yer edinebilmiş bir toplumun savaşlar ve toplumsal düzensizlikler sonucu yaşadığı sosyal değişim süreçleriyle, dünyanın diğer bölgelerine nazaran daha stabil ve sükun bir hayat yaşayan Baltık ülkelerinde tecrübe edilen toplumsal değişim süreçleri arasında büyük farklılıklar vardır. Yapısal unsurların şekillendirdiği sosyal hayata ek olarak, farklı manevi değerler ve dini inançlara sahip Ortadoğu ve Baltık insanların da bu sosyal değişim süreçlerinden etkilenme şekilleri açık farklılıklar sergileyebilmektedir. Fakat tüm bu farklılıklara rağmen, toplumsal değişim, bir yelkenlinin nehirde seyretmesi gibidir. Hızı, rüzgârın etkisine ve gücüne bağlıdır. Bu açıdan, toplumsal değişimi önceleyen ya da hızlandıran süreçlerden bahsetmek mümkündür. Örneğin savaşlar, ekonomik krizler, kitlesel ölümlere sebep olan salgın hastalıklar, doğal afetler, vb. süreçler genelde toplumsal bütünleşmeyi beraberinde getirir de, diğer taraftan geniş çaplı toplumsal değişimi de hazırlamaktadır. Yer kürenin, 20. Yüzyılın ilk yarısında atlattığı iki büyük dünya savaşından sonra aynı şekilde kaldığını iddia etmek mümkün müdür? Bilakis, bu iki cihan savaşı sonrası toplumlar, önceden asla tecrübe edilememiş yepyeni süreçlere ve sonuçlara şahit olmuştur. Öte yandan, toplumların bunalım zamanlarında ortaya çıkan karizmatik otoriteler (Weber, 2013) de toplumsal değişimi en hızlı şekilde sağlayan aktörlerdir. Önceleri bir takım hukuki ve bürokratik kanalların engelleyiciliğiyle değişime ayak dirensen de, karizmatik otorite ile normlar ve değerler yeniden yorumlanabilir ve bunalım halinden ötürü birbirine kenetlenmiş toplum, bu değişime ayak diremeden, bu geçici otoritenin yolunu takip edebilir. Görüleceği üzere toplumsal değişim olgusu, belli başlı dinamiklere ve itici

etmenlere vurgu yapmaktadır. Toplumsal değişimin sosyolojik olarak “normal” addedilmesi de, bu iç dinamiklerin sonucu ortaya çıkmış olmasına bağlıdır. Bu durum ve tüm bu örnekler, toplumsal değişimin doğrusal ve pozitif yönüne vurgu yapmaktadır.

Öte yandan, toplumsal yaşantının diyalektik bir yorumla ele alınması sonucu toplumsal değişimin bir de negatif yönü ve toplumsal değişime karşı direnç unsuru ortaya çıkacaktır. Tekrar hatırlamak gerekirse, toplumsal yaşantının gerek idealist gerekse materyalist yorumu, tez, antitez ve sentez ayaklarının daimi olarak dönüştüğü ve her şeyin zıttı ile kaim olduğu bir süreci barındırmaktadır (Eroğlu, 1967). Bu zıtlıklar ve çatışma durumu, toplumsal hayatın katı bir işlevselci boyutta ele alınamayacağını bir nevi ispatıdır. Bu noktada tekrar çalışmanın konusuna dönecek olursa, eğer her toplumda belli bir düzeyde ve nitelikte meydana gelen “değişim” sürecinden bahsedilecekse, o halde ikinci bir veri olarak “her toplumda değişime ayak direyen bir yapı mevcuttur” da denilebilir. Bu yapının dönüşümünde tez boyutuna toplumsal değişimin niteliği ve görünümleri, anti-tez boyutuna da değişimin karşısında farklı kaynaklardan beslenen toplumsal direnç yerleştirebilir. Aynı yapı kimi zaman mevcut düzenin yerine ikame edilmeye çalışılan kural ve yasaları reddeden, kimi zamansa o toplumun iç dinamikleriyle örtüşmeyen her türlü eylem, söylem ve hareketi kontrol altına almaya çalışan bir yapıdır. Literatürdeki kullanımıyla ‘sosyal kontrol mekanizmaları’ olarak adlandırılacak bu yapılar, bireyi toplumsal durum ve değerler özelinde kontrol altında tutma, sapmayı önleme ve son tahlilde toplumsal değişime müsaade etmeme reflekslerini taşır (Innes, 2003). Toplumsal kontrol mekanizmalarının niceliği ve daha önemli olarak niteliği, bir toplumun genel etik değerleri ve o toplumun genel yaşam tarzı hakkında bilgi verebilir. Bu mekanizmalar, her daim canlılığını koruyan toplumlarda, sosyolojinin temel konularından birisidir. Her toplum için farklı nitelik ve nicelikte olacağı için, toplumsal kontrol mekanizmaları, karşılaştırmalı sosyolojik çalışmalar için biçilmiş birer kaftandır.

Sosyolojinin toplumsal kontrol mekanizmaları ile olan münasebeti, bu bilimin kuruluş yıllarına hatta toplum felsefesi çalışmalarına kadar dayandırılabilir. Yukarıda bahsedilen Leviathan metaforu, Thomas Hobbes tarafından toplumsal kontrolü sağlamaya yönelik ‘devlet’ aygıtını meşrulaştıran ve bunun bir ‘lüzum’ olarak gören anlayışı ortaya koyar. Hobbes’ca inanılan ‘insanın, insanın kurdu olması’ gerçeği, bu gerçeğe yönelik vahim sonuçları engellemek

için insanları kontrol altında tutacak bir kurumun –devletin- varlığıyla dengeye kavuşturulabilir. Mitolojik Leviathan canavarı, bu açıdan toplumsal kontrolü sağlayan modern devlet aygıtını temsil etmektedir (Hobbes, 2015). Yine toplum felsefesine dâhil edilebilecek argümanlardan birisi olan ‘toplumsal sözleşme’ olgusu ve bu olgu üzerine fikir üreten düşünürler, toplumsal kontrole daha farklı bir boyut sağlamaktadır. Bu konuda en bilindik düşünürlerden birisi olan Jean Jacques Rousseau, birey ve toplum arasındaki sözleşmenin özgürlük fikrine dayandığını iddia etmektedir. Delanty'nin (2000) aktardığı gibi, özgür bir şekilde dünyaya gelen bireyler, toplumsallaşma sürecinde git gide zincirlere mahkûm edilir. Bu kısıtlamaları azaltmak ve toplumda güven içerisinde yaşamak için insanlar kendi gücünü ötekilerle paylaşma yolunu seçer ve böylece toplumsal bir sözleşme sonucu ortaya çıkan bir otorite kanalıyla özgürlük garanti altına alınmış olur. Bu noktada, toplumsal değişimin ya da toplumsal çatışmanın sosyal bilimler felsefesi özelinde ‘olumsuz bir durum’ olarak algılanması ve bunların en aza indirgenmesi talebi söz konusudur. Bu açıdan bakıldığında sosyal kontrol, toplumu işlevselci (functionalist) bir perspektiften ele alma arzusundadır. İlerleyen bölümde Durkheim örneğinde de görüleceği gibi, toplumsal kontrol mekanizmaları ya da toplumsal kontrole dair fikirler toplumun her bir parçasının belli bir işlevi yerine getirdiğini ve uyum halinde çalıştığını ön görmektedir. Zaten bu mekanizmaların görevi de, tıpkı Rousseau'nun ‘özgürlüğün tehlike altında olması’ düşüncesinde olduğu gibi, ortaya çıkması muhtemel çatışmaları ve toplumsal düzeni bozacak süreçleri engellemek ya da minimuma indirmektedir. Hal böyle olunca, toplumsal değişim fikri ta en başında olumsuz bir durum olarak ele alınmakta, değişme karşı direnç baş göstermektedir.

Durkheimci bir perspektiften bakılacak olursa, sosyal kontrol mekanizmaları aslında toplumun ta kendisidir. Bir çocuğun kendisinin ve çevresinin farkına varmasını takiben toplum, o birey üzerinde bir otorite sağlamak üzere toplumun diğer bireylerinin yardımına başvurur. Diğerleri, çocuğu toplumsal yaşamdan türemiş norm ve değerlere göre şekillendirmeye çalışır (Durkheim, 1997). Çocuğa davranış kalıpları sunulurken sosyal kontrol mekanizması işlerlik kazandırılır. Yukarıda değinilen işlevselci görüşü destekleyen bu argümana göre çocuğun birey olarak kendi yaşamını tamamen kendi tercihleri doğrultusunda kurgulaması ve idame ettirmesi imkân dâhilinde değildir. Zira bir toplumda, gerek toplumsal işbölümü ile gerekse dayanışma düşüncesi ile ideal bir birey tasarımına gidilir ve

toplumun üyelerinden bu ideale uyması, çocuğunu yetiştirirken bu ideali göz önünde bulundurması talep edilir. Çocuğun ilerleyen yıllarda dâhil olacağı daha farklı siyasi, dini, vb. ortamlar da aynı şekilde belli bir insan tipolojisi yaratma amacındadır.

Durkheim, toplumsal kontrol mekanizmalarının sosyolojik teorideki görünümünü açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Adına toplum denen kolektif şuur (collective consciousness) (Durkheim, 1994), aslında bireylerin ortak ve ulvi amaçlar ekseninde bir araya gelip tek bir hedefe yönelmesi değil, bireylerin açıkça kontrol altına alınması ve toplumsal düzenin bu surette sürdürülmesi amacıyla ortaya konmuş bir kavramdır. Kolektif şuur, bir toplum ya da grup çatısı altında yaşayan bireylerin ortak çalışması sonucu kolektif olarak ürettiği bir aidiyet mekanizması değildir. Aksine, bireyler böylesine bir aidiyeti toplumda hazır bulur. Bireylerin isteminin dışında gerçekleşen bu süreç, ancak ona karşı geldiği takdirde etkisini hissettirip birey üzerinde baskı ve gerilim oluşturur. Peki, modern dünyada en dikkat çeken yahut hangi etnik gruptan, siyasi partiden ya da dinden olursa olsun, hemen her bireyin sosyal yaşantıda karşısına çıkan, birey ona karşı geldiğinde baskısını ve etkisini hissettiren süreçler nelerdir? Bu soruya verilecek ilk cevaplardan birisi 'bürokrasi' olabilir. Bilindiği üzere modern toplumların sosyo-ekonomik örgütlenme modeli 'rasyonel bürokrasi'dir. Bireyler gündelik hayatlarının neredeyse tamamında bürokratik süreçlere maruz kalmakta ya da bu süreçlerle muhatap olmaktadır. Belediye otobüsüne binmekten şahsi araçlara trafik sigortası yaptırmaya, yeni doğan çocuğunuzu nüfusa kaydettirmekten tutun vefat eden bir yakınınızın cenaze işlemlerine kadar ve çok daha gündelik birer örnek sunmak gerekirse, ısınma, barınma, su elektrik gibi ihtiyaçlarımız dâhil olmak üzere modern toplumda adım dahi atmamızın karşılığı bürokrasidir. Hayatlarımıza bu derece sirayet eden bürokrasiyi sadece resmi işlerimizin bir parçası olarak görmek doğru olmayacaktır. Aslında toplumla iletişime geçtiğimiz alan, bürokratik bir alandır. Toplumsal kontrolümüz, bir açıdan da bu bürokrasinin araçları ve kanalları marifetiyle sağlanmaktadır. Şimdi asıl soruya gelinecek olursa, toplumsal kontrolü sağladığı iddia edilen bürokrasiye karşı direnmek mümkün müdür? Bürokrasiyi tamamıyla reddeden ve bürokratik kanallardan kendisini soyutlayabilmiş modern bir birey var mıdır? Açıkçası bu soruların cevabı 'Hayır'dır. Bizler bürokrasiye karşı geldiğimiz ya da ona direndiğimiz, onu görmezden gelmeye çalıştığımız anda bürokrasinin yani modern bir toplumsal kontrol mekanizmasının

gücünü tam manasıyla anlarız. Bürokratik kanallarca uygulamaya konan otobüs biniş kartları olmadan bir yerden bir yere gidemeyince, kiraladığımız (ki kira süreci dahi başlı başına bürokratik bir süreçtir) evin elektrik tesisatını üzerimize alamayınca ya da çocuğumuzu nüfusa kaydettirmedığımızdan ötürü ayıplanınca ve çocuğumuzu okula kaydettiremeyince bürokrasinin ve toplumsal kontrol mekanizmalarının gücünün farkına varabiliriz. Bu, ilgili bürokratik kanalların ve en nihayetinde toplumun bizi toplumsal bütünlüğe uymamız yönünde uyarması ve bir sonraki evrede de cezalandırmasıdır. Görüleceği üzere “cezalandırma”, toplumsal kontrol mekanizmalarının, kontrolü sağlamaya yönelik bir refleks olarak kontrol dışına çıkma teşebbüsünde bulunan bireyler ya da gruplar üzerinde uygulandığı bir yöntemdir. Ceza ve cezalandırmanın da hukuki, sosyolojik ve psikolojik boyutları, sosyal kontrol süreci özelinde ayrıntılı olarak irdelenebilir.

Cezalandırma (punishment), tarihin çeşitli evrelerinde çok değişik yöntemlerle ortaya çıkmış bir yaptırım yahut ıslah biçimidir. Ölüm cezalarının uygulanması da, ıslahtan ziyade, bu suçu işleyenler özelinde tüm toplumun caydırıcı bir unsur aracılığıyla ıslah edilmesidir. Cezalandırma yöntemleri fiziksel kapatılma yahut zarar verme gibi bedene yönelik aktif bir müdahaleyi öngören yöntemleri içermekle birlikte, ontolojik yapısı gereği ceza, bireyin psikolojik durumuna da etki etmektedir. Bu etki, cezalandırmanın yeri, yöntemi ve sebeplerine ilişkin farklı boyutlarda ortaya çıkmaktadır.

Yüzlerce cezalandırma çeşidine karşılık, sosyal bilimler literatüründe cezalandırma ile ilgili iki ideal tip oluşmuştur. Bunlar, modern öncesi dönem (ya da geleneksel dönem) ceza uygulamaları ve modern dönem ceza uygulamalarıdır. Bu iki ceza tipi arasında bazı yapısal ve işlevsel farklılıklar gözlenebilir. Bilineceği üzere, tarım toplumlarında sosyal kontrolü sağlamaya dönük cezalar genellikle değerlerden, dinsel algılardan ve kutsal metinlerden beslenmekteydi (Roth, 2011). Henüz seküler bir toplum yaşamına geçilmemiş coğrafyalarda, toplumsal vicdanı yaralayacağı varsayılan eylem ya da söylemler, bizzat o toplumun vicdani unsurlarını oluşturan değerlerden ya da inançlardan türeyen yöntemlerle cezalandırılıyordu. Bu açıdan, geleneksel toplumların cezalandırma şekli toplumla birey arasındaki dönüşümsel (reflexive) ilişkilerden oluşmaktaydı. Henüz modern hukukun ortaya çıkmadığı bir zamanda izlenen böylesine bir yol, tamamen toplumsal dinamiklerin ışığında yürütülüyordu. Bir sonraki bölümde risk toplumu tartışılırken görüleceği üzere, cezanın ve yaptırımın farklı toplumlardan ithal

edilip bireyler üzerinde uygulanması gibi bir durum ortada yoktu. Aksine, cezanın ve suçun belirleyicisi toplumsal iç dinamiklerdi ve bu iki süreçteki tedbir alıcıların, mevcut iç dinamiklerden beslenerek hareket etmesi beklenirdi.

Modern dönemde ise yasal/ussal otoritenin devreye girmesiyle birlikte (Weber, 1994) cezalandırma yöntemi yasaların ve hukukun belirlediği şekilde uygulanmaya başlandı. Modern döneme geçiş bir açıdan da yazılı kültürün tahta çıkışını temsil ediyordu. Sosyal hayat en ince ayrıntısına kadar yasalar yani yazılarla belirleniyordu. Üstelik seküler reflekslerin toplumsal taban bulmaya başlamasıyla birlikte eski değer ya da inançların suçu tanımlama ve bu suça yönelik bir cezai yaptırım uygulamada pek de etkisi kalmamıştı. Bu noktada oral kültürden ziyade, sosyal kontrolü sağlamaya yardımcı bir unsur olarak, az evvel bahsi geçen 'bürokrasi' olgusu devreye girdi. İlerleyen yıllarda bir "demir kafes" (Mertz, 2013: 13) haline gelmesinden korkulan bürokrasi, mevcut şartlar göz önünde bulundurulduğunda modern bireyi sarıp sarmalayan bir otorite/kontrol mekanizması olagelmıştır. Bürokrasinin toplumsal yaşantıyı böylesine sarıp sarmalaması dolayısıyla suçlarda ve cezalarda da nitel ve nicel bazı değişimler meydana geldi. Bugün yüzlerce sayfa bulan ceza yasaları ve bu yasalarda sürekli değişikliklere gidilmesi bunu onaylar niteliktedir. Konuyla alakalı olarak, risk toplumunu hazırlayan unsurlardan birisi olan suçun ve cezanın mahiyetinin ve uygulamasının sürekli değişmesi ve yaptırımların net olmaması, modern yasaların bürokratik aygıt tarafından sürekli yenilenmesi, bireyler üzerinde belirsizlik ve aidiyet hissetmeme gibi sonuçları doğurabilmektedir. Öte yandan, suçun faileri de bu belirsizliği suiistimal edip, işledikleri suçun hukuki boşluklarından faydalanabilmek için yasal mevzuatı bir araç olarak kullanabilmektedir. Bu durum daha genel bir perspektiften ele alınabilir. Bazı bariz suçlar dışında, modern hayatta neyin hani durumlara göre suç olacağı ya da olmayacağı, binlerce sayfalık tüzük, yönetmelik, yasa ve kurallara rağmen kimi noktalarda belirginliğini yitirmeye başlamıştır. Modern toplumlardaki cezaların temeline bakıldığında, cinayet, yaralama tecavüz gibi suçlar dışında gerek nitelikli dolandırıcılık, gerekse kamu malı üzerinde illegal tasarrufla bulunma yahut bürokratik süreçlerden herhangi birisine yönelik ilgisizlik ve bürokratik sorumlulukların yerine getirilmemesi gibi süreçler fark edilecektir. Bu da modern toplumun sosyal kontrol yapısını ve bu yapı içerisinde gelişen suç, ceza ve ıslah yöntemlerini açığa çıkarmaktadır. Artık dünya, risk olgusu örnek teşkil etmek

üzere, git gide bir belirsizliğe, anlam yitimine ve toplumsal iç dinamiklerin yerini rasyonel olarak nitelendirilen yaptırım ve uygulamaların aldığı bir yöne doğru ilerlemektedir (yahut gerilemektedir). Modern dünyanın toplumsal kontrol mekanizmaları da, bu geriye gidişin temel sebeplerinden ve sonuçlarından birisi olan risk olgusu üzerine şekillenmektedir. Bürokratik otorite ve rasyonel hukuk, etkilediği ve etkilendiği alan itibariyle sosyal kontrolü sağlamada zaafının ve boşlukların ortaya çıkabileceği bir alan olarak yeni riskler üretmektedir. Bu noktada, mevcut bölümün başlarında tartışılan 'toplumsal değişime ayak direme süreçleri' tekrar gündeme getirilebilir. Hatırlanacağı üzere, toplumsal yaşantının diyalektik seyri, her toplumun değiştiğini, bu değişimin hızında ve yoğunluğunda birtakım toplumsal kontrol mekanizmalarının etkisinin olduğunu varsaymamızı sağlıyordu. Beck'e göre, modern toplumlarda sosyal değişimin önündeki en etkili bariyerlerden birisi (hatta en etkili), bireylerin ait olduğu sosyal sınıf ve bu sınıfın değerleriydi. Bir sonraki bölümde ayrıntılı olarak ele alınacak olan risk toplumundaysa, bilhassa küreselleşme ve sosyo-ekonomik yaşantının sınıflar üstü bir hamle ile yer küre ölçeğinde ortak kalıplar sunması, toplumsal değişime ayak direyen yapıların git gide güç kaybetmesine sebep olmaktadır. Kavramın isminden de anlaşılabilir üzere, toplumsal yaşantının riskler üzerine kurulu olması ve bu risklerin küresel dünyanın çekici (ve ortak) unsurları ile bir araya gelmesi, toplumsal kontrol süreçlerinde ve bizzat bu olguda derin bir dönüşümü hazırlamaktadır. Risk toplumun açılması ile toplumsal değişim ve toplumsal kontrol mekanizmalarının geç modern dönemdeki akıbeti daha net bir şekilde ortaya konabilir.

2.ULRICH BECK VE RİSK TOPLUMU

En genel ve anonim tanımıyla risk, belli bir avantajı yakalamak pahasına diğer bazı edimlerden vazgeçmek ya da bu uğurda zarara uğramayı göze almaktır. Benzer şekilde risk, bazı problemlerle ve külfetlerle karşılaşmak mutlak olsa da, daha önemli bir kazanım amacıyla kişinin belki de kendisini zor durumda bırakacak bir pozisyon almasını ifade eder. Beck'in ifadesiyle "riskler tabiatları gereği öngörüyle, henüz meydana gelmemiş olan ancak tehdit eden tahribatlarla alakalıdır ve bu tahribatlar zaten bugün bu anlamda gerçektir" (2011: 45). Bu durumda, riskin -mevcut çalışmada ele alınacağı şekliyle- toplumsal boyutta da çeşitli karşılıkları mevcuttur. Yine Beck'in (2011: 45) ifadesiyle "risk argümanının asıl sosyal itici gücü, geleceğin öngörülen tehlikelerinde yatmaktadır. Bu riskler meydana geldikleri yerlerde, sonrasında harekete geçmeyi fiilen

imkânsız kılacak çapta tahribat anlamına gelirler”. Bu noktada Beck’in üzerinde durduğu husus, bireyin ait olduğu toplumsal çevreyi ve bu çevrede oluşan riskleri tam manada kontrol edememesi sonucu oluşan durumlardır. Bu açıdan risk, aslında ‘cesaret isteyen’ yahut ‘garantici’ olarak adlandırılabilir. Bireylere göz kırpmayan bir süreçtir. Toplumumuza mal olmuş “azıcık aşım belası başım” düşüncesi ve bu düşüncüyü taşıyan bireylerin riski tercih etmeyen veriler sunduğu iddia edilebilir. Öte yandan, bu tür tercih ve algılara sahip insanlar kendilerini, dezavantajlı bir konuma sokacak fakat sonu daha kazanımlı olması ihtimali olan ortamlardan ve zeminlerden sakınırlar.

Çalışmanın kavramsal çerçevesine tekrar dönülecek olursa, Beck’in risk toplumu argümanını kurguladığı nokta, modern sonrası dönemi ya da Marksist literatürdeki şekliyle ‘sınıfsal aidiyet mekanizmalarının aşındığı’ bir sosyo-ekonomik alanı kapsamaktadır. Beck, eserinin temel argümanlarından birisi olarak, modern kapitalist dönemde oluşan sınıfların belirli bir ekonomik seviye, kültürel birikim, hedefler ve beklentiler üzerine kurulu olduğunu iddia eder. Sınırları büyük ölçüde çizili olan sosyal sınıflar, mensuplarına belirli düşünme, harcama, üretim, vb. kalıplar sunmaktadır. Beck bu duruma daha geniş bir perspektiften yaklaşır: “Marx ya da Weber’in kullandığı en geniş anlamlarıyla ‘sanayi toplumu’ ya da ‘sınıflı toplum’ kavramları, toplumsal olarak üretilen servetin nasıl olup da toplumsal açıdan eşitsiz ve aynı zamanda ‘meşru’ bir şekilde bölüşülebildiği sorusu etrafında dönüyordu” (2011: 22). Bu noktada meşruiyeti sağlayan unsur, çalışmanın da temel konularından birisi olan ‘toplumsal kontrol mekanizmaları’ ve bu mekanizmaların sınıflar özelinde bulunduğu eylemsel ya da algısal karşılıklardır. Dolayısıyla, sınıfsal aidiyetin bireyler özelinde hakim olduğu modern toplumda meydana gelen sorunların çözümü, bizzat sosyal sınıfta tarihsel olarak konumlanmış refleksler, tepkiler ve toplumsal kontrol mekanizmaları aracılığıyla sağlanmaktaydı. Ancak Beck’in perspektifiyle, modern sonrası dönemde ortaya çıkan yoğun teknolojik, sosyal ve ekonomik değişimler sonucu, bireylerin sınıfsal aidiyetlerinde derin bir aşınma ortaya çıkmıştır. Fakat hiç vakit kaybetmeden belirtmelidir ki Beck, bu aşınma sonucunda ‘sınıflı toplum yapısının ortadan kalktığına’ yönelik bir iddiada bulunmamaktadır. Bunun yerine, küreselleşen ve karmaşıklaşan geç modern (ya da postmodern) toplumda, bireyi çevreleyen yahut toplumsal problemlere çare olan sosyal kontrol mekanizmalarının artık ‘sınıfsal değerlerin’ referansında olmadığını iddia etmektedir. Bu

konuda Beck'in şu ifadeleri, yukarıdaki iddiayı tamamlayıcı niteliktedir: “burada su yüzüne çıkan sorunların üstesinden -19. Yüzyıl'da olduğu gibi- fazla üretim, yeniden bölüşüm ve sosyal güvencelerin tahkimi vs. yoluyla gelinemez, bilakis bu ya doğrudan ve yekpare bir 'karşı-yorum politikası' ya da egemen modernleşme paradigmasının esaslı bir şekilde zihniyet değişikliğine uğraması ve yeniden programlanmasını gerektirir” (2011: 76). Bu gerekliliğin kaynağı da, geç modern ya da postmodern olarak adlandırılan dönemde oluşan toplumsal problemlerin ve buna mukabil olarak risk yönetimindeki metotların da farklılaşmasıdır. Genel kabulden farklı olarak, asıl ve yoğun manada bireyselleşmenin artış göstermesi, geç modern dönemde yaygınlık kazanmıştır ve bu da yukarıda bahsedilen metotların oluşumunda etkilidir. Beck'in ifadesiyle, “aile, komşuluk, hatta dostluk ve ayrıca bölgesel bir kültüre ve toprağa bağlılık bireysel hareketlilikle ve emek piyasasının gerektirdiği hareketli bireyle çelişir” (2011: 132). Küreselleşmenin temel mottolarından birisi olan hareketlilik (mobility), risk toplumunun temel süreçlerinden birisi olarak ortaya çıkar. Bu sürekli hareket hali, yukarıdaki geleneksel ve sınıfsal kalıpları biteviye aşındırmaya devam eder. Sonuç olarak, bireysel aidiyet ve kimlik yepyeni boyutlar kazanmaya başlamaktadır: “aslında insanlar kendi sosyal kimliklerini seçmek ve değiştirmek zorundalar, üstelik bunu yaparken risk alıyorlar. Bu bakımdan bireyselleşme, yaşam tarzlarının ve yaşamın biçimlerinin çeşitlenmesi ve farklılaşması anlamına büyük grup toplumlarının geleneksel kategorilerinin ardındaki düşüncenin esaslarının -yani sosyal sınıflar, zümreler ve toplumsal tabakaların- geçersizleşmesine yol açıyor” (2011: 133). Buraya kadarki ifadeler ve argümanlara göre, Marxist bağlamda bir sınıfsal aidiyeti öngörmeyen risk toplumunda, birey yaşanan ve yaşanması muhtemel problemler karşısında kendi başına kalmakta, dahil olduğu grup dinamiklerindeki 'telafi' ve 'kontrol' mekanizmaları yetersiz hale gelmektedir. Bu sebeple, geleneksel yaşamda ya da belirli bir toplumsal sınıfta hemen her bireyin paylaştığı “ihtiyaç ortaklığının yerini”, risk toplumunda -paradigmal bir dönüşümle- “endişe ortaklığı alır” (Beck, 2011: 71). Beck, risk toplumunda sınıfsal aidiyetin ya da toplumsal geleneklerin tahribatına ve bireyin kendi başına kalmışlığına dair daha çeşitli örneklerle de gider. Eserin bir bölümünde geçen şu ifade dikkat çekicidir: “bir taraftan, algı biçimleri özelleşir ve aynı zamanda -zaman ekseninde düşünüldüğünde- tarihdışı hale gelirler. Çocuklar, bırakın büyükanne ve büyükbabalarının, artık ebeveynlerinin bile yaşam bağamlarını bilmezler” (2011: 204). Anne ve babaya karşı dahi gelişen

'yabancılaşma' duygusu, gerçek manada bir yalnız kalma halidir. Mesleki yaşantıdaki riskler, evlilik süreçleri, çocuk bakımı, maddi yoksunluklar ve bir yandan da ihtiyaçların arttığı düşüncesi, mobilite, vb. durumlar, yukarıda değinilen endişe ortaklığının ve (isteyerek ya da istemeyerek de olsa) grup/sınıf kontrolünden bağımsızlaşmanın birer sebebidir. Beck bu durumu şöyle açıklar: "risk toplumunda geçmiş, geleceği belirleme gücünden yoksun kalır. Bugünün yerini gelecek alır; böylece var olmayan, kurgulanmış ve hayali bir şey olarak, mevcut deneyimin ve edimin 'nedeni' olur (2011: 45).

Ulrich Beck, bu türden bir risk ortamının geç modern dünyada neredeyse tüm toplumlara yayılmış olduğunu ifade eder. Her bir birey, aslında risk toplumunun 'tezgâhından geçmektedir'. Riskin ortaya çıktığı ilk alanlardan bir tanesi eğitim ve sosyal dâhil olma (inclusion) ya da dışlanma (exclusion) sürecidir. Eğitim süreçleri geç modern dönemde git gide karmaşık bir yapıya evirilmekte; eğitim, ihtiyaçlar hiyerarşisi içinde bir üst kademeye dâhil olmakta ve daha da önemlisi eğitim süreçleri 'hayat boyu' (lifelong) bir hal almaktadır. Ayrıca Beck'in ifadesiyle "okullulaşma arttıkça geleneksel yönelimler, düşünme biçimleri ve yaşam tarzları yeniden şekillenerek yerlerini evrensel öğrenme ve öğretme biçimlerine, ayrıca evrensel bilgi ve dil biçimlerine bırakırlar" (2011: 142). Artık küresel olarak ifade edilen bir yaşam alanında bireyler, kendi doğup büyüdüğü çevrenin eğitim, kazanım, düşünme ve üretme yollarını terk etmek durumundadır. Ortaya çıkan bu sonuç, risk toplumundan eğitim olgusuyla git gide entegre hale gelen ve bireyin toplumsal varoluşunun temeline yerleşen iş yaşamını da ilgilendirir. Hayat boyu öğrenme ve güncel eğitim süreçleri, tatmin edici bir meslek yaşantısının hem bir ön koşulu hem de sürekli bir gereksinimi olmaktadır. Fakat risk toplumunun bireysel ve mesleki yaşamda kendisini gösterdiği temel alan, bahsedilen 'eğitimde evrenselleşme' sürecinin bizzat kendisi değildir. Bu durum, olsa olsa risk toplumunun potansiyel bir beklentisi ya da getirisi olabilir. Fakat risk toplumunun gerçek manada risk olgusunu ve gerçeğini gündeme taşıdığı nokta, tüm bu eğitim süreçlerine, kişisel gelişime, küresel yönelimli pratiklere rağmen bireylerin tatmin edici bir iş bulma ve bu işte kalıcı olma ihtimallerinin çok da yüksek olmamasıdır. Kısaca hatırlamak gerekirse, en üst düzey eğitim olan doktora derecesine sahip olan bir birey, yaklaşık 25 yıl boyunca eğitim görmektedir. Bu, belki de geleneksel dönemde bir insan hayatı süresine tekabül etmektedir. Eğitimin ücretsiz olmadığı ülkelerde bu 25 yıl, 'her şey

dâhil' belki de yüz binlerce Liraya/Euro'ya bedel olabilmektedir. Üstelik bireyin harcadığı çaba, beklentiler ve içinde bulunduğu ruh hali de bu maliyeti manevi boyutta arttırır niteliktedir. Gel gelelim, yüksek lisans ya da doktora derecesinde bir eğitim düzeyine sahip olup, kendisini alanında fazlasıyla yetiştirmiş ve bu uzun öğrencilik hayatı boyunca çeşitli stajlardan ya da gönüllü işlerden (volunteer job) geçmiş bireylerin onlarca yıl hayalini kurdukları işe ya da maaşa kavuşabilmeleri sanıldığı kadar kolay değildir. Gerek mevcut küresel ekonomik krizler, gerek ülkeler bazındaki ekonomik durgunluk ve istihdam ve yatırım problemleri sonucunda, yıllara yayılmış bu risk süreci, bireylere kimi zaman işsizlik olarak da dönebilmekte ya da her an işsiz kalabileceği bir iş ortamı sunabilmektedir.

3.RİSK TOPLUMU VE TOPLUMSAL KONTROL MEKANİZMALARININ AŞINMASI ÜZERİNE BAZI GÖZLEMLER

Bu nokta, tam da bireysel ve toplumsal travmanın baş gösterdiği ve aynı zamanda bireyi çevreleyen toplumsal kontrol mekanizmalarının gerçek manada aşınmaya başladığı noktadır. Önceden geleneğe ve Beck'in genelde ele aldığı şekliyle sınıfsal parametrelere bağlı olarak tahakkümünü hissettiren ve bireylerin sosyal aidiyetlerini belirleyen kontrol mekanizmaları, artık eskisi kadar güçlü olamamaktadır. Zira bireyin sosyal aidiyetinin de kişisel refahının da ailevi yaşantısının da yolu toplumsal otoriteye itaatten değil daha fazla eğitim alabilmekten, kazanabilmekten, risk alıp kazanç elde edebilmekten geçmektedir. Risk toplumu, aslında Van Loon'un da belirttiği gibi (2003: 26) yeni türden bir "yabancılaşmış" bireyin sahne aldığı toplum olarak okunabilir. Modern dönemin sınıflı toplumdaki bireyi kendi emeğine yabancıyken, geç modern dönemin bireyi hem emeğine, hem geçmişine, hem bugününe, hem de aile ve akrabalarına yabancı kalmakta, kendisini (bürokrasi dahil olmak üzere) sosyal kontrol mekanizmalarının dilini öğrenmeye itecek ya da bu dili bireysel ve toplumsal yaşantısında uygulamaya sevk edecek bağları yitirmektedir. Zira risk toplumunda, müştereken paylaşılan temel duygular dönüşüme uğramıştır. Beck'in ifadesini tekrar hatırlamak gerekirse, risk toplumunda "ihtiyaç ortaklığının yerini endişe ortaklığı" almıştır (2011: 71). Tam da bu sebeple, bireyleri ortak ihtiyaçların tatminine yönlendirecek toplumsal kontrol mekanizmaları etkisini yitirmiş, herkesi tehdit altında tutan ve herkesin kendi başına mücadele etmek zorunda olduğu 'endişe' ortaklığı daha görünür bir hale gelmiştir.

Toplumsal kontrol mekanizmalarının, yukarıdaki süreçler ışığında aşındığı gerçeğini kabul ettikten sonra, bunun hangi yollarla

gerçekleştiğine dair bir analize gidilebilir. Siber dünya, iş yaşamı ve gündelik hayat, toplumsal kontrol mekanizmalarının aşındığını ayan beyan gösteren birçok örneğe sahiptir. Üstelik bu aşınma hali, yukarıda bahsedilen üç alanın da birbiriyle olan ilişkilerinde açığa çıkabilir.

Siber alem, belirli bir web tarayıcısı ya da günümüzde çok popüler hale gelen sosyal medya uygulamaları sonucu, bireylerin bilgi alma, bilgi verme, iletişim kurma, ticaret yapma gibi ihtiyaç ve pratiklerinin anlık olarak yürütüldüğü bir alandır. Bu anlık işlemler, genel itibarıyla bireylere birçok kişisel yetki sunsa da, sorumluluk konusunda çok da belirgin çizgilere sahip değildir. Fiziki dünyadaki eylem ve söylemlerinin hukuk ve gelenek çerçevesinde bir karşılığı olan bireyler, siber alemde görece daha özgür olabilmekte, bu özgürlük anlayışı da birçok durumda “kontrol dışı” hale gelebilmektedir. İnternetin küresel bir hal alması, yasakları çığnemenin ve kuralsızlıkların da küresel bir hal alması sonucunu doğurmuştur. Hukuki ve sosyal (ve tabii ki fiziksel) açıdan kontrol edilemeyen internet dünyası, yeni yeni suçları doğurmakta, insanlar dijital dolandırıcıların kurbanları olmaktadır. Suç teşkil etmeyen fakat toplumsal kontrolün zayıfladığını gösteren diğer birçok unsur da internet kanalıyla açığa çıkmaktadır. Daha çocuk yaştan itibaren bireyler, Chat odaları, farklı ‘Messenger’lar, sahte sosyal medya profilleri, vb. kanallar aracılığıyla, toplumca onaylanan ilişki tarzlarının ötesine geçecek ilişkilere sahip olmaktadır. Üstelik siber alemin zaman ve mekan tanımazlığı vesilesiyle bu durum, daha geniş kitlelere yayılabilmektedir. Kitlenin sayısı arttıkça da, kontrolün zaten düşük olan ihtimali neredeyse imkansız hale gelmektedir. Sonuç olarak, ergenlik çağından itibaren sosyal medyadaki arkadaş sayısı fiziki dünyadaki arkadaş sayısından kat be kat fazla olan, onlarca farklı siteye üye olup gün içerisinde sanal dünyada çok daha fazla zaman geçiren ve burada yaşadığı tatmini fiziki dünyada yaşayamayan bireyler yetişmektedir. Sanal alemin –yine bürokrasi dahil olmak üzere- toplumsal kontrol mekanizmalarından neredeyse tamamen azade oluşu, geleneksel ve sınıfsal değerlerin zaten etki etmediği bireyleri bu alana daha çok çekmektedir. Bu da kısır bir döngü halinde fiziki dünyada var olan toplumsal kontrol mekanizmalarının da aşınmasına sebep olmaktadır. Bu durum, çok küçük bir örnekle somutlaştırılabilir. Sosyal medyada kullandığı jargonu ve ifade biçimlerini gündelik hayatta kullanan bir genç, aile büyükleri tarafından garipsendiğini anladığı anda bu çevreye git gide uzaklaşma eğilimi taşımaktadır. Bu uzaklaşma hali, toplumsal

kontrol mekanizmalarının da bireyler üzerinden zayıflaması sonucunu doğurmaktadır.

Toplumsal kontrol mekanizmalarının aşındığını açık ettiği düşünülen ikinci bir alansa, iş ve meslek yaşantısıdır. Yukarıda özetlenen sosyal dahil olma sürecinin yani toplumca kabul görme halinin eğitim ve meslek yaşamının yolundan geçmesi, risk toplumunda alınacak eğitim ve kazanılacak bir iş için, eski türden toplumsal kontrol süreçlerine olan itimadın aşınmasına sebep olmaktadır. Hobbes'taki 'insanın insanın kurdu olması hali', risk toplumunda bir 'Leviathan' tarafından dizginlenememektedir. Önceden devlet erkini temsil eden, Beck'e göre modern toplumlarda sosyal sınıflarda somutlaşan Leviathan canavarı, risk toplumunda olsa olsa mitolojik bir fantazyadır. Bu sebeple, bilhassa özel sektördeki iş görüşmeleri daha çetin geçmekte, yoğun ve rekabetçi çalışma ortamı bireyleri stratejik pozisyon almaya sevk etmekte hatta kariyer basamaklarını yükselmenin temel yolu, kimi durumlarda bir başkasını ezmekten geçmekte fakat 'muazzam kişisel gelişime' rağmen mesleki güvence artık yok olmaktadır. İş yaşamına dair yaşanan bu öngörülmezlik, git gide toplumsal alanda da etkisini hissettirmeye başlamıştır.

İş ve meslek yaşamında meydana gelen karmaşık süreçler ile, bireylerin gündelik hayatında ciddi yer edinmeye başlayan siber dünyada meydana gelen bu dönüşüm ve hız, bir yandan da hukuk alanındaki bazı problemleri beraberinde getirmektedir. Sürekli değişen iş kanunları, internet suçlarında yaşanan belirsizlik ve hukuki yaptırımların siber alan özelinde tam manada açıklanmış olmayışı, kimi durumlarda hukuk olgusuna yönelik şüpheli yaklaşımları da beraberinde getirmektedir. Zira profesyonel bir alan olup işin uzmanları tarafından icra edilen hukuk, bu karmaşıklığına ilaveten artık risk toplumunun karmaşasını bünyesinde barındırmaktadır. Bu da daha uzun süren davaları, kimi durumlarda hak mahrumiyetlerini ve mağduriyetleri doğurmaktadır. Hukuk bürokrasisi dolayısıyla hak aramanın bile ciddi masraflar gerektirmesi ve profesyonel hizmete duyulan ihtiyaç (Pearce vd., 2000), bireylerin bu temel sosyal kontrol mekanizmasına olan inancını sarsabilmektedir. Kısa ve güncel bir örnekle tamamlamak gerekirse, yüz yüze iletişimin sürdürüldüğü gündelik hayatta bireyler arası davranışları belirleyen normlar, sanal ortamda varlığını daha az hissettirebilmektedir. Bununla birlikte, sanal ortamdaki kişiler ya da kurumlar arası iletişimin hukuki arka planının net olmaması da, risk toplumunun bireyler özelinde yarattığı tehditlerden birisidir. Bugün

sosyal medya üzerinden bireylerin ya da kurumların özel ya da tüzeli şahıslarına yapılan karalamalar gazetelerden ya da bizzat sosyal medyadan takip edilebilir. Hukuk, bireyleri bu türden bir risk alanından tam manasıyla soyutlayacak bir çözümü henüz üretilmiş değildir. Bunun diğer bir anlamı da, ilk bölümde ele alınan ‘cezalandırma’ sürecinin de risk toplumunda belirsiz ve etkisiz bir yapıya doğru evirilmekte olduğudur.

Mevcut bölümde ele alınmasında karar kılınan bu iki temel alan -siber alan ve mesleki yaşam- (ve bunların hukuk kurumu ile olan bağlantıları), risk toplumunda sosyal kontrol mekanizmalarının aşılmağa olduğuna dair en basit örnekleri ortaya koymaktadır. Ortaya çıkan manzara da, Beck’in küresel manada risk toplumunun sonuçlarına dair çizdiği çerçeveyi tam manasıyla yansıtabilmektedir: “Mahalsizleşme, Hesaplanamazlık, Telafi Edilemezlik” (Beck, 2011: 357). Risk toplumundaki siber alan ve iş yaşantısı, bir açıdan Deleuze ve Guattari’nin (2014) ele aldığı yersiz yurtsuzlaşma sürecini hatırlatırcasına mahalsizleşme olgusunu belirgin kılmakta, modernitenin övünç kaynaklarından olan ‘hesaplanılabilirliği’ geçersiz hale getirmekte ve riskin beklenen bir sonucu olarak yaşanan kayıpların ‘telafi edilebilirliğini’ yok etmektedir. Çalışmanın temel ayaklarından birisi olan ‘toplumsal kontrol’ de bu yolla aşınan bir süreç haline gelmektedir. Daha iddialı bir söylemle, yersiz yurtsuzlaşma ya da mahalsizleşme, buna ilaveten hesaplanamazlık ve telafi edilemezlik, sosyal kontrolü neredeyse birçok durumda geçersiz kılmaktadır.

Sonuç olarak, iş yaşantısı, sosyal medya ve hukuk alanında ortaya çıkan bu gelişmeler, modern dönemin toplumsal kontrol mekanizmalarının işlerliğini yitirdiğini de dolaylı olarak tebliğ etmektedir. Kısaca listelemek gerekirse;

- Küreselleşme süreci ve bu süreç sonrası ortaya çıkan bir takım gelişmeler, ulus devletin bireyler üzerindeki tahakkümünü kırmaktadır.

- Önceden sosyo-ekonomik hayatın çerçevesini çizen bürokrasi, risk toplumunun konuşulduğu dönemde ortaya çıkan gelişmeler karşısında ‘kırık bir demir kafese’ dönüşmektedir.

- İş yaşamı, daha fazla risk alınması gereken ve yaşam boyu öğrenme/gelişme sloganının benimsenmesinin zorunlu olduğu bir yapıya bürünmektedir. Bu da, bireylerin her an işini kaybedebilme ihtimalinin olduğu bir piyasa ortamında, ayakta kalabilmek için ciddi bir rekabet ve riskle yüz yüze kalması anlamına gelmektedir.

• Siber dünya, belirsizlik ve kontrolsüzlük olgularının hakim olduğu bir mecra haline gelerek bireyleri korumasız bir zemine çekmektedir.

• Hukuk olgusu, bu hızlı toplumsal değişme süreci karşısında kimi noktalarda güvenilirliğini kaybetmektedir.

• Sonuç olarak, toplumsal değişime ayak direme refleksi gösteren toplumsal kontrol mekanizmaları, küresel risk toplumunun teknolojik ve ekonomik getirileri ve götürüleri karşısında 'gerileme' temelli bir dönüşüme uğramaktadır.

Oluşan tüm bu gelişmeler, çalışmanın temel iddiası olarak, toplumsal kontrol mekanizmalarının –her bir toplum için farklı boyut ve nitelikte olmak üzere- artık aşındığını hatta yok olmaya doğru gittiğini göstermektedir. Geleneğin zaten yittiği bir dünyada, bürokrasi ve hukuk mekanizmasının da aşınmaya uğraması ile birlikte risk olgusu yeryüzünde daha fazla etkinliğini hissettirmektedir. Beck'in bahsettiği 'ihtiyaç ortaklığının yerini endişe ortaklığının alması' hali, risklerin beslendiği kaynağı ve sonuçlarını ortaya koymaktadır. Benzer şekilde, hesaplanamazlık ve telafi edilemezlik, riskleri; sonuçları ve muhtemel kazanımları açısından toplumsal kontrol mekanizmalarının aleyhine konumlandırmaktadır. Risk toplumu ile toplumsal kontrol mekanizmalarının işlerliği arasındaki bu negatif korelasyon, her daim yeniden üretilen bir kısır döngü halini almaktadır. Bu korelasyonun derinliği ve gelinen nokta göstermektedir ki, risk toplumu aslında bir "sosyal kontrolsüzlük" toplumdur. Filozofların 'toplum sözleşmesi' olarak nitelediği durum, geç modern toplumlarda cılız kalmaktadır. Toplumsal değişimse, risk toplumunun gücünü yitiren kontrol mekanizmaları göz önünde bulundurulduğunda daha karmaşık ve yönetilmesi zor bir hale gelmektedir. Son olarak, risklerin kontrole çok daha fazla galebe çaldığı bir dünyada bireyler, sosyal düzene karşı geldiği takdirde modern ya da geleneksel dönemde olduğu gibi bir baskı hissetmemektedir.

SONUÇ

Beck, yaşadığı Amerikan toplumu özelinde kurguladığı kavramsallaştırması ile, risk toplumun gelişini kimi parametreler üzerinden açıklığa kavuşturmuştur. Beck'in 'Marksist' olarak nitelenebilecek olan kavramsallaştırmasına temel teşkil eden husus, modern dönemdeki toplumsal sınıfların mensuplarına sağladığı bazı sınırlılıklar olduğu fakat karmaşıklaşan geç modern toplumlarda bireylerin sınıfsal aidiyetlerini yitirmesiyle bu sınırlılıkların da yitip gittiğidir. Bu yok oluş, bireyi toplum ve ötekiler karşısında

savunmasız bir hale sokmakta, risk olgusunu bireyin gündemine daha da sokmaktadır. Artık toplumsal aidiyetin tesisi, ortaya çıkan bu riskleri başarıyla atlatabilmek ve bizzat risk alarak 'başarıya ulaşmakla' mümkün olmaktadır. Bu noktada toplumsal kontrol mekanizmaları, yani Beck'in belirttiği şekliyle sınıf aidiyeti ve bu aidiyeti besleyen sınırlılıklar artık eski gücünü koruyamamaktadır. Her bir toplumda farklı ölçeklerde gözlenebilecek bu erime hali, birtakım gelişmelerle daha görünür olmaktadır. Küreselleşme ve mobilite, eğitimin ve iş yaşamının karmaşıklaşması, siber alem ve hukuk mekanizmasında meydana gelen aşınma, mevcut deneme niteliğindeki çalışmada üzerinde durulan alanlardan sadece birkaçıdır. Bu alanların bireysel yaşamları daha yoğun bir şekilde etkisi altına alması sonucu riskler de daha görünür ve etkin hale gelmekte, toplumsal kontrol mekanizmaları bu etkinlik ve yoğunluk sonucu biteviye aşınmaktadır. Sosyal bilimsel bir sorumluluk olarak, bu aşınmanın ne şekilde ya da hangi kanallardan telafi edilebileceği mutlak surette tartışmaya açılmalıdır. Mevcut çalışmanın bir önerisi olarak, politika uygulayıcılar ve sivil toplum unsurları yeni türden emniyet sübaplarını (Coser ,1956) devreye sokmak için çağın gelişmelerini ve buldukları toplumun iç dinamiklerini devreye sokmak için inisiyatif almalıdır. Zira risk toplumu kavramsallaştırması her ne kadar Marksist bir perspektifle sınırlansa da, günümüzde varlığını sürdüren ve geçmişte bireylerinin Marxist bağlamda sınıfsal aidiyeti tecrübe etmemiş toplumlar¹ da risk toplumundan nasibini almaktadır. Bu da, sosyal kontrolü sağlamaya ve aynı zamanda gündelik hayatın karmaşasında gerginleşen bireylerin kişisel beklentilerini tatmin etmeye yönelik nasıl tedbirler alınabileceği, hangi kurum ve kanalların devreye sokulabileceği vb. soruların açıkça tartışılmasını gerekli kılmaktadır.

Kaynakça

Aydın, M. (2015). *Değişim Sosyolojisi*, İstanbul: Açılım Kitap.

¹ Çalışmanın sonunda belirtilmesi gereken önemli bir husus da, risk toplumu kavramına dair yapılan en genel eleştirilerden birisinin, kavramın modern toplumların tamamına yönelik öngördüğü 'sınıflı toplum tecrübesi' ile alakalı olmasıdır. Beck'in risk toplumu olarak ortaya koyduğu şey, aslında onun sanayi toplumlarında var olduğunu iddia ettiği 'sınıf bilinci' ve 'sınıf dinamiğinin' yok olmasıyla boşlukta kalan bir toplum modelidir. Öncelikle, modernite ile birlikte Batı'da ortaya çıkan sanayi toplumlarının mutlak surette bir sınıflı toplum yapısı içerdiği iddiası bilimsellikten ziyade ideolojik bir arka plana sahiptir. Öte yandan, böylesine bir ideolojik çıkarım kabul edilecek olsa dahi, Beck'in risk toplumunun sonuçlarına dair çizdiği çerçeve göstermektedir ki, Batılı olmayan ve Beck'in muhtemelen 'sınıflı' olarak adlandırmayacağı toplumlar dahi Batılı toplumlardakinin benzeri riskleri tecrübe etmektedir.

- Beck, U. (2011). *Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru*, Çev. Kazım Özdoğan ve Bülent Doğan, İstanbul: İthaki Yayınları.
- Cevizci, A. (2001). *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, Bursa: Asa Kitabevi.
- Coser, L. (1956). *The Functions of Social Conflict*, New York: The Free Press.
- Delanty, G. (2000). The Foundations of Social Theory. In *The Blackwell Companion to Social Theory*, Ed: Bryan Turner, 2nd edition. Oxford: Blackwell Publishers, 21-46.
- Deleuze, G. & Guattari, F. (2014). *Anti-Ödipus: Kapitalizm ve Şizofreni-1* (2. Baskı), Çev. Fahrettin Ege, Hakan Erdoğan ve Mustafa Yiğitalp, Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları.
- Durkheim, E. (1994). *Sosyolojik Metodun Kuralları* (2. Baskı), Çev. Enver Aytekin, Ankara: Sosyal Yayınları.
- Durkheim, E. (1997). *The Division of Labour in Society*, New York : The Free Press.
- Eroğlu, C. (1967). "Toplumsal Araştırmalarda Diyalektik Yöntem", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 21 (3), 283-301.
- Hobbes, T. (2015). *Leviathan* (13. Baskı), Çev. Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları: İstanbul.
- Innes, M. (2003). *Understanding Social Control (Crime and Punishment)*, Maidenhead: Open University Press.
- Mertz, G. (2013). *Max Weber's Theory of Bureaucracy and its Negative Consequences*, Norderstedt: Verlag.
- Van Loon, J. (2003). *Risk and Technological Culture: Towards a Sociology of Virulence*, London: Routledge.
- Pearce, J. L., Branyczki, I. and Bigley, G. A. (2000). "Insufficient Bureaucracy: Trust and Commitment in Particularistic Organizations", *Organization Science*, 11 (2), 148-162.
- Roth, M. P. (2011). *Crime and Punishment: A History of Criminal Justice* (2nd Edition), Belmont CA: Wadsworth, Cengage Learning.
- Weber, M. (1994). *Political Writings*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Weber, M. (2013). *Bürokrasi ve Otorite* (6. Baskı), Çev. Bahadır Akın, Ankara: Adres Yayınları

‘Akıllı Şehircilik’ Anlayışı ve Belediyelerin İnovatif Uygulamaları

Seyida ERKEK*

ÖZET

Türkiye’de ve dünyada artan şehir nüfusu büyük sorunları da beraberinde getirmektedir. Artan nüfus ve göçün ortaya çıkardığı konut, altyapı, ulaşım, eğitim, sağlık, güvenlik, çevre ve enerji gibi alanlarda ortaya çıkan sorunlar ve tükenen enerji kaynaklarını optimum kullanma ihtiyacı kent yönetimlerini teknolojinin sunduğu imkanları daha fazla kullanmaya sevk etmektedir.

Günümüzde vatandaşa en yakın yönetim birimlerinden biri olan belediyeler elektronik ortamda sundukları hizmetlerin sayısını gün geçtikçe artırmaktadır. Yerel hizmetlerin sunumunda teknolojiyi en iyi şekilde kullanan belediyeler ‘akıllı belediye’ olarak nitelendirilirken, kent yönetimleri için de ‘akıllı şehircilik’ kavramı ön plana çıkmaktadır.

Akıllı şehir uygulamaları şehirlerin teknoloji desteğiyle kalkınmasını sağlarken, şehirlilere sunulan hizmetlerin de kalitesini yükseltmektedir. Ulaşım, altyapı, enerji, çevre gibi pek çok yerel hizmet sahasında sunulan teknolojik çözümler ile kentin kaynakları minimum düzeyde tüketilerek maksimum fayda sağlanmaktadır. Ayrıca Türkiye’nin dünya kentleriyle rekabet etmesinde akıllı şehir yatırımları son derece önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Akıllı Şehir, Akıllı Şehircilik, İnovasyon

‘Smart Urbanism’ Understanding and Innovative Applications of Municipalities

Abstract

Urban population increasing in Turkey and the world also bring the great problems together with it. The problems emerging in the areas such as housing, infrastructure, transportation, education, health, security, environment, and energy, resulted from the increasing population, and the need to use the energy resources that expire in the optimum way prompts urban administration to more use the possibility technology presents.

Municipalities, one of the nearest units to citizen, increase the number of services they present in electronic media day by day. While municipalities using technology in the best way in the presentation of local services can be examined as smart municipalities, for urban administrations, the concepts of “smart urbanization” stands out.

While applications of smart city provides the development of the cities with the support of technology, they raise the quality of services presented to cities. With the technological solutions, presented in many areas of local

* Yrd. Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ereğli Adalet Meslek Yüksekokulu, seyidaturan@hotmail.com

services such as transportation, infrastructure, energy, and environment, the resources of city are consumed at the minimum level and maximum benefit is provided. In addition, in competition of Turkey with the world cities, investments of smart city is extremely important.

Keywords: Smart City, Smart Urbanization, Innovation

GİRİŞ

Kentlerin karşı karşıya kaldığı pek çok sorunun temelinde hızla artan nüfus önemli bir yer tutmaktadır. Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu ve Dünya Bankası verilerine göre, 1960 yılında yaklaşık 3 milyar olan dünya nüfusu 2015 yılı itibariyle 7,3 milyara ulaşmıştır. Her saniye ortalama 2,6 kişilik artış kaydeden dünya nüfusunun BM Ekonomik ve Sosyal İşler Bölümünce hazırlanan "Dünya Nüfus Beklentisi" raporuna göre 2030'da 8,5 milyara, 2050'de 9,7 milyara, 2100'da ise 11,2 milyara ulaşması beklenmektedir (<https://esa.un.org/unpd/wup/.../wup2014-highlights.Pdf>, 20.04.2016).

Dünya nüfus artışına paralel olarak kırsal alanlardan kentlere göç, kentlerin nüfusunu önemli oranda artırmaktadır. BM Ekonomik ve Sosyal İşler Birimi tarafından yayınlanan "Dünya Kentleşme Beklentileri" 2014 raporuna göre halen dünya nüfusunun yüzde 54'ü kentlerde yaşamaktadır. Bu oranın 2050 yılında yüzde 66'ya çıkması beklenmektedir (<https://esa.un.org/unpd/wup/.../wup2014-highlights.Pdf>, 20.04.2016).

Dünyadaki eğilimlere benzer şekilde Türkiye nüfusu ve nüfus içinde kentlerin payı hızla artmaktadır. Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) sonuçlarına göre 31 Aralık 2015 itibarıyla 78 milyon 741 bin 53 kişiden oluşan Türkiye nüfusunun %92,1'i il ve ilçe merkezlerinde ikamet etmektedir. 2015 yılında 2 milyon 720 bin 438 kişi iller arası göç etmiştir (TÜİK, 2015).

Artan şehir nüfusu pek çok sorunu da beraberinde getirirken, yerel yönetimler için hizmet sunumunu da zorlaştırmaktadır. Kent yönetimleri artan nüfusun yol açtığı sorunları ortadan kaldırmanın yanında yöre halkına daha iyi hizmet sunmak, kentlerdeki yaşam kalitesini yükseltmek ve dolayısıyla mevcut kent sistemlerini daha verimli kullanmak için yeni teknoloji arayışına girmektedir.

Yerel hizmetlerin sunumunda teknolojiyi en iyi şekilde kullanan belediyeler 'akıllı belediye' olarak nitelendirilirken, kent yönetimleri için de 'akıllı şehircilik' kavramı ön plana çıkmaktadır. Teknoloji ve bilişim alanındaki gelişmeleri yakından takip eden belediyelerin ulaşım, çevre, altyapı, enerji gibi hizmet alanlarında uygulamaya

koydukları akıllı projeler hizmetlerde kaliteyi arttırırken, belediye yönetimlerini de daha katılımcı ve şeffaf yapmaktadır. Kaynakların daha verimli kullanılmasını sağlayan teknolojiler yerel halkın daha hızlı ve kolay hizmet almasını sağlarken, kent yönetimlerinin de ulusal ve uluslararası alanda kentsel rekabet gücünü arttırmaktadır.

OECD rakamlarına göre, dünyada akıllı kentlerin altyapısına 2023 yılına kadar 70 trilyon dolar yatırım yapılacağı öngörülmektedir. Buna göre her yıl akıllı şehirler için ortalama 4-6 trilyon dolar arasında yatırım yapılması söz konusudur. 2025 yılına kadar dünyada 36 mega şehir, 26 akıllı şehir olacağı tahmin edilmektedir (Yılmaz, 2016: 5).

'Akıllı şehircilik' anlayışı ve belediyelerin inovatif uygulamalarını konu alan bu çalışmada öncelikle şehirler için bilgi üretimi ve inovasyonun önemine değinilerek 'akıllı şehir' kavramı ele alınmakta, ardından 'akıllı şehircilik' anlayışı kapsamında belediyelerin inovatif uygulamaları Konya Büyükşehir Belediyesi tarafından kullanılan akıllı sistemlerden verilen örnekler çerçevesinde incelenmektedir.

1.ŞEHİRLER, BİLGİ ÜRETİMİ VE İNOVASYON

Kent, insanların bir arada yaşama zorunluluğu ile ortaya çıkan bir yerleşim alanıdır (Kaya, 2007: 4). Yerleşim alanının kent olma özelliği taşıması fiziksel ve ekonomik şartlarla ilişkilidir.

Topluluk olarak yaşayan insanların, ortak yaşamlarından doğan ve onların yaşam biçimleri ile şekillenen mekânlar olarak kentler, aynı zamanda tarihi, sosyal, kültürel, siyasi özellikleri de bünyesinde barındırmaktadır (Kaya, 2007: 2). Tüm bu özellikler kentleri birbirlerinden farklılaştırırken, diğer kentlerle arasındaki rekabetin gücünü de belirlemektedir.

Kentbilim Terimleri Sözlüğü'nde (Keleş, 1998: 74) kent, "sürekli toplumsal gelişme içinde bulunan ve toplumun, yerleşme, barınma, ulaşım, çalışma, dinlenme, eğlenme gibi gereksinmelerinin karşılandığı, pek az kimsenin tarımsal uğraşlarda bulunduğu, köylere bakarak nüfus yönünden daha yoğun olan ve küçük komşuluk birimlerinden oluşan yerleşme birimi" olarak tanımlanmaktadır.

"Tarihin, kültürün ve medeniyetin ortaya çıktığı mekânlar olarak geçmişin izlerini taşıyan kentler, toplumların ekonomik, sosyo-kültürel ve teknolojik düzeylerini ve sahip oldukları birikimleri en doğru şekilde yansıtan, tanıtan ve temsil eden sosyal ve fiziki mekânlardır" (Kurt, 2011: 265).

Kent sözcüğü kavramsal olarak incelendiğinde; Orta Asya Türklerince 'Şehir' kavramının karşılığı olarak kullanıldığı ortaya çıkmaktadır. Toplumumuzda kent kavramı ile aynı anlamı ifade etmek üzere yaygın olarak kullanılan şehir kelimesi ise Farsça'da "şehr" kökeninden gelmektedir (Kaya, 2007: 4).

Devlet istatistik Enstitüsü, 20.000 kişinin yaşadığı yerleri şehir olarak kabul etmekten, Bayındırlık ve İskân Bakanlığı 10.000 kişilik yerleşme alanını şehir olarak kabul etmektedir (İsbir, 1991: 7).

Günümüzde artan nüfusu ile şehirler büyümenin itici güçlerinden biridir. Bilginin üretildiği yer olarak "kent", kalkınma için "kilit bölge/alan"dır (Akyos, 2009: 2).

Nüfusu hızla artan kentlerde ulaşım, altyapı, konut, kültürel ve sosyal gereksinimlerin karşılanmasında belediyeler önemli işlevler gerçekleştirmektedir (Başaran ve Çiftçi, 2011:251). 19. yüzyıldan sonra özellikle bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerle birlikte kentler de değişime uğramış, kent yönetimleri kentlilerin artan taleplerine ve ihtiyaçlarına karşılık vermekte zorlanmaya başlamıştır (Durguter, 2012: 1053). Bu durum kent yönetimlerini daha fazla bilgi ve teknolojik donanım sahibi olmaya itmiştir.

Kent yönetimlerinin inovasyon için gerekli bilgiyi doğru yönetmesi, bu bilgiyi rekabet avantajına dönüştürmesi açısından oldukça önemlidir. Zira sahip oldukları bilgi şehirler için önemli bir rekabet avantajı sağlamaktadır (Akyos, 2009: 8).

Kentler, yeni fikirlerin ve inovatif uygulamaların ortaya çıktığı ideal coğrafi boyut ve sosyal alanlardır (Akyos, 2009: 8). Rekabette diğer şehirlere oranla daha yüksek bir performans sergileyen şehirlerde, şehri oluşturan birimler arasındaki bilgi akışı ve tecrübe paylaşımının çok iyi sağlandığı gözlemlenmektedir (Geyik ve Coşkun, 2004: 677).

Teknolojiyi iyi kullanan, inovasyona açık kent yönetimleri hizmette bir adım daha öne geçmektedir. Hizmetlerinde inovatif yaklaşımları belirleyen belediyeler hem zaman hem de kaynak tasarrufu sağlamaktadır.

Sürdürülebilir bir yaşam kalitesi için kent hizmetlerinin sürdürülebilir ve kaliteli olması, dolayısıyla bilgi tabanlı, inovatif sistemleri içermesi gerekmektedir.

2.AKILLI ŞEHİR KAVRAMI

Kentsel problemlerin akılcı bir şekilde çözülmesinde önemli potansiyele sahip bir yaklaşım olarak ön plana çıkan ‘akıllı kent’ kavramı, dilimize İngilizce ‘Smart Cities’ kavramından çevrilerek kazandırılmış bir kavramdır. Mevcut literatürde farklı tanımlamalar bulunmakla birlikte ‘bilgi kentleri’ (informatic cities) ya da ‘sayısal kentler’ (digital cities) tanımlamaları da bazen kullanılmaktadır (Akgül, 2013).

Akıllı şehir, “öğrenme, teknolojik gelişim, sayısal alanlarda ve bilgi işlemdeki yeni buluşlar, bilgi transferi ve teknoloji araçlarının şehirde yaşayan topluluklar, şehir ve bölge alanları tarafından destekleme yeteneği” olarak tanımlanmaktadır (Batty et al., 2012). Batty’e göre akıllı bir şehirde “akıl” genellikle ehliyet, yetenek, IQ ve sosyal adap-tasyondur. Akıllı bir şehrin bu anlamda sürdürülebilir şehir olması bek-lenmektedir (2013).

Akıllı şehir, bireylerin hayatlarında ekonomik düzenlemelere, sosyal yönetim ve halk hizmetlerinden pazar kontrolüne kadar pek çok alanda bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanıldığı şehirdir (Lu, 2011: 117, Gonzalez, 2011).

Birleşmiş Şehirler ve Yerel Yönetimler Kuruluşu’na (UCLG, 2012) göre yeni bir şehir modeli olarak “akıllı şehirler”, şehirlerde bilgi ve iletişim teknolojilerinin en üst düzeyde kullanılarak daha yaşanabilir, fonksiyonel, rekabetçi, yenilikçi ve bilgiyi yönetebilir şehirleri ifade etmektedir.

Cohen’in (2013) tanımlamasına göre ise akıllı şehirler, “kaynakların etkin ve daha akıllıca kullanıl-dığı, maliyet ve enerji tasarrufu, hizmet sunumu ve yaşam kalitesinin geliştirildiği, çevre kirliliğinin azaltıldığı ve karbon salınımının düşük olduğu şehirlerdir”.

Şehir ekonomisti Andrea Caragliu, akıllı kent kavramını “İnsan ve sosyal sermayeye yatırım yapan, geleneksel (ulaşım) ve modern (bilgi iletişim teknolojileri) iletişim altyapısını kurmuş, sürdürülebilir ekonomik büyüme ve yüksek yaşam kalitesini sağlamış, doğal kaynakların yönetimini katılımcı yönetimle yapan kent” olarak tanımlamaktadır (Caragliu et al., 2009: 3-6).

Akıllı şehir; şehrin toplam zekâsını güçlendirmek için; fiziksel, sosyal, bilgi teknolojisi ve iş dünyasına dayalı altyapının birbirine bağlanmasıdır (Harrison, 2010).

Akıllı şehir kavramı; “ekonomi, yönetim, insan, mobilite, çevre, yaşam algılarında ileriye dönük bir şekilde öz-kararlı, bağımsız

ve farkında vatandaşların bağış ve faaliyetlerin akıllı birleşimi” olarak da tanımlanabilmektedir (Giffinger et al., 2007).

Genel olarak akıllı kent teriminin açıklanmasında Caragliu tarafından ortaya konulan üç temel nitelik öne çıkmaktadır; Bunlar; çevre ile dostluk, akıllı yönetim için bilgi teknolojilerinin kullanımı ve sürdürülebilir gelişme hedefleridir (Caragliu et. al, 2009: 3-6).

Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı'nın Bilgi ve İletişim Teknolojileri Destekli Yenilikçi Çözümler Eksenine Mevcut Durum Raporu: “Günümüzde kentlerin yaşadıkları sorunları çözmeyi ve kentlerde yaşayanların hayat kalitesini artırmayı amaçlayan “Akıllı Kent” çözümleri önem kazanmaktadır ve dünyadaki pek çok şehirde hızla uygulamaya geçirilmektedir” denilerek akıllı kent kavramına değinmiştir (Bilgi Toplumu Stratejisinin Yenilenmesi Projesi, 2013).

Tüm bu tanımların anlatmak istediği ortak kavramlardan yola çıkıldığında akıllı kentlerin;

- Kaynakların etkin ve daha akıllıca kullanıldığı,
- Maliyet ve enerji tasarrufu sağlayan uygulamaların yer aldığı,
- Yaşam kalitesinin yüksek olduğu,
- Çevre kirliliğinin az olduğu,
- Karbon salınımının düşük olduğu,
- Kentlilerin kent hakkındaki kararlara katılımının yüksek olduğu şehirler olarak öne çıktığı görünmektedir.

Literatürdeki tanımlar göz önüne alındığında neredeyse hepsinde akıllı şehirlerin daha yaşanabilir, fonksiyonel, rekabetçi, yeni teknolojileri kullanan, yenilikçi ve bilgiyi yönetebilir şehirler olarak diğerlerinden ayrıldığı görülmektedir.

Diğer yandan salt teknolojik gelişmelerin şehir yaşamına uyarlanmasının şehirleri akıllı yapmaya yetmeyeceğini belirtmek gerekir. Bir kentin akıllı olabilmesi için 6 temel ölçütün varlığından söz edilmektedir. Akıllı kent bileşenleri olarak da sıralanan bu ölçütler: akıllı ekonomi, akıllı hareketlilik (mobilite), akıllı çevre, akıllı toplum, akıllı yaşam ve akıllı yönetişimdir (Giffinger et al., 2007: 12).

Akıllı ekonomiler rekabetçiliği, akıllı çevreler yoğun doğal kaynak kullanımı, akıllı toplum katılımcı vatandaşları, akıllı yönetişim açık veri kullanımı ve şeffaflığı, akıllı mobilite birbiriyle

entegre sistemleri, akıllı yaşam ise kaliteli yaşam göstergeleri ile ön plana çıkmaktadır (Tablo 1).

Akıllı şehirler bu bileşenlerden hangilerini hizmet alanlarına yansıtacaklarına kendileri karar verirken, bazı akıllı sistemler birden fazla bileşenin özelliklerini bünyesinde barındırmaktadır. Örneğin akıllı binalar akıllı çevre ve akıllı yaşam bileşenlerinin gerçekleşmesini sağlamaktadır.

Tablo 1: Akıllı Şehir Bileşenleri ve Özellikleri

AKILI EKONOMİ (Rekabetçilik)	AKILLI İNSAN (Sosyal ve İnsan Sermayesi)
<ul style="list-style-type: none"> • İnovatif ruh • Girişimcilik • Ekonomik imaj ve markalar • Esnek işgücü piyasası • Verimlilik • Dönüşüm yeteneği 	<ul style="list-style-type: none"> • Yaşam boyu öğrenme • Sosyal ve etnik çoğunluk • Esneklik • Yaratıcılık • Açık görüşlülük • Kamu yaşamına katılım
AKILLI YÖNETİŞİM (Katılım)	AKILLI MOBİLİTE (Taşıma ve Bilgi İletişim Teknolojileri)
<ul style="list-style-type: none"> • Karar vermede katılım • Kamu ve sosyal hizmetler • Şeffaf bir yönetim • Politik strateji ve perspektif 	<ul style="list-style-type: none"> • Yerel ulaşılabilirlik • Ulusal-uluslararası ulaşılabilirlik • Bilgi iletişim teknoloji altyapısının kullanılabilirliği • Sürdürülebilir inovatif ve güvenli taşıma sistemleri
AKILLI ÇEVRE (Doğal Kaynaklar)	AKILLI YAŞAM (Yaşam Kalitesi)
<ul style="list-style-type: none"> • Doğal şartların çekiciliği • Kirlilik • Çevresel koruma • Sürdürülebilir kaynak yönetimi 	<ul style="list-style-type: none"> • Kültürel tesisler • Eğitim tesisleri • Sağlık şartları • Bireysel güvenlik • Bina niteliği • Turistik çekicilik • Sosyal yapılaşma

Kaynak: (Giffinger et al., 2007: 12).

3.BELEDİYELERDE KULLANILAN AKILLI SİSTEM VE ÇÖZÜMLER

Türkiye Belediyeler Birliği 2014 yılı verilerine göre; ülkemizde 30'u büyükşehir belediyesi olmak üzere toplam 1.397 belediye vardır. Toplam belediye nüfusu 72 milyon 505 bin 107 kişidir. Buna göre, toplam ülke nüfusunun (77.695.904 kişi) %93,3'ü belediyelerde ikamet etmektedir (Türkiye Belediyeler Birliği, 2014). Türkiye İstatistik Kurumu 2015 verilerine göre Türkiye'de Büyükşehir

Belediyelerinin nüfusu 59.968.496 kişi iken, diğer belediyelerin nüfusu 12.536.611'dir (TÜİK, 2016).

Belediyelerin artan nüfusu bir takım sorunları da beraberinde getirirken, bilgi çağının getirdiği yeni iş yapma metotları belediyelerin işini kolaylaştırmaya başlamıştır.

Teknolojideki son gelişmeler gündelik yaşamdan kamusal alana kadar tüm sistemleri ve uygulamaları 'akıllı' hale getirmiş, halka en yakın yönetim birimi olan belediyelerin akıllı sistemleri kullanmaları gereklilikten öte zorunluluk haline gelmiştir. Teknolojiyi kullanarak vatandaşlara kesintisiz ve kaliteli hizmet sunmayı hedefleyen "akıllı belediyeler"; ulaşım, çevre, altyapı, enerji, gibi birçok alanda akıllı çözümler uygulamaya koymuştur.

Artan nüfus ile gelen sorunları ve bu alanlarda uygulanan akıllı çözümleri aşağıdaki gibi özetleyebiliriz:

Tablo 2: Kent Sorunları ve Akıllı Çözümler

	Sorunlar	Akıllı çözümler
Ulaşım	<ul style="list-style-type: none">• Trafik sıkışıklığı• Trafikte geçen uzun süre• Zararlı gaz emisyonu	<ul style="list-style-type: none">• Uyarlanabilir trafik kontrolü• Akıllı kavşak uygulaması• Park yönlendirme sistemleri• Akıllı bisiklet
Enerji	<ul style="list-style-type: none">• Artan enerji talebi• Pahalı, verimsiz enerji kullanımı• Kaçak kullanım	<ul style="list-style-type: none">• Akıllı sayaçlar,• Akıllı şebekeler,• Bina enerji yönetimi
Su	<ul style="list-style-type: none">• Artan su talebi• Kaynakların Yenilenebilirlik özelliğini yitirmesi	<ul style="list-style-type: none">• Akıllı sayaçlar,• Su kalitesi takibi,• Sızıntıların tespiti
Sağlık	<ul style="list-style-type: none">• Hizmet kalitesinde düşüş• Hizmet sunumunda yaşanan zorluklar	<ul style="list-style-type: none">• Evde bakım hizmeti
Çevre	<ul style="list-style-type: none">• Çevre kirliliği	<ul style="list-style-type: none">• Akıllı katı atık toplama sistemi
Güvenlik	<ul style="list-style-type: none">• Artan suç oranları	<ul style="list-style-type: none">• Akıllı güvenlik sistemleri• (MOBESE, kamera, sensörler, yazılım, lazer vb.)

Kentsel	<ul style="list-style-type: none"> • Plansız kentleşme • Hizmetlerde zaman ve mekân kavramının ortadan kalkması 	<ul style="list-style-type: none"> • Kent bilgi sistemi • Şehir rehberleri • Atık yönetim sistemi • Bilgi kioskları • Adres ve nüfus bilgi sistemi • Kablosuz internet altyapısı
----------------	---	--

Kaynak: Bilgi ve İletişim Teknolojileri Destekli Yenilikçi Çözümler Eksenli Mevcut Durum Raporu, Bilgi Toplumu Stratejisinin Yenilenmesi Projesi, 10 Nisan 2013.

Vatandaşların zamandan ve mekândan bağımsız bir şekilde her türlü platformdan belediyeye ulaşabilmesi ve hizmet alabilmesini sağlayan, benzer şekilde belediyelerin de hizmet sunumunu kolaylaştırıp ucuzlatan akıllı sistemler Tablo 2’de sıralanmıştır.

Ülkemizde kentlerdeki mevcut kaynakların daha verimli kullanılması amacıyla pek çok belediyenin akıllı çözümler üreten firmalar ile çalışmaya başladığı gözlemlenmektedir. Bu belediyeler arasında Konya, Adana, İstanbul, İzmir, Gaziantep, Malatya gibi illerin belediyeleri bazı akıllı şehir uygulamaları ile ön plana çıkmaya başlamıştır.

Yeni Bilgi Toplumu Stratejisi’nde teknolojinin halkın hizmetine daha fazla sunulması için belediyeler ile özel sektör temsilcilerinin işbirliği içinde çalışma hedeflerine yer verilmiştir. Strateji Belgesinin ‘Akıllı Kentler Programı Geliştirilmesi’ (2015-2018) politikası kapsamında¹ akıllı kentlere dönüşüm için gerekli tedbirlerin alınacağı ve bu amaçla strateji ve hedefler tespit edileceği belirtilmiştir (Bilgi Toplumu Stratejisi Projesi, 2013: 28).

¹ Strateji politikasına göre; metropol bölgelerinde ve kentsel dönüşüm kapsamındaki bölgelerde akıllı kent uygulamalarına öncelik verilecek ve buna ilişkin bir yol haritası oluşturulacaktır. Akıllı ulaşım sistemleri geliştirilerek, farklı kurumların bu alandaki uygulamaları arasında eşgüdüm sağlanacaktır. Akıllı kent çözümlerinin hayata geçirilmesi ve yaygınlaştırılması için öncelikli olarak bu alanda strateji ve hedefler belirlenecektir. Bu bağlamda, belirlenecek strateji akıllı kent çözümlerinde odaklanılacak alanları, hedefleri, paydaş katılımı yöntemlerini ve çözümlerin hayata geçirilmesi için gerekli olan finansman modelini ortaya koyacaktır. Bu bağlamda, öncelikle akıllı kent uygulamaları standartlarının ortaya konulması ve bu standartlar gözetilerek çeşitli Ar-Ge çalışmaları desteklenecektir. Bunun yanı sıra, geliştirilen teknolojik ürünlerin ticarileştirilmesinde kamu alımlarının etkin bir şekilde kullanılması ve yaşayan laboratuvar konusunda pilot uygulamaların yapılması sağlanacaktır. Bu amaçla, İLBANK A.Ş.’nin yerel yönetimlere sağladığı kaynaklar başta olmak üzere kamu kaynaklarıyla akıllı kent uygulamaları desteklenecektir. Merkezi kurumlar ile yerel yönetimlerin ürettiği kamu verisi kullanılarak akıllı uygulamaların geliştirilmesi için çağrı bazlı destek sağlanacaktır (2013).

Dünyada akıllı şehir olma yolunda örnek teşkil eden Toronto, Kopenhag ve Barselona gibi şehirlerin yönetimlerinin özellikle düşük karbon tüketimine yönelik yaptığı yatırımlarla akıllı şehir konseptine uygunluklarını ortaya koydukları görülmektedir. Binalarda karbon tüketiminin azaltılması (Viyana), çöp kamyonlarının doğalgazla çalıştırılması ve bunun için şehrin çöplük toplama sahasından alınan çöplerin kullanılması (Toronto), şehir nüfusunun ulaşım için yüzde 40 oranında bisikletten faydalanması (Kopenhag) gibi uygulamalar akıllı kent yönetimlerinin öne çıkan uygulamalarına gösterilebilecek örnekler arasında yer almaktadır (<http://digitalage.com.tr/dunyadan-akilli-sehir-ornekleri/>, 20.04.2016).

4.KONYA BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ VE AKILLI ŞEHİR UYGULAMALARI

Ülkemizde hızla pek çok kent akıllı şehir olma özelliği kazanmaktadır. Konya Büyükşehir Belediyesi² tarafından uygulanan akıllı şehir uygulamaları ile Konya, akıllı şehirler arasında örnek gösterilen kentlerden biri olmuştur.

Birleşik Kentler ve Yerel Yönetimler - Batı Asya ve Ortadoğu Bölge Teşkilatı'na (UCLG-MEWA) 2012 yılında üye olan Konya Büyükşehir Belediyesi, 2014 yılında kurulan Akıllı Şehirler Komitesi'nin de başkanı seçilmiştir.

Türkiye'de e-Türkiye Projesinde ilk yer alan büyük şehir olarak Konya Büyükşehir Belediyesi, teknolojik belediyecilik alanında önemli bir altyapıya ulaşmış durumdadır. Belediye tarafından kullanılan akıllı sistemlerden ön plana çıkanları arasında; temassız banka kartlarının toplu ulaşımında kullanımı, akıllı toplu ulaşım ve akıllı kavşak sistemleri, kent bilgi sistemi, mezarlık bilgi sistemi, akıllı bisiklet sistemi sayılabilir.

Konya Büyükşehir Belediyesi, akıllı şehir sistemini sosyal, kültürel ve mobil belediyecilik alanında da geliştirerek, Mobil Mesnevi, Mobil Konya sosyal kart, katı atıktan elektrik üretimi, parkların yenilenebilir enerji kaynaklarıyla aydınlatılması, atık su arıtmasından biyogaz ve elektrik üretim tesisinin kurulması, doğalgazlı toplu ulaşım sistemleri, katanersiz tramvay sistemi, Bilim

² 2012 yılında çıkarılan 6360 sayılı kanun ile Konya il sınırı Büyükşehir Belediye sınırı olmuştur. Anılan kanun ile İl Özel İdaresi kapatılmış ve birçok görevi Büyükşehir Belediyesine geçmiştir. Bu kanunun getirdiği ek görevler ile birlikte belediyenin hizmet alanı 40 bin km²'yi geçmiştir (Konya Büyükşehir Belediyesi 2015-2019 Stratejik Planı).

Merkezi gibi yatırımları da gerçekleştirmiştir. Şehri akıllı yapan bu uygulamalar aşağıda başlıklar halinde detaylı olarak incelenmektedir:³

4.1. Temassız Kartlar

Konya Büyükşehir Belediyesi, dünyada ilk olarak tüm temassız özellikli bankacılık kartlarının belediye bünyesinde hizmet veren toplu ulaşım araçlarında kullanılmasını sağlamıştır. Belediyeye ait toplu ulaşım (otobüs, tramvay) araçlarında, seyahat ücreti temassız özelliği olan amblemlili ve/veya **PayPass** ya da **payWave** ifadeleri yer alan) kredi kartları, hesap kartları ve ön ödemeli banka kartları ile yapılabilmektedir. Bu akıllı ulaşım çözümü ulaşımı kentliler için daha kullanışlı ve cazip hale getirirken, yolcular, bilet ve kontör satan bir nokta aramak yerine banka kartını kullanarak ulaşım hizmeti alabilmektedir. Bilet satışı ve bundan kaynaklı kuyruklar ise ortadan kalkmaktadır. 16 yıldır kullanılan temassız kartların işletimi doğrudan belediyeye ait olup bu bakımdan belediye diğer büyükşehir belediyelerinden ayrılmaktadır. 2016 yılı itibariyle 700 bin kart kullanılmaktadır.

4.2. ATUS (Akıllı Toplu Ulaşım Sistemi)

ATUS ismi verilen Akıllı Toplu Ulaşım Sistemi'nde vatandaşlar toplu ulaşım hatlarının hangi güzergâhlardan geçtiğini, otobüs hatlarına ait sefer zamanlarını, toplu ulaşım aracının beklenen ya da belirtilen durağa tahmini olarak kaç dakika sonra geleceğini, belirtilen adrese en yakın durakları öğrenebilmektedir. Kullanıcılar toplu ulaşım ile ilgili buna benzer pek çok bilgiye atus.konya.bel.tr adresli internet sayfasından, Mobil Konya Uygulamasından, duraklarda bulunan karekodlardan, 5669 SMS Sistemi'nden ulaşabilmektedir⁴. Sistemin farklı kullanım alanlarına sahip olması, mobil ulaşım aracını kullanamayan yaşlıların ya da internet sayfasına giremeyen engellilerin de sistemden yararlanmasını sağlaması

³ Konya Büyükşehir Belediyesinin akıllı şehir uygulamaları hakkındaki genel ve istatistiki bilgiler Konya Büyükşehir Belediyesi Bilgi İşlem Dairesi Başkanlığı'ndan ve belediye internet sitesinden temin edilmiştir.

⁴ Bu servisin kullanımı için; atus yazıp bir boşluk bıraktıktan sonra durak numarası eklenerek 5669'a gönderilmektedir. Kısa bir süre sonra duraktan ne kadar süre sonra hangi araçların geçeceği bilgisi kişiye ulaştırılmaktadır. Durak numarası duraklarda bulunan Atus etiketlerinden öğrenilebilmektedir. Atus Sms Servisi'nin gün içindeki ilk 4 kullanımı ücretsizdir. Daha fazla kullanımlar ücretlendirilmektedir. Duraklarda bulunan Atus etiketlerindeki kare barkodu ullanarak durağa hangi aracın tahmini ne zaman geleceği öğrenilmektedir (<http://atus.konya.bel.tr/yardim.php?langCode=tr>, 20.04.2016).

bakımından oldukça önemlidir. ATUS günde 100 bin kez kullanılmaktadır.

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin ulaşım sektörüne adapte edilmesi sonucu ortaya çıkan akıllı ulaşım sistemi uygulamaları⁵ dünya ülkelerinde ve ülkemizde pek çok ilde uygulanmakla birlikte Konya'da uygulanan sistemin benzer uygulamaları kullanan diğer belediyelerden farklılaşan yönü daha hızlı ve yüksek tahmin doğruluğuna sahip olmasıdır.

4.3.METSİS (Merkezi Trafik İşletim Sistemi)

Türkiye'de ilk kez uygulamaya konulan Akıllı Trafik Sistemi ile Konya Büyükşehir Belediyesi kavşaklara kurulan kameralar ile trafik ışıklarını tamamen araç yoğunluğuna göre yönetmektedir. Metsis uygulamasında şehir kameraları trafik yoğunluğuna göre trafik lambalarının yeşil mi kırmızı mı olacağını belirlemektedir. Böylece sabit bir ışık sistemi değil, yoğunluğa göre ayarlanan bir sistem oluşturulmuştur.

METSİS 57 kavşağı kapsamakta olup, bunlardan 37'si akıllı kavşak özelliği taşıırken, 20'sinde ise takip merkezden yapılmakta ve şehrin durumuna göre müdahalede bulunmaktadır.

Trafik ışıklarının bulunduğu kavşaklara yerleştirilen Akıllı Trafik Sistemi, kavşağa bağlı her yön için bir adet akıllı kamera ve tüm bu kameralardan elde edilen verilerin toplandığı bir merkezi üniteden oluşmakta olup her bir kamera ilgili yöndeki araçları sayabilecek şekilde yerleştirilmiştir. Kavşak kollarındaki araç sayılarını tespit eden Akıllı Trafik Sistemi, trafik ışıklarını tamamen araç yoğunluğuna bağlı olarak yönetmektedir. En yoğun olan yöne, daha uzun süre ile yeşil ışık yakılmasını sağlayan sistem sayesinde kavşak genelinde araçların ortalama bekleme süresi en aza indirilmektedir. Akıllı kavşaklar sayesinde kavşakta bekleme süresinin %40 oranında kısaldığı görülmüştür.

Konya'da trafiğe kayıtlı araç sayısının Mayıs ayı sonu itibarıyla 661 bin 316 olduğu ve geçtiğiniz yılın aynı dönemine göre trafiğe kaydı yapılan taşıt sayısında %5,3 artış gerçekleştiği dikkate alındığında sistemin önemi daha çok ortaya çıkmaktadır.

⁵ Ülkemizde akıllı ulaşım sistemleri ile ilgili stratejik politika, hedef ve eylemler birçok değişik kurum ve kuruluş tarafından üretilen politika belgesinde yer almakla birlikte bu konu özellikle bir bütün olarak 25/10/2014 tarihli ve 29156 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan Ulusal Akıllı Ulaşım Sistemleri Strateji Belgesi (2014-2023) ve Eki Eylem Planında (2014-2016) ele alınmıştır.

4.4.Akıllı Bisiklet

Konya merkezde 40 ayrı istasyonda bulunan 500 akıllı bisikleti kullanmak isteyenler nereden bisiklet alabileceklerini, nereye teslim edebileceklerini, istasyonda bisiklet ya da boş kilitleme alanı olup olmadığını Mobil Konya Uygulamasından öğrenebilmekte, kiralama ücretini banka kartları ya da elkart ile yapabilmektedir.

2011 yılında kullanılmaya başlanan akıllı bisikletlerden bugüne kadar 790 bin kişi yararlanmıştır. Trafik yoğunluğunun azaltılması ve çevre kirliliğinin önlenmesi amacıyla başlatılan uygulama halk tarafından talep görmüştür.

4.5.Mobil Konya ve Mobil Mesnevi Uygulaması

Vatandaşlar, Android ve IOS işletim sistemli cihazlarda kullanılan Mobil Konya uygulaması ile Belediye hakkında, şehir hakkında ya da şehrin ulaşımı konusundaki pek çok bilgiye kolaylıkla ulaşabilmektedir. Mobil Konya uygulaması günde 50 bin kez kullanılmaktadır.

Konya Büyükşehir Belediyesi tarafından benzer mobil cihazlarda birçok farklı dilde kullanıma sunulan Mobil Mesnevi ise, 2013 yılından bu yana Türkiye’den ve dünyanın farklı ülkelerinden 160 binden fazla indirilmiştir. Mesnevi’yi ciltler halinde okuma imkânı sağlayan Mobil Mesnevi⁶ uygulamasında; ney taksimleri dinleme, ekleme, okunan bölümleri işaretleyebilme, okunan bölümler hakkında not alabilme, dipnotlara bakabilme, içindekileri liste halinde görebilme ve ilgili sayfaya gidebilme, Mevlana Müzesi fotoğraflarından oluşan albümü inceleyebilme, Mesnevi’den alınmış kısa sözleri SMS veya sosyal medyada paylaşabilme gibi özellikler bulunmaktadır.

4.6.Kent Bilgi Sistemi

Konya Büyükşehir Belediyesi, planlama, altyapı, mühendislik, temel hizmetler ve yönetsel bilgileri hızlı ve sağlıklı bir şekilde irdelemek amacı ile oluşturulan coğrafi bilgi sistemlerini kent bazında bir altlık olarak uygulayarak kent bilgi sistemleri adı altında halkın kullanımına sunmaktadır.

⁶ Türkçe, Farsça, İngilizce, Arapça, Japonca, Fransızca, Çince gibi farklı dillerde uygulamaya konulan Mobil Mesnevi, TÜSIAD ve Türkiye Bilişim Vakfı tarafından TBMM’nin himayesinde düzenlenen “10. eTR Ödülleri”nde finalde ilk 3’te yer almıştır.

Kent bilgi sistemi şehre ait grafik veriler olan imar planı, kadastro, hali hazır harita, alt yapı haritası (su, kanalizasyon, doğalgaz, elektrik, telefon) uydu görüntüsü ile şehre ait grafik olmayan numarataj verileri, tapu bilgileri, vergi bilgileri, sosyal ekonomik ve demografik bilgiler, çevre kirliliği ve inşaat ruhsat bilgileri gibi verileri bir araya getirerek, bu verileri tek bir veri tabanında tanımlamayı hedeflemektedir.

4.7.Sosyal Doku Haritası

Şehrin sosyal yapısıyla ilgili bilgiler tutularak şehrin sosyal haritası ortaya konulmaktadır. Sosyal hizmetlerde bu bilgilerin kullanımı sayesinde hizmetin yerindeliği ve kalitesi yükselmektedir.

4.8. Açık Kapı Uygulaması (Alo 153)

Akıllı belediyecilik sistemi ile vatandaş belediyeye dilekçe yazmadan sıkıntılarını belediyenin online sunduğu ve androite de mevcut olan açık kapı ile fotoğraflayıp konumlandırıp gönderebilmektedir.

4.9.Atıksu Arıtma Tesisi

Tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de artan nüfus ve yaşanan kuraklıklara bağlı olarak su talebi de artmakta, bu durum su kaynaklarının sürdürülebilir kullanımı daha önemli kılmaktadır. Arıtılmış suların geri kazanımı ve yeniden kullanımı gündeme gelmektedir. KOSKİ Genel Müdürlüğü tarafından Konya Atıksu Arıtma Tesisi tarafından çıkış sularının yeşil alanlarda sulama amaçlı kullanımı planlanmıştır. Ayrıca bu tesiste biyogazdan elektrik üretilmekte ve saatte 2 megawatt elektrik üretilmektedir. Bu miktar günlük 10 bin konutun elektrik ihtiyacını karşılamaktadır.

4.10.Çöp Gazından Elektrik Üretim Tesisi

Konya Büyükşehir Belediyesi, Konya'nın çöplerinin toplandığı Katı Atık Depolama Sahasında elektrik enerjisi üretmektedir. 4 üniteden oluşan tesiste, saatte 5,5 megawatt elektrik üretilirken bu üretim günlük ortalama 26 bin konutun elektrik ihtiyacını karşılamaktadır. Tesiste aynı zamanda saatte 2 bin 850 metreküp çöp gazı yakılarak enerjiye dönüştürülmektedir. 2015 yılında 43 milyon 232 bin 243 kilowatt elektrik üretilmiştir.

4.11.Hava Kalitesi İzleme Sistemi

Şehrin 20 farklı noktasında hava kalitesi ölçülerek anlık veri üretilmektedir. Konya'da iki adet Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'na ait

Ulusal Hava Kalitesi İzleme Ağına bağlı ve iki adet Konya Büyükşehir Belediyesine ait olmak üzere toplam 4 adet sabit hava kalitesi izleme istasyonu bulunmakta olup, istasyonlarda sürekli olarak kükürtdioksit (SO₂) ve partiküler madde (PM₁₀) parametreleri otomatik cihazlarla ölçülmektedir ve saatlik ortalama değerler olarak alınmaktadır (<https://www.csb.gov.tr/dosyalar/images/file/KnyDegRap.pdf>, 20.04.2016).

4.12.Mobil İş Takip Programı

Fen işleri ve su işleri ile ilgili olarak arazide en yakın ekibe ulaşarak belediye daha hızlı iş takibi yapabilmektedir.

4.13.Akıllı Binalar

TÜBİTAK onaylı Türkiye'nin ilk bilim merkezi Konya'da kurulmuştur. Konya Bilim Merkezini akıllı yapan uygulamaları arasında; %39 oranında enerji tasarrufu yapması, %50 oranında daha az su tüketimi yapması, binanın sera gazı salımının %40 daha az olması, inşasında hiçbir kanserojen maddenin kullanılmamış olması, malzemelerinin %45'inin geri dönüşebilir nitelikte olması, soğutma ve havalandırma sistemlerinin küresel ısınmaya sebep olmayacak şekilde tasarlanmış olması sayılabilir.

42 bin kişilik Konya Büyükşehir Stadyumu, 400.000,00 m²lik arazi üzerine toplam 90.000,00m²lik inşaat alanına UEFA-FIFA Kriterlerine uygun olarak yapılmıştır. Stadyumun kriterleri üst düzey futbol müsabakalarına ev sahipliği yapabilecek konumda dizayn edilmiştir. Stad alanında elektronik bilet ve kameralı güvenlik sistemi mevcuttur. 150 Adet yüz tanıma kamerası ve 128 adet güvenlik kameraları bulunmaktadır. Dünya'nın megapiksel aralığı en düşük, çözünürlüğü en iyi ve üç boyutlu görüntü sistemi kalitesi en iyi olan, Türkiye'deki stadyumlar arasında 72,00m² ile en büyük 'score boardu'dur. Stadyumda iki adet 72 score board bulunmaktadır. Dünya'da ilk defa 6m olan tüp ledler stadyumda bulunmaktadır. 96 Adet hoparlör ile UEFA Kriterlerine uygun son teknoloji ile ses sistemi uygulanmıştır. Sesin desibeli taraftarın sesine göre otomatik sistem olarak artış azalış göstermektedir. Yapıdaki bütün elektrik ve elektronik sistemler otomasyona bağlı olup, smart home system teknolojisi göz önünde bulundurularak yapılmıştır.

SONUÇ

Dünyanın her yerinde şehirler büyümekte, yapıları karmaşıklaşmakta ve şehir nüfusları hızla artarken kaynaklar

gittikçe azalmaktadır. Az kaynakla daha kaliteli ve verimli hizmet sunmak için belediyeler daha fazla teknoloji içeren akıllı çözümleri kullanmak zorundadır.

Akıllı şehirler, ancak akıllı belediyeler ve onların akıllı hizmetleri ile hayata geçirilebilir. Dünyanın pek çok ülkesinde olduğu gibi ülkemizde de belediyeler akıllı sistemleri özellikle ulaşımda ve diğer kentsel hizmetlerin sunumunda kullanmaya başlamıştır. Bazı belediyeler akıllı uygulamaları ile ilkleri oluştururken bazıları ise henüz bu uygulamalar ile hiç tanışmamış ya da sadece e-devlet kapısının sunduğu imkânlardan yararlanmakla yetinmişlerdir.

Dünya örneklerinde şehri akıllı yapan sistemlerin akıllı ulaşım ve enerji ile sınırlı kalmadığı, akıllı afet yönetimi, akıllı kampüs, akıllı yönetim, akıllı eğitim gibi pek çok kentsel kademedeki uygulama alanı bulduğu görülmektedir.

Günümüzde bilişim teknolojileriyle donatılmış kentler kentsel rekabette bir adım daha öne geçmektedir. Kentin kullandığı inovatif ürünler kent ekonomisine artı değer katarken ülke ekonomisi de bu katma değerden yararlanmakta, böylece ülkenin kalkınması da sağlanmaktadır.

Çalışmamızda Konya Büyükşehir Belediyesi'nin özellikle ulaşım ve çevre alanında kullandığı akıllı çözümler ile diğer belediyelere karşı bir rekabet avantajı sağlayarak akıllı ekonomi bileşenini gerçekleştirdiği, açık kapı (Alo 153) gibi uygulamaları ile akıllı yönetim ve akıllı toplum bileşenlerini gerçekleştirdiği, atık toplama sistemleri ile akıllı çevre bileşenini, hava kalitesinin iyileştirilmesi, akıllı bina uygulamaları ile akıllı yaşam bileşenini gerçekleştirdiği görülmüştür.

İnovasyon sürekliliği olan bir faaliyettir. Hizmette sürdürülebilirlik ve kalite için yenileşme şarttır. Bu nedenle halka en yakın yönetim birimleri olan belediyeler tarafından yeni ve farklı hizmet süreçlerinin araştırılarak uygulamaya konulması zorunludur.

Akıllı şehir sistemleri uygulanmadan önce, kullanılacak olan teknolojik sistemin halka getireceği faydalar araştırılmalı, her şehrin kendine özel yapısı göz önünde bulundurulmalı, akıllı şehir uygulamaları aracılığı ile şehri ilgilendiren tüm karar verme mekanizmalarına vatandaşlar dâhil edilmelidir.

Kaynakça

- Akgül, M. K. (2013). “Kentlerin e-Dönüşümü “Akıllı Kentler”, *Kalkınmada Anahtar Verimlilik Dergisi*, 291(Sayfa sayısı bilinmiyor). <http://anahtar.sanayi.gov.tr/tr/news/kentlerin-e-donusumu-akilli-kentler/416>.
- Akyos, M. (2009). Çağdaş, Yenilikçi Yerel Yönetimlere, <http://www.inovasyon.org/pdf/MA.Cagdas.Yenilikci.Yerel.Yonetimlere.pdf>, 20.04.2016.
- Başaran, İ. ve Çiftçi, S. (2011). “Yönetimlerarası İşbirliğinin Kentsel Yaşam Kalitesinin Geliştirilmesindeki Önemi”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 13 (2), 251-274.
- Batty, M., Axhausen, K. W., Giannotti, F., Pozdnoukhov, A., Bazzani, A., Wachowicz, M. et al. (2012). “Smart Cities of the Future”, *The European Physical Journal Special Topics*, 214, 481-518.
- Batty, M. (2013). *Smart Cities Lectures Online*. Arizona State University, School of Geographical Sciences and Urban Planning. Retrieved February 10, 2013 from <http://www.spatialcomplexity.info/archives/1027>.
- Caragliu, A. and Nijkamp P. (2009). “Smart Cities in Europe”, Serie Research Memoranda 0048, VU University Amsterdam.
- Cohen, B. (2013). “6 Key Components for Smart Cities 2012”, *UBM Future Cities City News*, Retrieved February 15, 2013 from http://www.ubmfuturecities.com/author.asp?section_id=219&doc_id=524053&image_number=1, 20.04.2016.
- Durguter, H. (2012). “Kent Modelleri ve Sürdürülebilir Kent Yönetimi”, *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7 (3), 1053-1065.
- Geyik, M. ve Coşkun, R. (2004). “Şehirler Arası Rekabette Bilginin Yeri”, 3. *Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi*, Eskişehir, 25-26 Kasım 2004, Osmangazi Üniversitesi Yayınları No: 108, 677-685.
- Giffinger R., Fertner C., Kramar H., Kalasek R., Milanović N.P., Meijers E. (2007). *Final Report: Smart Cities: Ranking of European Medium-Sized Cities*: http://www.smartcities.eu/download/smart_cities_final_report.pdf, 20.04.2016.
- Gonzalez, J. and Rossi, A. (2011). *New Trends for Smart Cities*, Opencities, Manchester.
- Harrison, C., Eckman, B. A., Hamilton, R., Hartswick, P., Kalagnanam, J. R., Paraszczak, J. R. and Williams, P. P. (2010). “Foundations for Smarter Cities”, *IBM Journal of Research and Development*, 54 (4), 1-16.
- İşbir, E. G. (1991). *Şehirleşme ve Meseleleri*, Ankara: Gazi Büro Yayınları.

- Kaya, E. (2007). *Kentleşme ve Kentlileşme*, İstanbul: İlke Yayıncılık.
- Keleş, R. (1998). *Kentbilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Kurt, N. (2011). "Kent Hizmetlerinin Geleceğinde Kentsel Sorumluluklar ve Kent Kültürünün Geliştirilmesi Stratejileri", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 9 (2), 261-278.
- Lu, S. (2011). "The Smart City's systematic application and implementation in China", Guangzhou: *Business Management and Electronic Information (BMEI 2011) International Conference*, 116-120.
- Yılmaz, E. (2016). "Yeni Bir Hikâye: Konya Akıllı Şehir Olabilir Mi?", <http://www.kto.org.tr/d/file/yeni-bir-hikaye-konya-akilli-sehir-olabilir-mi---emre-yilmaz.pdf>, 20.04.2016.
- United Cities Local Governments (UCLG) (2012). *Smart Cities Study: International Study on the Situation of ICT, Innovation and Knowledge in Cities*. Bilbao.
- TÜİK (2015). <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr>, 20.04.2016.
- Türkiye Belediyeler Birliği, <http://www.tbb.gov.tr/belediyelerimiz/istatistikler/genel-istatistikler/>, 20.04.2016.
- "Bilgi Toplumu Stratejisinin Yenilenmesi Projesi Bilgi ve İletişim Teknolojileri Destekli Yenilikçi Çözümler Eksenine Mevcut Durum Raporu", www.bilgitoplumustratejisi.org/download/.../8a3247663dcca43013df53d8a52003b, 20.04.2016.
- <https://esa.un.org/unpd/wup/.../wup2014-highlights.Pdf>, 20.04.2016
- <http://digitalage.com.tr/dunyadan-akilli-sehir-ornekleri/>, 20.04.2016.
- <http://atus.konya.bel.tr/yardim.php?langCode=tr>, 20.04.2016.
- <https://www.csb.gov.tr/dosyalar/images/file/KnyDegRap.pdf>, 20.04.2016.
- <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21507>, 20.04.2016.

Selçuklular Döneminde Şehzâde Eğitimi†

Nilay AĞIRNASLI*

ÖZET

Selçuklu sultanları iyi ata binmekte ve ok, yay, kılıç gibi silahları iyi kullanmaktaydılar. Bu başarıyı elde etmelerinde de askeri sahada almış oldukları eğitim, önemli bir katkı sağlamaktaydı. Ayrıca dönemin sultanı tarafından önceden kendi idarelerine verilen eyaletlere giderek devlet idaresinde önemli bir deneyim elde etmekteydiler. Selçuklu sultanlarının çoğu dikkat çekici kültürel ve ilmi bir bilgi birikimine de sahiptiler. Sultanlar arasında Türkçeden başka Farsça, Arapça, Rumca gibi dilleri bilenler vardı. Yine sultanlardan bazıları tarih kitapları okumakta, Farsça şiirler yazmakta, edebiyat, felsefe ve astronomi gibi ilmi sahalarda yakından ilgilenmekteydiler. “Atabeg” unvanına sahip yetenekli ve bilgili devlet adamları da geleceğin sultanlarının bu eğitimlerinde mühim bir rol oynamaktaydılar. Devrin sultanı tarafından görevlendirilen bu kişiler şehzâdelerin eğitimleriyle belirli bir disiplin ve düzen içinde özel olarak ilgilenmekteydiler. Selçuklu sultanlarının çoğu ilim adamlarıyla istişarelerde bulunmayı da ihmal etmemekteydiler. Pek çok ilim adamını himaye etmekte ve onları saraylarında en iyi şekilde ağırlamaktaydılar. Bunun yanı sıra ilmi faaliyetlerin yürütüldüğü kurumlar inşa ettirmekteydiler. İşte sultanların bütün bu gerçekleştirdikleri başarılı faaliyetlerinde şehzâdelik dönemlerinden itibaren sürdürdükleri eğitim önemli bir rol oynamıştır. Sultanlar sahip oldukları eğitim sayesinde askerî, idarî ve kültürel alanlarda mühim bir temele sahip olmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: Selçuklularda askerî eğitim, Selçuklularda idarî eğitim, Selçuklularda kültürel eğitim

Training of Prince in Period of Seljuks

Abstract

The Seljuk sultans rode very well on the horse and they used very well weapon like arrow, bow, sword. The Sultans got educated in the military field. This had contributed at the their success. In addition to they gained experience about the state administration as they went to province that had been gave at the them by the sultan of the term. Most of them had cultural and scientific knowledge that was remarkable. Some of the sultan knew except Turkish other languages for example Persian, Arabic and Greek. Some of them read history books, to wrote Persians poetry and also they was interested in different field of learning like that literature, philosophy, history and astronomy. Skilled and knowledgeable dignitaries who had title that was

† Bu çalışma Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Bilim Dalı'na sunulmuş olan “Selçuklu Hükümdarlarının Başkomutanlık Özellikleri” isimli yüksek lisans tezinden bir kesitin geliştirilmiş ve genişletilmiş bir halidir.

* Yrd. Doç. Dr., Nevşehir Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, nilaynas@yahoo.com

“Atabeg” played an important role on the education of the future sultans. This person had been charged by the sultan of the term, to be interest as the special with education of the prince. Most of the sultans didn't neglect to consult with the scientists that to protect and to entertain with honor and respect in the their palace. And also the sultans constructed structures for he scientific activity. Seljuk sultans was keeping to learning since the period of prince that it ensured success for they in the military, administrative and culturel areas.

.Keywords: Military Training of the Seljuks, Administratives Training of the Seljuks, Culturel Training of the Seljuks

GİRİŞ

Devlet idarecilerinin yetenek sahibi olmaları gerektiği kadar bu yeteneklerini geliştirecek düzeyde eğitim almaları da tarihin her döneminde hemen hemen bütün toplumlar için üzerinde durulması gereken önemli bir mevzu olmuştur. Zira hangi toplumun parçası olursa olsun, hangi coğrafyada ve devirde kurulursa kurulsun bütün devletlerin bekası, onu idare eden kişilerin ne kadar yetenekli olduklarıyla ve bu yeteneklerini pekiştirmek için aldıkları eğitimle doğru orantılıdır diyebiliriz. Nitekim önemli İslâm bilginleri arasında yer alan Mâverdî (974-1058) melik olan kişinin işlerini yürütebilecek ilme, halkı idare edecek bilgiye sahip olması gerektiğini ifade etmiştir (Mâverdî, 2004: 70). XI. yüzyılda yaşamış Yusuf Has Hâcib ise “Kutadgu Bilig” adlı eserinde bey kişinin bilgili, akıllı ve cesur olması gerektiğine vurgu yapmıştır.¹ Ayrıca burada şunu da belirtmek gerekir ki; Türk hükümdarlarından ve hatta hatunlarından bazıları “bilge” sıfatını kullanarak bilgeliğin Türk idareciler açısından ne kadar önemli bir özellik olduğunu göstermişlerdir ki, (Kafesoğlu, 1997: 239) bu hususta en güzel örneklerden birisi hiç kuşkusuz meşhur Göktürk hükümdarı Bilge Kağan'dır. Gerçekten de Göktürkler zamanında kağanların “bilge” “bilgi sahibi olmaları” başta gelen özellikleri arasında sayılmış, (Taneri, 1975: 51) Orhun Abidelerinde² hükümdarların bilge olduklarından bahsedilmiştir (Niyazi, 2015: 68).

¹Yusuf Has Hacıb'in Kutadgu Bilig'de bu hususta söylediği sözlerin bazıları şunlardır: “Dünya beylerinden hangileri bilgili olmuş ise, iyi nizam koyanlar ve iyilikte ileri gidenler onlar olmuştur” (Yusuf Has Hâcib 2003: 29). “Dünyaya hâkim olmak ve onu idare etmek için, pek çok fazilet, akıl ve bilgi lazımdır” (Yusuf Has Hâcib 2003: 31). “İnsan akıl ile yükselir, bilgi ile büyür, bu ikisi ile insan itibar görür” (Yusuf Has Hâcib 2003: 32). “Ey devletli hükümdar, beyler adlarını bilgi ile yükseltmişlerdir” (Yusuf Has Hâcib 2003: 145). “Bey bilgili, akıllı ve âdil olmalı, şöhretinin yayılması için de cesur ve tedbirli davranmalıdır” (Yusuf Has Hâcib 2003: 163).

²Türk milletinin isminin geçtiği ilk Türkçe metin olma vasfına sahip Orhun Abidelerinin doğu yüzünde Bumin Kağan ile İstemi Kağan'dan bahsedilen kısımda şöyle bir ifade

Tarihteki pek çok hükümdarın çocukluk dönemlerine dair ayrıntılı bilgiye sahip bulunmamaktayız. Ancak kaynaklar bize, onların askerî, idarî ve hatta ilmi sahadaki faaliyetleri hakkında bilgi vererek, esasında temelleri erken yaşlardaki döneme dayanan bir eğitime sahip olduklarını gösterirler. Nitekim tarihi kaynaklar devlet idarecilerinin siyasi, askerî ve kültürel faaliyetlerini anlatırlarken, çoğu zaman o kişilerin bu faaliyetlerine yön veren şahsi yetenekleri kadar onların sahip oldukları eğitim düzeyinden de bahsetmeyi ihmal etmemişlerdir. Örneğin Roma İmparatorluğu döneminde yaşamış Tranquillus'un "De Vita Duodecim Caesarum" (On İki Caesar'ın Yaşamı) adlı eseri bu tür kaynaklardandır. Bu eserde; İmparator Iulius Caesar'ın silah kullanma ve ata binme konusunda yetenekli olduğu ifade edildiği gibi onun kendi kalemıyla kitaplar yazdığı da dile getirilmiştir (Tranguillus, 2008: 28-29). Yine aynı eserde İmparator Augustus'un gençlik yıllarından itibaren güzel konuşma, edebiyat, felsefe ve tarih üzerine eğitim gördüğünden, düzyazı biçiminde çeşitli türde birçok söylev kaleme aldığından, Yunan kültürüyle yakından ilgilendiğinden ve belagat sanatında usta hocası Pergamumlu Apollodoros'dan ders alarak Yunan dili ve edebiyatındaki bilgisini arttırdığından bahsedilmiştir (Tranguillus, 2008: 78-79). Tranquillus ayrıca, İmparator Claudis'un gençliğinde ünlü tarihçi Titus Livrus'un teşvikiyle ve Sulpicius Flavius'un da yardımıyla bir tarih yapıtı kaleme almaya başladığını beyan ettiği gibi (Tranguillus, 2008: 170) İmparator Titus'un da silah kullanma ve ata binme konusunda son derece iyi bir eğitime sahip olduğunu, Latin ve Yunan dillerini hem iyi konuştuğunu hem de şiir yazarken bu dilleri iyi kullandığını ifade etmiştir (Tranguillus, 2008: 242). Ünlü Avrupa Hun İmparatoru Attila ise, askerî alanda uzman olduğu kadar diplomasi sahasında da büyük bir tecrübeye sahipti ve onun Yunan dili ile Latin dilini çok iyi konuştuğu iddia edilmekteydi (Roux, 2008: 72). Abbâsî Halifesi Mansur (754-775) ise fıkıh ilminde mühim bir bilgiye sahip olduğu kadar astronomi ilmi ile ilgilenmekte ve önceden yazılmış farklı dillerdeki tıp kitaplarının Arap diline tercüme edilmesine büyük bir destek vermekteydi (Zeydân, 2012: 67-69). Öte yandan XIII. yüzyılda İran'da kurulan Moğol hanedanına mensup İlhanlı Devleti'nin hükümdarlarından olan ve İslâmiyet'in İlhanlıların remi dini olmasını sağlayan Gâzân Han (Yuvalı, 1996: 429) da son derece iyi bir eğitim almıştır. Beş sene devam eden tahsil hayatı boyunca cebir, astroloji, tıp ve madencilik dersleri gören Gâzân Han, (Spuler, 1987: 480,

kullanılmış: "...Bilgili kağan imiş, cesur kağan imiş. Buyruğu yine bilgili imiş" (Ergin 2000: 33)

Barthold, 1997: 729) Moğol diline oldukça hâkimdi. Bunun yanı sıra Türkçe, Farsça, Arapça, Çince, Tibetçe ve bir rivayete göre de Latince öğrenmişti (Barthold, 1997: 730, Yuvalı, 1996: 431). Tarihe de büyük bir ilgi duyan Gâzân Han sarayını âlim ve ediplere açmıştı (Barthold, 1997: 729-730, Yuvalı, 1996: 431). Gâzân Han'ın kardeşi Olcaytu ise bilhassa harp mamulâtı işçiliği üzerine tahsil görmüştü (Spuler, 1987: 480).

Görüldüğü gibi tarihin farklı devirlerinde yaşamış devlet liderleri, gerek çocukluk dönemlerinde aldıkları eğitimlerle gerekse şahsi gayretleriyle askerî, siyasî ve kültürel alanlarda kendilerini geliştirmeye gayret etmişlerdir. İşte bu durumun XI. yüzyılda mühim bir mücadele neticesinde devletlerini kurarak tarih sahnesine çıkan Selçuklu sultanları için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Gerçekten de kaynaklarda askerî ve idarî başarıları ile kültürel ve ilmi sahalara karşı olan ilgileriyle dikkat çeken Selçuklu sultanlarının, bu tür faaliyetlerinin, şehzâdelik dönemlerinde aldıkları eğitimle alakası olmalıydı. Çünkü iyi ata binmek, silah kullanmak, geniş toprak parçalarını idare etmek ve yeri geldiğinde edebiyat, dil gibi ilmi sahalarda kendini göstermek, erken yaşta edinilen tecrübe ile alakalı olmalıdır. Öte yandan şehzâdelik dönemlerinden itibaren eğitim almaya başlayan hanedan üyeleri sultan olduktan sonra da kendilerini geliştirmeye önem vermişlerdir. Esasında Türk devlet geleneği³ de böyle bir düzeni zorunlu hale getirmekteydi. Zira gerek İslâm dininin kabulünden önceki dönemde gerekse İslâm dininin kabulünden sonraki dönemde kurulan Türk devletlerinde veliaht gösterme usulü var olsa bile tahta geçmek için liyakat sahibi olmak önemli bir husustu ve buna dikkat edilmekteydi (Kafesoğlu, 2009: 270). Dolayısıyla iyi yetişmiş bir şehzâdenin devlet yönetimini elde

³ Eski Türk devletlerinde “karizmatik iktidar” anlayışı hâkimdi. Buna göre hükümdar, devleti idare etme yetkisini Tanrı'dan alırdı (Kafesoğlu 2009: 248, Koca 2010: 77, Niyazi 2015: 46). Daha açık bir ifade ile Tanrı, Türk hükümdarına “kut” (siyasi iktidar), “ülüg veya ülüş” (iktisadi güç) “küç” (askerî güç) bağışında bulunarak onu devletin başı olarak yetkilendirmekteydi (Koca 2010: 75-76). Bu yetki ise hanedan üyeleri arasında en yetkili ve liyakat sahibi olan kişiye verilirdi. Dolayısıyla tahta geçecek kişinin belirlenmesi için çoğu zaman hanedan üyeleri arasında bir mücadele yaşanmakta, mücadeleyi kazanan devleti idare etme yetkisini almaya hak kazanmaktaydı (Koca 2010: 77-78). Türk hükümdarı hiçbir zaman olağanüstü bir varlık yani “tanrı-kral” gibi görülmemekte, devleti idare etmede yetersiz kaldığı ve başarısız olduğu zaman Tanrı'nın ondan yetkileri geri aldığına inanılmaktaydı (Kafesoğlu 2009: 256-257, Koca 2010: 77, Niyazi 2015: 50-73). Öte yandan İslâm devletlerinde, devlet başkanının yetkilerini Allah'ın rızasına uygun kullanması gerekmektedir (Niyazi 2015: 61). Müslüman olduktan sonra da İslâmiyet ile çatışmayan geleneklerini sürdüren Türkler iktidar anlayışlarını da İslâmî geleneklerle bütünleştirerek devam ettirmişlerdir (Niyazi 2015: 52). (Türk hâkimiyet anlayışı için ayrıntılı bilgi bk: Kafesoğlu 2009: 248-258, Koca 2010: 75-78, Niyazi 2015: 44-83).

etme ihtimali, rakipleri karşısında daha yüksek bir olasılık gibi gözükmekteydi. Nitekim Aydın Taneri (1975) bu hususla ilgili olarak şu sözleri söylemiştir:

(...) İleride Türk devletinin başına geçmesi muhtemel olan şehzâdelere, özel bir öğrenim uygulanır. Her bakımdan mükemmel birer insan olmaları için eğitimlerine özen gösterilir. Bilim dallarında teorik bilgiler verilir. Sonra bir eyalet veya sancağa vali olarak atanır. Orada öğrendiklerini pratikte uygular. Daha yirmi yaşına varmadan devlet hizmetine hazırdır (s.195).

Selçuklu şehzâdelerinin eğitimi meselesi bizzat sultanların üzerinde durdukları bir konuydu ve sultanlar gelecekte yerlerini almaya aday meliklerin eğitimine büyük bir itina göstermeyi ihmal etmiyorlardı. Bu sebeple de şehzâdelerin eğitimi ilk olarak aile içinde başlamaktaydı. Nitekim hanedanın başı olan ve devlete ismini veren Selçuk Bey, oğlu Mikail'in bir mücadele sırasında şehit düşmesinin ardından, ondan olan torunları Tuğrul ile Çağrı beyleri himaye etmiş, gelecekte Büyük Selçuklu Devleti'ni kuracak olan iki melikin eğitimleriyle bizzat ilgilenerek, bu hususta büyük bir özen göstermiştir (Koca, 1997a: 48, Köymen, 2000: 32-34). Yine ileride de bahsedeceğimiz gibi Türkiye Selçuklu Devleti sultanlarından II. Kılıç Arslan, oğullarının eğitimine büyük bir önem vermiş, bizzat onların İslâmî temel bilgileri edinmelerine yardımcı olmuştur (Baykara, 1997: 8).

Selçuklu sultanları, evlatlarının iyi birer eğitim almaları için onlarla ilgilenecek kişilerin seçimine de büyük bir özen göstermekte, bu şahısların bilgi ve deneyim sahibi olmalarına son derece dikkat etmekteydiler. Bu cümleden olarak Selçuklu sultanları şehzâdelerin eğitimi için "Atabeg" unvanını taşıyan kişileri görevlendirmekteydiler (Uzunçarşılı, 1988: 47, Alptekin, 1991: 38, Köprülü, 1997: 712). Türkçe "ata" ve "beg" (bey) kelimelerinden meydana gelen bu unvan bilindiği kadarıyla ilk olarak Selçuklular döneminde ortaya çıkmış ve bu unvanı da ilk olarak Büyük Selçuklu Devleti'nin en önemli devlet adamlarından birisi olan vezir Nizâmü'l-Mülk (Uzunçarşılı, 1988: 47, Alptekin, 1991: 38, Köprülü, 1997: 712) kullanmıştır.⁴ Zamanla bu unvan ve görev yüksek bir devlet memurluğuna dönüşmüştür. (Alptekin, 1991: 38) Sultanlar, atabegleri ülkenin çeşitli bölgelerine

⁴ Fuad Köprülü'nün ifadesine göre; İbnü'l Esir, Sultan Melikşâh'ın devlet işlerini Nizâmü'l-Mülk'e bırakırken ona atabeg unvanını da verdiğini belirtmiştir. Mirhond ise, Sultan Alp Arslan'ın, Nizâmü'l-Mülk'ü oğlu Melikşâh'ın atabegliğine tayin ettiğini açıkça beyan etmiştir (Köprülü 1997: 712).

gönderilen küçük yaştaki şehzâdelerin yanında vâsi ve mürebbi olarak vazifelendirmişlerdir. Nitekim melikin terbiye ve öğretimi ile ilgilenen atabeg, genellikle Oğuz beyleri arasından veya sultana bağlılığını ispatlamış memlûkler arasından seçilmekteydi (Uzunçarşılı, 1988: 47, Alptekin, 1991: 38, Köprülü, 1997: 712). Selçuklu şehzâdelerine atabeglik yapmış birkaç ismi burada zikredecek olursak örneğin; Gümüştekin Candar Büyük Selçuklu Devleti sultanlarından Berkayaruk'un atabegi idi (Sevim-Merçil, 1995: 138). Yine Büyük Selçuklu Devleti sultanlarından Muhammed Tapar'ın atabegi de Kutluğ Tekin idi (Sevim-Merçil 1995: 157). Ayrıca son derece bilgi sahibi olan devlet adamı Seyfeddin Ayaba Türkiye Selçuklu Devleti sultanlarından I. İzzeddin Keykâvus'un atabegliğini yaptığı gibi (Koca, 1997b: 16) önemli devlet adamlarından Emir Mübarizzeddin Ertokuş da bir diğer Türkiye Selçuklu Devleti Sultanı II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in atabegliğini yapmıştır (Müneccimbaşı, 2001: 70). Aynı şekilde Armağanşah da II. İzzeddin Keykâvus'un atabegi olmuştur (Alptekin, 1991: 39).

Biz bu çalışmamızda tarihte mühim bir rol oynamış Selçuklu sultanlarının kaynaklardan öğrendiğimiz faaliyetlerinden yola çıkarak, şehzâdelik dönemlerinden itibaren askerî, idarî ve kültürel alanlarda eğitim almaya başlayıp kendilerini bu süreçte nasıl geliştirdiklerinden bahsetmeye çalışacağız.

1.ŞEHZADELERİN ASKERÎ ALANDA EĞİTİMİ

Selçuklu sultanları tarihteki diğer Türk hükümdarları gibi mülki idarenin başı olmanın yanı sıra ordunun da başkomutanıydılar. Dolayısıyla Türk hükümdarlarının askerî eğitimleri çocukluk çağında başlıyor olmalıydı. Zira onların, geleceğin başkomutan adayı olarak, erken yaşta ata binmeyi ve silah kullanmayı öğrenmeleri, savaş ve seferlere katılarak deneyim kazanmaları mühim bir husustu. Esasında Türkler tarihte, ata binme ve silah kullanmadaki maharetleriyle daima dikkat çekmişlerdir. Nitekim at ve demir bozkır kültürünün iki temel unsuru sayılmaktaydı (Kafesoğlu, 2009: 214). Özellikle atın Türklerin hayatında çok mühim bir yeri vardı. Hatta bu hususta kaynak ve araştırmalarda şöyle ifadeler yer almıştır: “Türk'ün ömrünün günlerini toplasan atı üzerinde geçen günlerinin, yeryüzünde oturarak geçirdikleri günlerden daha çok olduğunu görürsün” (el-Cahiz, 2002: 84). “At Türk'ün kanadıdır” (Kâşgarlı Mahmud, 2013: 34). “Eski Türkler at üstünde yemek yer, kırmızı içer, toplantı ve istişarelerde bulunur ve nihayet savaş yaparlardı” (Turan, 2008: 131).

Türklerin kullandıkları belli başlı silahlar ise; ok, yay, kılıç, kargı, hançer, zırh, miğfer, kalkan gibi silahlardı (Genç, 1997: 285-293; Kafesoğlu, 2009: 285, Koca, 2010: 106-108). Ancak bunlardan ok ve yayın Türklerin hayatında ayrı bir önemi vardır (Sümer, 1999: 391, el-Cahiz, 2002: 83, Koca, 2005: 138, Kafesoğlu, 2009: 284). Hatta “Ok Türklerin milli silahıdır” denilebilir (Genç, 1997: 285, Sümer, 1999: 82). Nitekim Türler son derece süratli giden atlarının sırtında her bir yöne doğru, oklarını hedeflerini şaşmayacak şekilde atabilmekteydiler (el-Cahiz, 2002: 83, Kafesoğlu, 2009: 284; Koca, 2010: 106). Üç-dört yaşlarından itibaren koyunların sırtlarına binerek kuş, tavşan, fare gibi canlı hedeflere ok atarak adeta ilk askerî eğitimlerini almaya başlayan Türkler, daha sonra da ata binmeyi ve at sırtında ok atmayı öğrenmekteydiler (Kafesoğlu, 2009: 241, Koca, 2010: 109). Öte yandan günlük hayatta gerçekleştirilen sportif aktiviteler, yarışmalar ve av faaliyetleri de Türklerin askerî eğitimlerine katkı sağlamaktaydı (Gordlevski, 1988: 98, Koca, 2005: 150). Cevgan, at yarışları, ok atma ve yay kurma müsabakaları ise bunların başında gelmekteydi.⁵

Yukarıda da belirttiğimiz gibi gelecekte ordunun başkomutanı olmaya aday Selçuklu şehzâdelerinin de askerî eğitimlerine erken dönemde başlayarak ilerleyen zaman içinde de ata binme ve silah kullanma hususunda büyük bir deneyim kazandıklarını söyleyebiliriz. Nitekim kaynaklarda ve yapılan araştırmalarda çoğu zaman ne kadar iyi ata bindiklerinden, yay gerip ok attıklarından, kılıç kullandıklarından bahsedilen Selçuklu sultanları, sahip oldukları bu seviyeye erken yaşta başladıkları askerî eğitim faaliyetleriyle gelmiş olmaları büyük ihtimal dâhilindedir.

Askerî deneyimiyle dikkat çeken Selçuklu sultanlarından birisi ise Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan idi. Gerçekten de Sultan Alp Arslan ok ve yay kullanmakta son derece ustaydı. Attığı ok hedefini şaşmazdı. Ayrıca ok ve yayı kullanmayı çok sevmekteydi (Köymen, 2001: 269). Ancak kaynaklara yansıdığı kadarıyla, Sultan Alp Arslan'ın oku hedefini bir kez şaşmış ve bunun neticesinde de Alp Arslan şehit düşmüştü.⁶

⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz: Genç 1997: 158vd.

⁶ Sultan Alp Arslan Mâverâünnehr seferi sırasında, kendilerine karşı gelen ve bu sebeple tutuklanan Berzem Kalesi kumandanı Harezmlî Yusuf tarafından şehit edilmişti. Şöyle ki, teslim alındıktan sonra iki gulam tarafından sultanın huzuruna getirilen Yusuf, Sultan Alp Arslan'ın emriyle, dört kazık çakılarak el ve ayaklarından bu kazıklara bağlanmaya kalkıldı. Fakat Yusuf, Sultan Alp Arslan'ı korkaklıkla suçlayarak böyle öldürülmeyi hak etmediğini söyledi. Bunun üzerine sultan adamlarına onu

Alp Arslan'dan sonra tahta geçen oğlu Melikşâh ise, her türlü silahı büyük bir ustalikle kullandığı gibi binicilikte de çok iyiydi (Kafesoğlu, 1953: 210, Râvendî, 1999: 115, Özaydın, 2004: 57). Hatta Selçuklu sultanı bir keresinde, Karahanlı hakamı adına huzuruna gelen ve topuz ile kılıcı çok iyi kullandıklarını ima ederek kendisini Karahanlılara karşı herhangi bir müdahalede bulunmaması gerektiği hususunda uyarılmaya kalkışan elçinin önünde, bu iki silahı ne kadar iyi kullandığını bizzat göstermiştir. Gerçekten de kaynak ve araştırmalarda rivayet edildiğine göre, Selçuklu Sultanı önce topuzu başının üzerinde çevirerek oldukça uzak bir mesafeye fırlatmış, kılıçla da büyük bir devenin boynunu vurarak ikiye ayırmış, ardından da ok ve yayı eline alıp bu silahların kendileri için daha uygun silahlar olduklarını ifade etmiştir (Ahmed b. Mahmud, 1977: 126-127, Sevim-Merçil, 1995: 82). Sultan Melikşâh aynı zamanda yukarıda da değindiğimiz gibi bir nevi askerî eğitim olarak da nitelendirilen cevgan oynamak ve ava çıkmak gibi faaliyetlerle de yakından ilgilenmekteydi (Özaydın, 2004: 57). Nitekim Sultan Melikşâh zamanında av törenlerini anlatan özel bir "Av Kitabı" (Şikârname) vardı (Gordlevski, 1988: 99). Türkiye Selçuklu Devleti Sultanı I. Gıyâseddin Keyhüsrev de tam bir savaşçı olarak askerî bir eğitim görmüştü. Öyle ki, her hangi bir muharebe sırasında hem vücudunu hem de çarpışmada kendisi için gerekli silahları en iyi şekilde kullanmayı erken yaşta öğrenmişti (Baykara, 1997: 8). Bu cümleden olarak I. Gıyâseddin Keyhüsrev, İstanbul'da bulunduğu sırada, anlaşmazlık yaşadığı bir Frank ile bire bir dövüşerek askerlik anlamında ne kadar yetenekli ve eğitilmiş olduğunu göstermiştir.⁷ Diğer bir Türkiye Selçuklu Devleti Sultanı I. İzzeddin Keykâvus ise yaptığı büyük işlerin yanı sıra iyi ata binmesi ve çok iyi mızrak atışı yapmasıyla tanınmaktaydı (İbn Bibi, 1996: 149). Yine Türkiye Selçuklu Devleti sultanlarından I. Alâeddin Keykubad, ciritte ve ok atmakta rakiplerini geride bırakan bir sultan olarak kaynaklarda zikredilmektedir (İbn Bibi, 1996: 247).

serbest bırakmalarını emretti ve bu sırada Yusuf'u öldürmek için yayını çekerek ona bir ok fırlattı. Ancak ok hedefini vuramadı. Bu durumdan faydalanan Yusuf da bir bıçakla sultanı yaralayarak onun şehit düşmesine sebep oldu. İşte kaynaklarda bu durum "o zamana kadar sultanın ok atıp da hedefine ulaşmaması ve attığı kişiyi vurmaması hiç olmamıştı" (Ahmed b. Mahmud, 1977: 111) diye ifade edilir (Ayrıntılı bilgi için bk: Ahmed b. Mahmud 1977: 111-112, İbnü'l-Esir, 1987: 78, Sadruddin Hüseyinî, 1999: 37).

⁷ I. Gıyâseddin Keyhüsrev, İstanbul'da anlaşmazlık yaşadığı bir Frank ile dövüşmek için karşı karşıya geldi. Bu çarpışma sırasında Frank, mızrağıyla sultana karşı hamle yaptı. Ancak bunda başarılı olamadı. Sultan onun hamlesini savuşturdu. Daha sonra I. Gıyâseddin Keyhüsrev rakibine indirdiği gürz darbesiyle onu yenilgiye uğrattı (Bu hususta ayrıntılı bilgi için bkz: İbn Bibi, 1996: 71 vd.).

Selçuklu hanedan üyeleri ata binmekteki hünerleri vesilesiyle rakiplerinin dahi takdirini kazanmayı bilmişlerdir. Bu cümleden olarak Tuğrul ile Çağrı beylerin amcası Arslan Yabgu, at binmek konusunda ne kadar deneyim sahibi olduğunu Karahanlı hükümdarı Kadir Han ve Gazneli Sultanı Mahmud ile buluşması sırasında, onların önünde son derece süratli bir şekilde ata binerek kanıtlamış, herkesi kendisine hayran bırakmaktan geri durmamıştı (Köymen, 2000: 76).

Daha önce de belirttiğimiz gibi savaş ve seferlere katılmak da şehzâdeler için bir askerî eğitim sayılabilmekteydi. Dolayısıyla Selçuklu sultanları da şehzâdelik dönemlerinde askerî sahada tecrübe edinmek için savaş ve seferlere iştirak etmişlerdi. Bu cümleden olarak Melikşâh şehzâdelik döneminde babası Sultan Alp Arslan'ın emriyle Anadolu'ya düzenlenen akın faaliyetlerine katılmıştı. Vezir Nizâmü'l-Mülk'ün de yanında yer aldığı Melikşâh, Sürmeli ve Meryemnişin gibi bazı önemli mevkileri ele geçirmiş, bu başarılarından ötürü de babası Sultan Alp Arslan'ın takdirini kazanmıştı (Kafesoğlu, 1989: 527, Koca, 1997a: 135-136). Esasında Sultan Alp Arslan'ın kendisi de meliklik döneminde seferlere katılarak askerî anlamda mühim bir tecrübe edinmişti. Babası Çağrı Bey'in rahatsızlığı sebebiyle askerî birliklerin başına geçerek Gaznelilere karşı sefere çıkan şehzâde Alp Arslan, bu seferinde muvaffak olmuş, Gaznelileri yenilgiye uğratarak büyük komutanlarından birçoklarını esir almayı başarmıştı (Sümer, 1959: 23, Sevim-Merçil, 1995: 29, Köymen, 2001: 4-5). Türkiye Selçuklu sultanlarından II. Kılıç Arslan da şehzâdelik döneminde Selçuklu ordusunun hemen hemen bütün sefer ve savaşlarına katılarak büyük bir tecrübe kazanmıştı (Turan, 2002: 197, Koca, 2003:155). Öyle ki; Kılıç Arslan babası Sultan Mesûd'un haçlılara karşı geçekleştirdiği seferlere (1144-1150) katılarak Maraş, Göksun, Behisni, Raban gibi şehirlerin haçlılardan kurtarılmasına yardımcı oldu (Turan, 2002: 197). Kısacası Selçuklu sultanları şehzâdelik dönemlerinden itibaren askerî alanda eğitimlerini sürdürmeyi ve bu alanda ileride kendilerine önemli bir katkı sağlayacak deneyim kazanmayı ihmal etmemişlerdi.

2.ŞEHZADELERİN İDARİ ALANDA EĞİTİMİ

Selçuklularda, daha önce de belirttiğimiz gibi şehzâdeler "Atabeg" unvanına sahip komutanların himayesinde devlet idaresine alışmak için çeşitli vilayetlere gönderilmekteydiler (Uzunçarşılı, 1988: 47, Alptekin, 1991: 38, Köprülü, 1997: 712). Hatta Türkiye Selçuklu Devleti'nde, "melik" olarak adlandırılan şehzâdenin validesi de çoğu

zaman onun yanında gitmekteydi. Sultan tarafından saltanata aday gösterilen şehzâde ise genellikle ya merkezde babasının yanında kalmakta ya da devletin merkezine yakın bir vilayete gönderilmekteydi (Uzunçarşılı, 1988: 61, Alptekin, 1992: 359).

Büyük Selçuklu Devleti sultanlarından Alp Arslan meliklik döneminde bazı şehirlerin idaresini ele almıştı. Bu cümleden olarak Çağrı Bey, rahatsızlığı esnasında kendi yerine Gaznelilere karşı sefere çıkan ve bu seferde Tirmiz, Kubâdiyân., Vahş, Valvâlic (Kunduz) şehirlerinin yanı sıra bütün Toharistan'ı ele geçiren oğlu Alp Arslan'a bu yerlerin idaresini bırakmıştı (Sevim-Merçil, 1995: 29). Öte yandan Türkiye Selçuklu Devleti Sultanı Mesûd, oğlu II. Kılıç Arslan'ı Elbistan vilayetine melik olarak atamış ve onu veliahdî olarak ilan etmişti (Turan, 2002: 197, Koca, 2003: 155-156).

Sultan II. Kılıç Arslan ise saltanatının son yıllarında Türk devlet geleneğine uygun olarak, Selçuklu ülkesini on bir oğlu arasında paylaşmış ve her birinin idaresine bir şehir veya bölge vermişti. Şehzâdeler idarelerine verilen yerlerde "melik" unvanıyla babalarına tâbi birer hükümdar olarak bulunmaktaydılar.⁸ Her birinin kendi bölgelerinde babalarının divanı gibi birer divanı vardı. Ayrıca kendi adlarına hutbe okutma, para bastırma, komşu ülkelerle savaş ve barış yapabilme yetkisine sahiptiler. Fakat Kılıç Arslan'ın tertip ettiği bu düzen devlet çıkarlarına zarar verir bir hal aldı. Zira Sivas ve Aksaray Meliki Kutbeddin Melikşah'ın taht için harekete geçmesi anlaşmazlıklar yaşanmasına sebep oldu (Turan, 2002: 217-218, Koca, 2003: 207). II. Kılıç Arslan'ın oğlu I. Gıyâseddin Keyhüsrev Selçuklu tahtına çıktıktan sonra bu hususta yeni bir düzenleme yaparak meliklerin yetkilerini sınırlandırmıştır. Daha açık bir ifade ile meliklerin kendi adlarına hutbe okutmaları, para bastırmaları, komşu ülkelerle savaş ve barışa karar verme yetkileri ellerinden alınmıştır (Turan, 2002: 275-276).

Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev de idarî anlamda deneyim sahibi olmaları için kendi oğullarına belirli yerlerin yönetimini vermiştir. Buna göre; büyük oğlu İzzeddin Keykâvus'u Malatya'ya, Alâeddin Keykubad'ı Tokat'a, üçüncü oğlu Celâeddin Keyferidun'u

⁸ İbn Bibi'ye (1996: 41) göre bu taksim şu şekilde olmuştur: Tokat'ta Melik Rükneddin Süleymanşah, Niksar'da Melik Nasirüddin Berkyaruşah, Elbistan'da Melik Muğiseddin Tuğrulşah, Kayseri'de Melik Nureddin Sultanşah, Sivas ve Aksaray'da Melik Kutbeddin Melikşah, Malatya'da Melik Muizeddin Kayserşah, Ereğli'de Melik Sancarşah, Niğde'de Melik Arslanşah, Amasya'da Melik Nizameddin Argunşah, Ankara'da Melik Muhyeddin Mesudşah, ve Borgulu'da (Uluborlu'da) Gıyaseddin Keyhüsrev yönetimi ele almışlardır.

Koyluhisar'a göndermiştir. Gıyâseddin Keyhüsrev, kendi eğitiminde de önemli hizmetleri bulunan Mecdeddin İshak'ı, büyük oğlu İzzeddin Keykâvus ile birlikte Malatya'ya yollamıştı (Baykara 1997: 32). Diğer oğlu Alâeddin Keykubad'ı da meliklik bölgesi Tokat'a gönderirken yanına seçkinlerin, âlimlerin ve komutanların büyüklerinden bir kısmını göndermişti (İbn Bibi, 1996: 114).

Türkiye Selçuklu Devleti Sultanı I. Alâeddin Keykubad da oğlu II. Gıyâseddin Keyhüsrev'i Erzincan'a melik olarak atamış, daha önce de değindiğimiz gibi Emîr Mübarizzeddin Ertokuş'u da idarî işlerini yoluna koymasına için onun yanına atabeg tayin etmişti (Müneccimbaşı 2001: 70). Kısacası Selçuklu şehzâdeleri müstakbel sultan adayı olarak yönetimlerine bırakılan eyaletlerde idarî bir deneyim kazanmaya gayret etmişlerdir.

3.ŞEHZADELERİN BİLGİ VE KÜLTÜR ALANINDA EĞİTİMİ

Devleti yöneten kişilerin bilgi sahibi olmaları meselesi farklı dönemlerde yaşamış önde gelen isimlerin üzerinde durdukları mühim bir konu olmuştur. Mesela tarihte iz bırakmış önemli hükümdarlardan birisi olan Büyük İskender'in hocası Aristoteles (İ.Ö 384 – İ.Ö 322), "Politika" adlı eserinde bir yöneticinin iyi olduğu kadar bilge olacağına da kesin gözle bakıldığını söyler ve "devlet işleriyle uğraşan bir kimse için bilgelik zorunludur" diye belirtir. (Aristoteles, 2014: 91). Yine daha önce de değindiğimiz gibi Mâverdî (2004: 70) ve Yusuf Has Hâcib (1999: 29-163) gibi değerli isimler de devleti idare eden kişinin bilgi sahibi olması gerektiğini açıkça ifade etmişlerdir. Selçuklular döneminde de sultanların bilgi sahibi olmaları meselesi önemli bir husus olarak görülmüştür. Nitekim Büyük Selçuklu Devleti veziri Nizâmü'l-Mülk'ün (1999) Siyâsetnâme adlı eserinde devleti idare eden kişinin bilgi sahibi olması gerektiğine dair dikkat çekici şöyle bir ifade geçmektedir:

(...) İlahi şevketi ve memleketi olan padişaha ilim yardım eder ve iki cihanın saadetini bulur. Çünkü ilimsiz hiçbir işi yapamaz ve cahillığe razı olmaz. Âlim olmuş olan padişahlara bak, onların adları dünyada ne kadar büyük işler yapmışlardır. Adları kıyamete kadar iyilikle anılacaktır (s.44).

Ancak Selçuklu sultanlarının tamamının bilgi ve kültür alanında aynı düzeyde bir eğitim seviyesine sahip olduğunu dile getirmek güçtür. Bu durumun ise sahip olunan geleneklerle, içinde yaşanılan çevrenin yapısıyla ve zaman içinde oluşan şartlarla alakası

olduğu söylenebilir. Nitekim Fuad Köprülü (2005) bu konuda şöyle bir tespitte bulunmuştur:

(...) Eski aşiret örflerine merbut kalan Tuğrul ile Alp Arslan mütemadi harplerle geçen hayatlarında Acem edebiyatına bigâne kalmakla beraber Gaznevîlerin ve Samanîlerin an'anevine riayetle, fikir adamlarına karşı teveccühkâr bulunuyorlardı. Fakat Sultan Melikşâh'tan itibaren Selçukî şehzadelerinin İran harsına aşına ve onunla yakından alakadar olduklarını, sarayların kasidecilerle dolduğunu, onların teşvikiyle birçok eserler vücuda geldiğini biliyoruz (s.220).

Bu açıklamadan anladığımız kadarıyla Tuğrul Bey ve Alp Arslan gibi Selçuklu sultanları mücadelecî bir yaşam sürmeyi zorunlu kılan konar-göçer kültürün temsilcileri olarak, mensubu oldukları İslâm medeniyeti içerisinde her hangi bir ilmi sahayla şahsî manada alakadar olmamışlar ya da bu fırsatı bulamamışlardı. Sonradan gelen Selçuklu sultanları ise, kendi kültürel değerlerini korumanın yanı sıra zaman içinde, üzerinde devletlerini kurdukları topraklarda var olan eski kültür yapısının da tesiriyle farklı ilmî sahalarda da yakından ilgilenmeye başlamışlardı. Esasında İbn Haldun da hadariler ve bedeviler arasındaki eğitim düzeyi farkını belirtirken burada yapmaya çalıştığımız açıklamaya benzer bir izahatta bulunmuştur. Gerçekten de İbn Haldun hadarilerin bedevilerden daha iyi bir eğitim seviyesinde olduklarını bunun da onların diğerlerinden daha akıllı olmalarıyla ilgisi bulunmadığını, hadarilerin yaşadıkları yerlerde daha önceden var olan ilmi faaliyetlerin tesirinde kalmalarıyla alakası olduğunu ifade etmiştir (İbn Haldun, 2012: 780).

Tuğrul Bey ve Alp Arslan gibi ilk dönem Selçuklu sultanları, şartların getirdiği zorunluluktan dolayı ilimle uğraşan kişilere saygı duymuşlar ve ilmî faaliyetlerin yürütüldüğü kurumların inşasını desteklemekten geri durmamışlardır. Nitekim Tuğrul Bey, hâkim olduğu şehirlerde cami ve medreseler inşa edilmesini teşvik ettiği gibi, Büveyhî hükümdarlarından Adud'd-devle zamanında Bağdat'ta yaptırılan fakat Selçukluların bu şehre geldiği sırada harap vaziyette bulunan hastaneyi tamir ettirerek vakıflarını ihya edip gerekli eşya ile ilaçları tedarik ettirmiş ve burada hizmet edecek doktorlar görevlendirmişti (Köymen, 1986: 110).

Mehmet Altay Köymen (1997: 40) kaynaklara dayalı olarak yaptığı çalışmada; Tuğrul Bey'in kendi el yazısı ile sultanlık alameti yazdığını, Fahrüddin Gurgâni ile İbn Hassül'ün eserlerini Tuğrul Bey'e ithaf ettiklerini, birçok şairin hakkında methiyelerde

bulduklarını delil göstererek Tuğrul Bey'in tahsil gördüğünü ifade etmiştir. Tuğrul Bey'den sonra Selçuklu tahtına geçen Sultan Alp Arslan da veziri Nizâmü'l-Mülk'e verdiği yetki ile bir eğitim kurumu olan medreselerin ülkenin dört bir tarafında inşa edilip yaygın hale getirilmesini desteklemektedir.⁹ Sultan Melikşâh ise, bilimsel ve kültürel faaliyetlerin zirveye ulaştığı saltanat döneminde ilim adamlarını desteklediği gibi ülkenin dört bir tarafında kütüphaneler ve medreseler, İsfahan'da ise, bir rasathane inşa ettirmiştir. Bu rasathanede Celâli Takvimi adı ile bilinen güneş takvimini hazırlatmıştır (Özaydın, 2004: 57). Ayrıca kendisinin Farsça şiirler söylediği rivayet edilmiştir (Köymen, 2005: 220).

Büyük Selçuklu Devleti'nin son sultanı Sancar da edip ve şairleri himaye etmiş sarayını onlara açmıştı. Fakat yapılan araştırmalarda; Sultan Sancar'ın taht kavgaları sebebiyle iyi bir eğitim alamadığı ve okuma-yazma bilmediği ortaya konmuştur (Barthold, 1990: 329, Sevim-Merçil, 1995: 204, Özaydın, 2009: 507-511).

Büyük Selçuklu Devleti'ne tâbi olan Kirman ve Irak Selçuklu Devleti sultanları da ilmi faaliyetlerle ilgilenmeyi ihmal etmemişlerdi. Mesela Kirman Selçuklularından Melik Muhammed âlimlerle dostluğu ve ilim severliğiyle tanınıp ilm-i nücüm (astronomi) ile yakından ilgilenmiştir. Onun takvim ve bu konuya giriş ilminde öğrendikleri sebebiyle, halk kendisini devrin Batlamyus'u olarak nitelendirmekteydi (Merçil, 1989: 68-210). Irak Selçuklu Devleti sultanlarından Mahmud Arap dilini çok iyi bildiği ve şiirler ile meseller ezberlediği gibi, bir diğer Irak Selçuklu sultanı Süleymanşah da şiire büyük bir ilgi duymakta ve bizzat Farsça şiirler kaleme almaktaydı. Sultan II. Tuğrul ise, şiirler yazdığı kadar hat sanatıyla da uğraşmakta, savaş meydanlarında "Şehnâme" okumaktaydı (Özgüdenli, 2009: 388). III. Tuğrul da bizzat şiirler yazmaktaydı (Sevim-Merçil, 1995: 293).

Selçukluların Anadolu topraklarına hâkim olan kolu Türkiye Selçuklu Devleti'nin sultanları da ilmi faaliyetlere destek vermiş, âlim kişileri himaye etmiş ve çoğu şehzâdelik dönemlerinden itibaren ilimle ilgili sahalarda eğitim almışlardır. Nitekim Sultan II. Kılıç Arslan, dinî ve felsefî konularla yakından ilgilenmekte, çoğu zamanda huzurunda dini ve felsefî münakaşalar yaptırmaktaydı (Turan, 2002: 230-231).

⁹ Medreseler için ayrıntılı bilgi bkz: Köymen, 2001: 347vd.

II. Kılıç Arslan oğullarının da iyi birer eğitim almalarını sağlamıştır (Turan, 2002: 234).

II. Kılıç Arslan'ın oğullarından ve Selçuklu sultanlarından Rükneddin Süleymanşâh, edebiyata ve hat sanatına ilgi duymuştur. Ayrıca Farsça şiirler yazan sultan, tıpkı babası gibi felsefeyle de ilgilenmiştir (İbn Bibi, 1996: 78-79, Turan, 2002: 241). Yine II. Kılıç Arslan, oğullarından I. Gıyâseddin Keyhüsrev'e muallimler tayin ederek onun iyi bir eğitim almasını temin etmiştir (Turan, 2002: 291). Bu cümleden olarak devrin seçkin kişileri arasında yer alan Meceddin İshak, Gıyâseddin Keyhisrev'in hocası idi. Meceddin İshak ona Arap ve Fars dillerini öğretmişti (Baykara, 1997: 8). Gıyâseddin Keyhisrev aynı zamanda Rum dilini de çok iyi bilmekteydi ki; bu dili kendisine Bizans'ta Rum kayserlerinin soyundan gelen annesi öğretmişti (Baykara, 1997: 7-8).

I. Gıyâseddin Keyhüsrev de kendi oğullarının eğitimine özen göstermiş, büyük komutan Seyfeddin Ayaba'yı, İstanbul'da geçen gurbet hayatı boyunca evlatları İzzeddin Keykâvus ve Alâeddin Keykubad'ın tahsilleriyle ilgilenmesi için görevlendirmişti (Koca, 1997b: 16, Turan, 2002: 293). Ayaba, şehzâdelere kitabet, edebiyat eğitimi veriyor, yeri geldiğinde onları karada ve denizde av ve gezintiye çıkarıyordu (Turan, 2002: 293). Nitekim babası I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in ardından Türkiye Selçuklu Devleti tahtına çıkan I. İzzeddin Keykâvus son derece kültürlü ve aynı zamanda şair bir hükümdardı. O, hem Arapça hem de Farsça bilmekteydi (Koca 1997b: 96). Farsça ile güzel şiirler yazdığı gibi (Togan, 1981: 215, Koca, 1997b: 96-97, Müneccimbaşı, 2001: 56). edebiyatçıların risalelerine, şairlerin kasidelerine etkili tenkitler yapmış, üslubu ve belagatiyle dikkat çekmiş bir sultandı (İbn Bibi, 1996: 149).

I. İzzeddin Keykâvus'dan sonra Selçuklu tahtına geçen Alâeddin Keykubad da bilgi ve kültür alanıyla ilgilenmek hususunda seleflerinden geri kalmamıştır. O, babası tarafından itina ile yetiştirilmiş, şehzâdelik döneminde iyi bir eğitim almıştır. Âlimleri ve sanatçıları himaye etmeyi prensip edinen Sultan Alâeddin Keykubad, Türkçe'nin yanı sıra Arapça, Farsça ve Rumca bilmekteydi (Turan, 2002: 391, Uyumaz, 2003: 12). Ayrıca o, tarih ve siyaset sahasıyla alakalı kitaplar okumaya meraklıydı (Togan, 1981: 205, İbn Bibi, 1996: 246). Sık sık okuduğu kitapların başında da Muhammed Gazzâlî tarafından yazılmış Kimya-i Sa'âdet ve Büyük Selçuklu Devleti veziri Nizâmü'l-Mülk'ün Siyerü'l-Mülük'u (Siyâsetnâme) gelmekteydi (İbn Bibi 1996: 246, Müneccimbaşı, 2001: 79, Uyumaz,

2003: 95). Bütün bunların yanı sıra Sultan I. Alâeddin Keykubâd mimarlık, kuyumculuk, bıçak yapımı, ressamlık, bakırcılık ve dericilik alanlarında büyük bir bilgi ve tecrübe sahibiydi (İbn Bibi, 1996: 247, Uyumaz, 2003: 12).

Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki; Selçuklu melikleri gibi melikeleri de sarayda iyi bir ilmî eğitimden geçmekteydiler. Bu eğitimde soylu ve öğrenim görmüş usta hatun olarak nitelendirilen kişiler önemli rol oynamaktaydılar (Gordlevski, 1988: 303). Sahip olduğu eğitimle dikkat çeken Selçuklu hatunlarından biri ise Çağrı Bey'in kızı Hatice Arslan Hatun idi. Sünni İslâm dünyasının manevi lideri olarak kabul edilen Abbasi Halifesi Kâim Biemrillah ile evlenen Hatice Arslan Hatun iyi bir dini eğitim almasının yanı sıra ana dili Türkçe'den başka Farsça ve belirli ölçüde Arapça bilmekteydi (Kitapçı, 2008: 255). Sultan Melikşâh'ın Terken Hatun'dan doğan kızı Mâh Melek Hatun da Selçuklu sarayında dini eğitim aldığı gibi Farsça ve yeteri kadar Arapça bilmekteydi. (Kitapçı, 2008: 270) Zekeriya Kitapçı'nın (2008: 255-270) ifadesine göre; bu iki Selçuklu hatunu okuma-yazmayı bilmekteydiler.

Görüldüğü gibi Selçuklu sultanları ilmî faaliyetlere destek olup ilim adamlarını himaye etmelerinin yanı sıra kendileri de bizzat bilgi ve kültür alanıyla ilgilenmeyi ihmal etmemişler, hatta Selçuklu melikeleri de belirli düzeyde eğitim almışlardır.

SONUÇ

Mevcut kaynaklar ve yapılan araştırmalar Selçuklu sultanlarının şehzâdelik dönemleriyle ilgili ayrıntılı bilgi içermemektedir. Ancak onların zaman içindeki faaliyetlerine baktığımızda küçük yaşlardan itibaren bazı temel eğitimlerden geçtiklerini söyleyebiliriz. Nitekim hanedan mensuplarının iyi silah kullanabilmeleri, iyi bir şekilde ata binebilmeleri, devlet idaresinde başarılı olmaları bu hususla alakalı mühim bir kanıt sayılmalıdır. Ayrıca sultanların şehzadelerle yakından ilgilenmeleri için bazı devlet adamlarını “atabey” unvanıyla görevlendirmeleri de hanedan üyelerinin eğitim sahibi olmalarına ne kadar önem verildiğine bir delil teşkil etmektedir.

Gerek askerî ve idarî alanda gerekse bilgi ve kültür alanında eğitim aldıkları bilinen Selçuklu tahtının varisi şehzâdelerin bu eğitimleri, belirli bir düzen ve disiplin içinde gerçekleşmekteydi. Bilhassa da askerî ve idarî alanda eğitim almak Selçuklu hanedan üyeleri için son derece önemliydi. Zira bilindiği gibi, her bir şehzâde

hem ordunun başkomutanı hem de mülkî idarenin başı olma yetkisine sahip “sultanlık” makamına aday sayılmaktaydılar. Nitekim erken yaşta ata binmeyi, yay ve kılıç başta olmak üzere çeşitli silahlar kullanmayı öğrenen şehzâdeler, kendi yönetimlerine verilen eyaletlerde idarî bir deneyim kazanmaktaydılar. Öte yandan Selçuklu sultanlarının bilgi ve kültür alanında aldıkları eğitimin daha çok çevrenin ve zamanın şartlarının yanı sıra kendi şahsi ilgileriyle alakalı kaldığını söyleyebiliriz. Selçuklu sultanları saltanat dönemlerindeki hayatlarında ise adeta şehzâdelik devirlerindeki eğitimlerini devam ettirir bir şekilde yaşamlarını sürdürmüşler, günlük faaliyetlerini de buna göre düzenlemişlerdir diyebiliriz.

Kısacası Selçuklu sultanları, hayatlarının her döneminde askerî, idarî ve yeri geldiğinde de kültürel anlamda kendilerine katkı sağlayacak yeni bilgiler edinmeyi ihmal etmemişler, var olan bilgi ve deneyimlerini muhafaza etmeye özen göstermişlerdir.

Kaynakça

Ahmed b. Mahmud (1977). *Selçuknâme Cilt 1*, Çev. Erdoğan Merçil. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.

Alptekin, C. (1991). “Atabeg”, *DİA, Cilt 4*, İstanbul: Diyanet Yayınları, 38-39

Alptekin, C. (1992). “Türkiye Selçukluları”, *DGBİT, Cilt 8*, İstanbul: Çağ Yayınları, 209-375

Aristoteles (2014). *Politika* (17.Baskı), Çev. Mete Tunçay, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Barthold, V. V. (1990). *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*. Haz. Hakkı Dursun Yıldız. Ankara: TTK Yayınları.

Barthold, V.V. (1997). “Gazan”, *İA, Cilt 4*, Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 729-730.

Baykara, T. (1997). *I. Gıyaseddin Keyhüsrev*, Ankara: TTK Yayınları.

el-Cahiz. (2002). *Hilafet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri* (3. Baskı), Çev. Ramazan Şeşen, İstanbul: İSAR.

Ergin, M. (2000). *Orhun Abideleri*.(25. Baskı), İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Genç, R. (1997). *Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Gordlevski, V. (1988). *Anadolu Selçuklu Devleti* (1. Baskı), Çev. Azer Yaran, Ankara: Onur Yayınları.

İbn Bibi (1996). *el-Evâmîrü'l Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye* (1. Baskı), Cilt 1, Çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

İbnü'l-Esir (1987). *el-Kâmil fi't târîh (İslâm Tarihi)*, Cilt 10. Çev. Abdülkerim Özaydın, İstanbul: Çağrı Yayınları.

İbn Haldun (2012). *Mukaddime II*. (8. Baskı), Çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Kafesoğlu, İ. (1953). *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul: Osman Yalçın Matbaası.

Kafesoğlu, İ. (1989). "Alp Arslan", *DİA*, Cilt 2, İstanbul: Diyanet Yayınları, 526-530

Kafesoğlu, İ. (1997). "Türkler", *İA*, Cilt 12 (2), Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 142-280.

Kafesoğlu, İ. (2009). *Türk Millî Kültürü* (28. Baskı), İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Kâşgarlı Mahmud (2013). *Divanü lûgat-it Türk*, Cilt 1-3, Çev. Besim Atalay, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kitapçı, Z. (2008). *Orta Doğu ve Eski Hilâfet Ülkelerinde Aristokrat Türk ve Selçuklu Hatunları* (1. Baskı). Konya: Yedikubbe Yayınları.

Koca, S. (1997a). *Dandanakandan Malazgirte*. Giresun: İleri Matbaası.

Koca, S. (1997b). *Sultan I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220)*, Ankara: TTK Yayınları.

Koca, S. (2003). *Türkiye Selçukluları Tarihi*, Cilt 2, Çorum: Karam Yayınları.

Koca, S. (2005). *Selçuklularda Ordu ve Askerî Kültür* (1. Baskı), Ankara: Berikan Yayınları.

Koca, S. (2010). *Türk Kültürünün Temelleri*, Cilt 2 (3. Baskı), Ankara: Kültür Yayınları.

Köprülü, M. F. (1997). "Ata", *İA*, Cilt 1, Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 711-718.

Köprülü, M. F. (2005). *Türkiye Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Köymen, M. A. (1986). *Tuğrul Bey* (1. Baskı), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Köymen, M. A. (1997). "Tuğrul Bey", *İA*, Cilt 12 (2), Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 25-41.

Köymen, M. A. (2000). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Cilt 1*, Ankara: TTK Yayınları.

Köymen, M. A. (2001). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Alp Arslan ve Zamanı Cilt 3*. (4. Baskı). Ankara: TTK Yayınları.

Mâverdi, Ebu'l-Hasan (2004). *Siyaset Sanatı Nasihatü'l-Mülûk*, Çev. Mustafa Sarıbıyık, İstanbul: Özgü Yayınları.

Merçil, E. (1989). *Kirmân Selçukluları*, Ankara: TTK Yayınları.

Müneccimbaşı, Ahmed b. Lütfullah (2001). *Câmiu'd-Düvel Selçuklular Tarihi Cilt 2*. Çev. Ali Öngül, İzmir: Akademi Kitabevi.

Niyazi, M. (2015). *Türk Devlet Felsefesi* (10. Baskı), İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Nizâmü'l-Mülk, (1999). *Siyâsetnâme*. Çev. Mehmet Altay Köymen, Ankara: TTK Yayınları.

Özaydın, A. (2004). "Melikşah", *DİA, Cilt 29*, İstanbul: Diyanet Yayınları, 54-57.

Özaydın, A. (2009). "Sencer", *DİA, Cilt 36*, İstanbul: Diyanet Yayınları, 507-511.

Özgüdenli, O. (2009). "Irak Selçukluları Sosyoekonomik ve Kültürel Hayat", *DİA, Cilt 36*, İstanbul: Diyanet Yayınları, 388-389.

Râvendî, Muhammed b. Ali b. Süleyman (1999). *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sûrûr* (2. Baskı), *Cilt 2*, Çev. Ahmed Ateş, Ankara: TTK Yayınları.

Roux, J. P. (2008), *Türklerin Tarihi* (5. Baskı), Çev. Aykut Kazancıgil- ve Lale Arslan Özcan, İstanbul: Kabalıcı Yayınları.

Sadruddin Ebu'l-Hasan Ali İbn Nâsır İbn Ali el-Hüseyinî (1999). *Ahbâr'üd-devlet'is-Selçukiyye* (2. Baskı). Çev. Necati Lûgal, Ankara: TTK Yayınları.

Sevim, A. ve Merçil, E. (1995). *Selçuklu Devletleri Tarihi*, Ankara: TTK Yayınları.

Sümer, F. (1959). "Selçuklular ve Alp Arslan", *Türk Yurdu*, Sayı: 276, 22-25.

Sümer, F. (1999). *Oğuzlar (Türkmenler)* (5. Baskı), İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.

Spuler, B. (1987). *İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350* (2. Baskı), Çev. Cemal Köprülü. Ankara: TTK Yayınları.

Taneri, A. (1975). *Türk Devlet Geleneği.*, Ankara: AÜDTCF Yayınları.

Togan, Z. V. (1981). *Umumi Türk Tarihine Giriş* (3. Baskı). İstanbul: Enderun Kitabevi.

Tranquillus, G. S. (2008). *On İki Caesar'ın Yaşamı*, Çev. Fafö Telatar ve Gül Özaktürk. Ankara: TTK Yayınları.

Turan, O. (2002). *Selçuklular Zamanında Türkiye* (7. Baskı), İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Turan, O. (2008). *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi*. (17. Baskı). İstanbul: Ötüken Yay.

Yusuf Has Hâcib (2003). *Kutadgu Bilig* (8. Baskı), Çev. Reşit Rahmeti Arat, Ankara: TTK Yayınları.

Yuvalı, A. (1996). “Gâzân Han”, *DİA, Cilt 13*, İstanbul: Diyanet Yayınları, 429-431

Uyumaz, E. (2003). *Sultan I. Alâeddîn Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasî Tarihi (1220-1237)*, Ankara: TTK Yayınları.

Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal* (4. Baskı). Ankara: TTK Yayınları

Zeydân Corci (2012). *İslâm Uygarlıkları Tarihi Cilt 2*, Çev. Nejdet Gök, İstanbul: İletişim Yayınları.

Tarihsel Süreçte Aile Kurumunun Dönüşümü ve Geleceğine Yönelik Çıkarımlar[†]

Faruk TURĞUT*

ÖZET

İnsanlığın başlangıcından bu yana evrensel olarak her toplumda sağlıklı bir toplumsal hayatın ontolojik temeli olarak aile, toplumsal kurumlar arasında en büyük öneme sahip olmuştur. İnsanların yaşamlarını idame ettirdikleri ilk sosyal çevre olmasının yanı sıra aile insanı topluma, hayata bağlamakta ve böylece toplumun da sürekliliğini sağlamaktadır. Diğer taraftan toplumsal zeminde gerçekleşen olaylardan da etkilenmekte, dönüşüm yaşamaktadır. Aile tarihsel süreç içerisinde din ve gelenek gibi kendisine meşru birer dayanak bulmuş ve sosyal yaşamı düzenleyen bu kurumlar tarafından korunmuştur. Aynı zamanda da bu değerlerin nesiller arasında aktarılmasını sağlayarak bu kurumları ve sosyal yaşamın düzenini sürdürülebilir kılmıştır. Fakat yine aynı süreç içerisinde meydana gelen Aydınlanma, sanayileşme ve bunları da kapsayan modernizm gibi sosyo-ekonomik dönüşümler aile üzerinde önemli derecede tesir göstermiştir. Sunduğu alternatif yaşam tarzlarıyla modernizm geleneksel dönemde aileyi koruyan değerlerin aşınmasına neden olmuştur. Günümüze gelindiğinde ise aile varlığını korumakla birlikte bireyin yaşadığı dönüşümle birlikte kendi içerisinde mühim değişim geçirmekte, çözümler yaşamakta ve farklı türlerde ortaya çıkmaktadır. Tüm bu yaşananlar ailenin gelecekteki akıbetinin ne olacağı, ortadan kalkma gibi durumun söz konusu olup olmayacağı endişesini gündeme getirmiştir. Bu çalışmada aileyi analiz etme ve açıklamakta kullanılan, birbiri içine kümelenmiş ve teker teker referans gösterildiğinde yetersiz kalacak olan parametreler üzerinden ailenin incelemesi yapıldıktan sonra geleceğine yönelik muhtemel değerlendirmeler yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Aile, Din, Gelenek, Sanayileşme, Modernizm

The Transformation of Family in Historical Process and Its Possible Projection to the Future

Abstract

Since preliminary of humanity, family as ontological foundation of a right social life has universally maximal significance among of social institutions every society. As well as it is social environment that human beings maintain their living, family connects to society and life and so ensure scontinuity of society, too. On the other hand, it is affected by events which come true on social ground and experience transformation. Family has obtained some licit

[†] Bu çalışma 2014 yılında Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalında hazırlanan "Türkiye'de Aile Siyasetinde Yeni Dönem Politikaları: (2000 Sonrası Bir Değerlendirme)" başlıklı tezden derlenmiştir.

* Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü
fturgut@outlook.com

support such as religion, tradition in the historical process and have been protected by these institutions arranging social life. However, socio-economic transformations that occurred in the same process including Enlightenment, industrialization and modernism influence significantly to family. As modernism have presented alternative life styles, it have brought about the erosion of values preserving family in traditional period. At the present time, family guards its being, besides it experiences an important transformation in itself with transformation which includes individual experience, experience disengagement and appears in diverse specieses. All these revive doubts that what fate of family will become in the future, whether family will disappear or not. In this study, parameters used for analyze and explain family, collected into each other and be deficient when it is referenced one by one and will be used for analysis of family. Afterwards, concerning future of family practice possible estimations will be done.

Keywords: Family, Religion, Tradition, Industrialization, Modernism

GİRİŞ

Toplumun en küçük yapı birimi ve temel unsuru olan aile, insanlığın başlangıcından beri süreç içerisinde çeşitli etkileşimler sonucu değişikliklere uğrasa da varlığını günümüze kadar koruya gelmiştir. Aile, insanların yaşamlarını idame ettirecekleri ilk sosyal çevredir. Bireyin topluma, toplumsala geçişini sağlayan, hayata bağlayan köprüdür aile. İnsanın yaşamında bu denli önemli bir yer bulan aile kurumu, öteden beri sosyal bilimlerin ilgisini çekmiş; barındırdığı soru ve sorunlarla bilim adamlarının araştırmalarında temel itici güç olmuştur.

Toplumsal hayat içerisinde önemli bir işlev kümesine sahip olan ve bireyin, toplumun ve toplumsalın anlaşılması, analiz edilmesi adına birçok bilimsel alana kaynaklık eden aile, geçmişten bugüne çeşitli yollarla inceleme konusu edilmiştir. Söz konusu incelemelerde kimi araştırmacılar ailenin ekonomi, siyaset, eğitim ve din gibi diğer toplumsal kurumlarla olan ilişkisi üzerinde durmuş; kimi araştırmacılar ise daha yaygın olarak aileyi yerleşim yerlerine, yoğunluk ve işlevlerine, sosyo-ekonomik yapısına vb. sınıflamalar ile incelemişlerdir. Ancak aileyi inceleme noktasında başvuru böylesi yöntemler, ya bir ideal aile tipi oluşturarak diğer türler ile mukayese etmekte ya da ailenin etkilendiği dinamiklerden birine öncelik vermektedir. Bu yüzden ailenin açıklığa kavuşması noktasında yetersiz kalmaktadır. Birbiri içine yuvalanmış bu dinamikleri referans alarak yapılacak bir açıklamada biri diğerlerine nispeten daha baskın olabilir ancak tek başına açıklayamaz.

Buradan hareketle bu çalışmada geçmişten günümüze gelene dek ailenin tanımlanmasında ve şekillenmesinde etkili olan, onu toplumsalla irtibatlandıran ve süreç içerisinde yaşanagelen değişimi

gözlemleyebilmek adına merkezi öneme sahip izlek noktaları üzerinden bir analiz ortaya konulmaya; bunun akabinde de eldeki mevcut verilerden yola çıkarak ailenin geleceğine dair yorumlar yapılmaya çalışılacaktır.

1.GELENEKSEL DÖNEMDE AİLENİN TOPLUMSAL BİÇİMLENİŞİNDE ANA İZLEKLER: GELENEK, DİN VE EKONOMİ

1.1.Ailenin Geçmişe Dönük Yüzü ya da Geleceğine Yönelik Normatif Temel: Gelenek

Toplumsal hayatın temel bileşenlerini bünyesinde barındıran aile üzerinde, süre gelen dönem içerisinde etkili olan temel dinamik şüphesiz *gelenektir*. Doğaları gereği insanlar, en temel dürtüleri ve içgüdüleri ile onları topluluklar olarak bir arada tutucu, kendi yaşam deneyim ve tecrübelerine dayanarak inanç, değer, ahlak ve bir arada yaşamaya yönelik, her türlü toplumsal ilişkileri düzenleyici kurallar oluşturan sosyal varlıklardır (Aydemir&Tecim, 2012: 45). Genel olarak bir topluluğun kendinden önceki kuşaklardan devraldığı ve çeşitli yöntemlerle daha sonraki kuşaklara ulaştırdığı her türlü maddi/manevi kurum ve uygulamalar biçimi olarak tanımlanan gelenek, toplumların ortak değerlerini, bilgi ve davranış kalıplarını oluşturmaktadır. Bu vesileyle gelenekler bir yandan toplumların sürekliliğini sağlarken diğer yandan da toplumsal meşruiyetin kaynağı olmaktadır (Yılmaz, 2005: 40).

Toplumun sürekliliğini sağlaması ve ilişkilere, eylemlere meşru bir zemin sunması gibi olumlu yönlerinin yanı sıra gelenek, genelde toplum özelde ise aile hayatında aksi durumlar da doğurabilmektedir. Tek bir gerçeklik olmaktan ziyade kendisini insanın her türlü eyleminde, düşüncesinde, yaşamında gösteren gelenek çok yönlü yapısından dolayı aile üzerindeki etkisini belli unsurlar üzerinden daha anlaşılır kılar. Çünkü kimi durumlarda gelenek dinamik yapısından dolayı kendi sınırları içerisinde devinerek söz konusu unsurların oluşumunda etkin olmakta, kimi durumlarda ise bu unsurların karşısında baskın olarak yer almaktadır. Bir taraftan geçmişe hazineleştirerek insanlara sunarken, diğer taraftan insanların geçmişe takılıp kalmasına neden olmakta, yaşanan anın keşfedilmesini engellemekte ve insan hayatının diğer bileşenlerinin sınırlarını işgal etmektedir. Bunun en somut örneğini çoğu kere birbirlerine eş olarak görülen ve aynı düşünceleri savunan din ile olan gerilim oluşturmaktadır.

Toplumsal yapı içerisinde geleneğin bir parçası olarak var olagelen ve yaşanan gelişmeler karşısında yine geleneğe sığınarak

varlığını muhafaza eden aile, geçmişten bugüne toplumun yeniden üretilmesi işleviyle geleneklerin ve sağlanan meşru zeminin sürekliliğini temin etmiştir. Ancak gelenek süreç içerisinde sabit kalmamakta; aksine dönemin konjüktürel yapısına, talep ve ihtiyaçlarına binaen şekillenmektedir. Bu yönüyle gelenek sadece tarihsel bir olgu olmamakta; aynı zamanda ailenin aktarımı neticesinde tarihe etki eden, onu oluşturan bir hal kazanmaktadır. Gelenek ile tarih arasındaki işleyiş sürecinde aile, bir taraftan genel toplumsal gelenek sisteminin üreticisi olurken, diğer taraftan da oluşan sistemin taşıyıcısı, koruyucusu, muhafızı olmaktadır. Aile ifa ettiği rolleriyle toplumun kendi içinde dönüşümünü sağlayarak varlığının temeli olmuştur.

Aile toplumsal gelenek sistemindeki işlevsel konumunun yanı sıra kendi içinde, özel alanda da bir gelenek oluşturmaktadır. Aile içi gelenek sistemi, mahrem alana işaret etmektedir ki bu gerek kadın-erkek ilişkisinin gerek aileye daha sonra katılan üyeler arasındaki ilişkilerin gerçekleştiği alandır. Karşılıklı sorumluluk duygusuna dayanan ve samimi, cemaatsel ilişkiler örüntüsüyle oluşan özel alanda ailevi sorunlar, dertler, kederler, sevinçler, hüznler, sırlar, değerler, endişeler kısacası hayata ve söz konusu sınırlar içinde bulunan insanlara dair ne varsa her şey paylaşılır; toplumsal zemine taşınmaz, herkesle paylaşılmaz. Topluma ilintili olan, toplumun gelenek sistemi ile geçişlilik gösteren ve bu yapı üzerine artı ve eksiler ile şekillenerek oluşan özerk, aileye özgü olan geleneksel ağlar içinde yaşanır.

Geleneğin aile üzerindeki ve bu bağlamda topluma etki eden bir diğer önemli nokta ise toplumsal ve aile içi cinsiyet rolleridir. Gelenekle olan ilintisinden de anlaşılacağı üzere, tarih yüklü olan toplumsal cinsiyet, biyolojik olarak cinsiyet ayrımını ifade eden kadınlık ve erkeklikle alakalıdır. Kadın ya da erkek olmaya toplumun ve kültürün yüklediği anlamları ve beklentileri ifade etmektedir. Toplumun yapmış olduğu bu yüklemeler biyolojik özelliklere dayanmak zorunda olmadığı gibi bu fiziki özelliklerden de tamamen bağımsız değildir. Bu roller, tarihsel farklılıklara göre değişen şartlarda oluşmuştur. Erkeklerin kadına kıyasla daha güçlü bir fiziki yapıya sahip olması onun ev dışında bulunabilmesine izin verirken; fiziki zayıflığının yanı sıra çocuk doğurma özelliğiyle de kadının ev içinde, eve bağımlı bir rol üstlenmesini gerektirmiştir. Öğrenilerek kazanılan bu roller, aile içinde gerçekleşen sosyalleşme süreciyle aktarılmaktadır (Bayhan, 2012: 153-154).

Toplumsal şartlar içerisinde şekillenen gelenekler, toplumsal alandaki gibi kadın ve erkeğin aile içindeki rollerini de etkilemiştir. Modern öncesi dönemde kadına kıyasla daha güçlü bir fiziki yapıya sahip olması ve buna bağlı olarak evin geçimi ve ailenin korunması gibi daha önemli olarak addedilen işleri yerine getirmesinden dolayı erkek egemen bir toplum/aile yapısı oluştuğu varsayılmaktadır. Doğu ve Batı toplumlarının her ikisinde de geleneksel ataerkil yapı var olmaktadır. Ancak Ortaçağ'da, Batı'da daha ileri bir boyuta giderek kadın, çocuk ile aynı statüye indirgenip akıldan ve muhakeme yeteneğinden yoksun olarak tanımlanmakta; kendisi adına veya başkaları adına fikir yürütebilecek, ailenin problemleri konusunda kendisine danışılacak bir birey olarak kabul edilmemektedir. Erkek çocuk büyüdükten sonra babası tarafından kabul edildiğinde statü olarak annesinden üstün sayılmaktadır (Çeler, 2012: 168-169; Ateş, 2000: 25-26). Aile içindeki bu geleneksel rol dağılımı babalık ve annelik kimliğinde de kendini göstermektedir. Şöyle ki baba aile içerisinde güç hiyerarşisinin tepesinde bulunmaktadır. Buna karşın anne, eşine tabi olmakla birlikte en önemli görevi çocuk yetiştirmek ve aileyi çekip çevirmektir. Durumu Rousseau "kadınlar annelik görevini iyi bir şekilde yerine getirdikleri takdirde erkekler de iyi bir koca ve baba olacak; çocukları ile arasında ise hakiki bir anne-çocuk ilişkisi oluşacaktır" (1966: 15) şeklinde ifade etmektedir. Böylesi bir ortam ailenin sağlıklı ve huzurlu bir şekilde sürekliliğini sağlarken, toplumunda aynı şekilde geleceğine etki edecektir.

1.2.Din: Aileye Kutsal Muhafız mı? Yoksa Emanet mi?

Doğal bir toplumsal örgütlenme şeklinde, insanlığın başlangıcından bu yana var olan ailenin süreç içerisindeki konumunu ve geçirdiği dönüşümü izleme noktasında önemli bir diğer olgu *dindir*. Aile, bazı çevrelerce ileri sürüldüğü gibi insanların aşkın ile olan iletişim ihtiyacını gideren ve bu çerçevede toplumsal değer ve kurallar üreten din tarafından oluşturulmamıştır. Buna karşın, aralarında karşılıklı dinamik bir ilişki söz konusudur. Tarih boyunca din aileyi etkilediği gibi aile de dini etkilemiş ve genel olarak birbirlerini kollaya gelmişlerdir (Aydın, 2013: 315).

Geçmişten günümüze dünya üzerinde pek çok din ve inanç sistemi yer almıştır. Gerek toplumsal şartların doğal sonucu olarak, insanlar tarafından oluşturulan ve büyük çoğunlukla ilkel toplumlarda karşımıza çıkan beşeri dinler; gerekse de kaynağı itibarıyla Allah'a dayanan semavi dinler olsun hepsi aileye büyük önem vermişlerdir. Dinlerin aileye verdikleri bu ehemmiyetin nedeni

şüphesiz ailenin toplum içinde bulunan konumu ve yerine getirdiği işlevlerdir.

En yaygın kabulde aile toplumun en küçük temsilidir. Yerine getirdiği toplumsallaştırma işleviyle var olan değer, inanç gibi kültürel öğelerin aktarımını gerçekleştirerek toplumun sürekliliğini, yeniden üretimini sağlamakta; böylece toplumsal düzeni ve meşruiyet zeminini meydana getirmektedir. Bu yönüyle birlik, bütünlük ve düzenliliğe vurgu yapan ve yine toplumda önemli bir meşrulaştırma aracı olan din ile birleşmektedir (Tekin, 2013: 236). Diğer yandan aile, dini toplumsallaşmanın merkezindedir. Dünyaya gözlerini yeni açan bireye dini değerlerin aktarıldığı ve buna ilaveten değerlerin gündelik hayatta karşılık bulup bulmamasının denetlendiği ilk yerdir aile. Subaşı'nın da ifade ettiği gibi "aile din ile birey arasındaki irtibatı sağlayan en önemli iletişim kanallarından biri sayılmaktadır. Bu hat, büyük dinsel organizasyonlara kuşaklar boyu yeni üyeler kazandırmanın devamlılığını da temin etmektedir" (2014: 103), böylece din toplumun her alanına yayılma şansı bulmaktadır.

Din ile toplumsala yönelik birçok ortak noktada buluşmasına ek olarak; dinin lehine bu kadar işlevsel bir özellik sergileyen ve birçok din tarafından kutsallık atfedilen aileye yönelik bütün dinler koruyucu, düzenleyici kurallar getirmiştir. Aile içindeki tüm faaliyetler evlenmeden boşanmaya, çocuk yapmadan onların kişiliklerinin inşasına, hatta hayata ilişkin tüm geçişlerinin kodlanmasına kadar her şey din sınırları içerisinde değerlendirilmiştir (Subaşı, 2014: 103).

Toplumun temelini teşkil eden ailenin toplumsal olarak meşru bir zeminde vücut bulmasının ilk şartı evliliktir. Evlilik, karşıt cinsten iki yetişkin bireyin toplumsal kriterler çerçevesinde birleşimini ifade etmektedir. Konuyu semavi dinler açısından ele alacak olursak, üç büyük din de aileyi esas almışlardır. Yahudilikte ve Hristiyanlıkta aile kurmak esastır; aile dini bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Ailenin yerine getirdiği üreme işlevi dinin ve egemenliğinin yeryüzündeki devamlılığının teminatı olarak görülmüştür. Buna ek olarak, Hristiyanlıkta aileye dini bir misyon yüklenmesinin yanında, onu manevi yükselmenin önünde bulunan bir engel olarak görmektedir. Katoliklerde ruhban sınıfının evlenmemesi bundan ileri gelmektedir. Evliliğin dini bir içeriğe sahip olduğu Hristiyanlık ve Yahudiliğin aksine, İslamiyet'te evlilik medeni bir işlemdir ve dini içerik taşımaz. Nikâhın camide veya bir din görevlisinin eşliğinde yapılması gerekmez (Tekin, 2013: 241-252). Hayatın her alanına

toplumsal düzenin sağlanması adına kurallar getiren İslamiyet, aileye de düzenleyici kurallar getirmiş, toplumun temeli olarak kabul ettiği ailenin kurulmasını teşvik etmiştir.

Evlenen bireyler birbirlerine karşı sorumluluk almalarının yanında birbirleri üzerinde bir takım haklara da sahip olmaktadır. Bireylerin karşılıklı hak ve sorumluluklarının yanı sıra her toplum ve kültür kimin kiminle hangi şartlar ve düzen içerisinde evleneceğini kendi değer, gelenek ve inanç sistemince belirlemiştir. Hemen bütün büyük dinler evliliğe, ailenin kurulmasına aynı şekilde büyük önem vermişler; bununla birlikte belirli sınırlamalar getirmişlerdir. Bu sınırlamaları en önemlisi şüphesiz tarih boyunca belirli istisnalar dışında tüm toplumlarda mevcut olan *ensest* ve *boşanma* yasağıdır. Bu yasağın kapsamı dinlere göre değişiklik göstermektedir. Yahudilikte bu yasağın kapsamı esnek bir yapı gösterirken, İslamiyet ve Hristiyanlık'ta birincil ilişkilerin yaşandığı geniş bir alanı kapsamaktadır. Hatta Hristiyanlık'ta bu alan daha sonraları kilise tarafından genişletilmiştir (Goody, 2004: 35). Dinlerin evliliğin sınırlarını helal-haram dairesinde belirlemesi aileye verdiği önemin ve atfettiği kutsallığın bir göstergesidir. Boşanma ise toplum tarafından belirlenen kurallara göre gerçekleştirilmesine rağmen hiçbir din tarafından hoş gözle bakılmamaktadır (Tekin, 2013: 262). Dinin, ailenin sağlıklı bir şekilde sürekliliğini sağlamak adına getirmiş olduğu bu yasaklara rağmen geleneklere, ekonomik ve siyasi çıkarlara binaen oluşturulan meşru zemin, toplum içerisinde bu yasakların çiğnenmesine imkân tanımaktadır.

Toplumsal zemin üzerindeki her şeyi çevreleyen ve anlamlandıran kurum olarak din, kadın ve erkeğin toplum ve aile içindeki yerini ve rollerini de yeniden şekillendirmiştir. Eril bir tarihsel geçmişe sahip olan Hristiyanlık ve Yahudilik, kadın-erkek arasındaki eşitsizliği giderici bir yenilik getirmemiştir. Her iki din içinde kadın, erkeğe göre daha alt düzeyde ve hatta erkeğe bağlı bir konumda bulunmaktadır. Bu dinlere mensup toplumlarda kadın, yeryüzüne günahı getiren ve erkeği mahveden, baştan çıkarıcıdır. Bu cinsiyet algısı, aile içindeki rol dağılımında da kendisini göstermektedir. Yahudilikte kadın, Tevrat'taki on emirde işaret edildiği üzere erkeğin kendisine sahip olduğu mülkiyet ilişkileri içerisinde bir nesne, bir meta olarak değerlendirilir. Aynı şekilde Hristiyanlık'ta da kadına erkeğin sadık bir hizmetçisi olması buyrulur ve kadın kilise mihrabı önünde erkeğe itaatkârlık yemini etmek zorundadır. Böylece toplumda süre gelen ataerkil yapıya dini meşruiyet sağlanmıştır. Fakat bunun yanında, yine her iki dinde de

kadının bu bağımlı konumuna karşılık, erkeklerden eşlerini sevmeleri ve saygı gösterilmeleri söylenmiştir (Bebel, 2013, 60-62; Tekin, 2013: 244-250). Varlıklarının yeryüzündeki sürekliliğinin sağlanması için aileye kutsallık atfeden bu dinler, aynı görüşe binaen çocuğa da kutsallık atfetmektedirler. Hristiyanlıkta çocuk, ilk aile olan Adem ile Havva'dan intikal eden ilk günah olarak kabul edilmektedir. Çocuk yapılan vaftiz töreni ile bu günahkarlıktan arınıp, yeni bir hüviyet kazandırılarak kutsal alanın sınırlarına dahil edilir.

Aynı şekilde ataerkil bir toplumsal geçmişe sahip olmasına rağmen, diğer iki semavi dinin kadın-erkek rollerine dair görüşlerinin aksine İslamiyet'te bu iki cins arasındaki fiziki/biyolojik farklar üzerinden farklı görevler tanınmışsa da eşit haklara sahip olmuşlardır. Kadın ve erkeğin birbirine üstünlük arz etmesinden ziyade birbirini tamamladığı görülmüştür. Kadın, duygularının coşkunuğuyla, şefkat ve merhamet yeteneğine fazlasıyla sahip olmasıyla erkekten üstün ve faziletlidir. Erkek ise, ağır toplumsal vazifeler ve evin yönetimi gibi sorumlulukları bakımından kadından daha üstündür. Kadın ve erkek eşittir; kadın tıpkı erkek gibi hayatı ve faaliyetleriyle ilgili olarak seçimde bulunma konusunda özgürdür. Ancak geçmişinde ataerkilliğin hakim olmasından dolayı, her ne kadar İslam vurgulamış olsa bile hakim olan geleneklerin bir kısmı kadına tanınan hakları yansıtmaktan uzaktır (Aktaş, 1997: 98-99). Kadınları kamusal alandan dışlayarak, aileye, özel alana hapsetmektedir.

İslamiyet'te çocuklar, "dünyaya gelen her çocuk, ancak İslam fitratı üzerine doğar, daha sonra anası, babası onu Yahudi, Hristiyan ve Mecusi yaparlar" (Gölcük, 2000: 99-100) hadisinden de anlaşılacağı üzere temiz ve günahsız olarak dünyaya gelirler. Yine hadiste görüldüğü üzere çocuğun aile içindeki eğitimi de çok önem taşımakta, bir nevi ebeveynlerinin dini açıdan sınavını oluşturmaktadır. Ebeveynlerin çocuğuyla olan sorumluluk ilişkisi tek taraflı değildir. Aksine çocuk da anne ve babasına karşı saygı ve sevgi gibi yükümlülük sahibidir. İslamiyet'te kadının ve erkeğin birey olarak yeri ayrı, anne ve baba olarak ise ayrıdır. Aile içindeki anne ve baba rolü kutsanmıştır. "Cennet anaların ayakları altındadır" hadisi de atfedilen bu kutsallığa işaret etmektedir. Çocuğun İslam açısından önemini gösteren bir diğer ritüel ise çocuğa verilen ismin kulağına ezan ve kamet okunarak söylenmesidir. Eski toplumlarda akrabalık bağlarının üflendiği ve çocuğun topluma asıl olarak katılmasını temsil eden isim koyma ritüellerindeki (Wach, 1995: 100-101) gibi çocuğun

kulağına ezan ve kamet okumak da çocuğa yapılan ilk dini telkin olarak değerlendirilebilir.

1.2.1. İktisadi Bir İşbirliği Olarak Aile: Ekonomik Üretim Gücü

Tarihsel süreç içerisinde aile yapısında etkili olan parametrelerden bir tanesi de *ekonomik üretim*dir. İşlevleri ve yapısı itibarıyla aile ile ekonomi arasında karşılıklı olarak organik bir bağ bulunmaktadır. Ekonomik hayattaki değişimler, aile hayatına yansımakta hatta yön verebilmektedir. Hakeza ailenin sahip olduğu dini ve sosyo-kültürel değer yapısı, ekonomik yönelimin nereye doğru olacağını tayin etmede aktif bir rol oynamaktadır (Ulutaş, 2013: 336). Diğer taraftan da birbiri içine yuvalanmış olan ilişkiler ağında varlık bulan toplumsal yapıda denetleme ve kontrol mekanizması olarak işlev yapan aile, ekonominin temel dinamiği olduğu değişimi toplum içerisinde dengeye kavuşturarak toplumun sürekliliğini sağlamaktadır.

Kesinlikten uzak varsayımlara sahip olduğumuz ilkel topluluklarda insanlar, avcılık ve toplayıcılık faaliyetleriyle yaşam mücadelesi vermişlerdir. Bu gruplar genellikle avcılığın erkekler, yiyecek toplayıcılığının ise kadınlar tarafından üstlenildiği, cinsiyete dayalı bir iş bölümü etrafında kurulmuşlardır (Marshall, 1999: 47). İş bölümünün şekillenişinde kadın ve erkeğin farklı fiziki özelliklerinin yanı sıra kadının doğurganlık özelliği de etkili olmuştur. Çocuğun bakımından dolayı kadın ev içinde ve eve yakın alanlarda gerçekleştirilen toplayıcılıkta yer almıştır. Basit bir yaşam süren bu toplumların işlevlerini yerine getirmede aileye bağlı olarak hayatlarını devam ettirdikleri ileri sürülmektedir (Can, 2013: 74).

Hayatlarının çoğunluğunu günlük ihtiyaçlarının karşılanması için geçiren bu topluluklarda insanların ekonomik faaliyetleri, bireylerin toplumdaki statülerini de etkilemiştir. Her ne kadar ortak mülkiyetin sonucu olarak eşit haklardan bahsedilse de kadının bu üretim sürecinde hem önemli derecede aktif olarak yer alması, hem de topluluğun nüfusunun artması anlamına gelen doğurganlık özelliği onu erkeğin üstünde bir statüye getirmiştir. Bu nedenle ilkel toplumlarda aileler *anaerki* özellik göstermektedirler. Başka bir şekilde ifade edilirse, hakimiyet annenin elindedir. Buna göre evin reisi annedir, miras anneden kızına geçmekte ve ayrılma durumunda ise evi erkek terk etmektedir (Marshall, 1999: 22; Aydın, 2011b: 41).

Uzun bir dönemi kapsayan bu göçebe, avcı-toplayıcı toplumlar, tarihte önemli bir kırılma noktasını ifade eden tarım devrimiyle büyük

değişiklikler geçirmiştir. Hayvanların evcilleştirilmesi ve toprağın işlenmesiyle yerleşik hayata geçilmiştir. Toprağın üretim sürecindeki başat konumu mülkiyet kavramını ortaya çıkarmıştır. Bu dönemde, bir üretim ve tüketim birimi olan ailede sistematik bir iş bölümü oluşmuştur. Kadın ve çocuklar da dahil tüm aile üyeleri üretim sürecine katılmıştır. Ailenin tüm üyelerini kapsayan toprağa bağlı üretim süreci, ailenin de şekillenmesinde etkili olmuştur. Sahip olunan arazi ölçüsü ve bu araziyi işleme biçimleri ile çocukların da aktif olarak üretime katılmasından dolayı geniş aileler kurulmuştur (Giddens, 2012: 121). Gözden kaçmaması gereken önemli bir nokta, bu döneme geniş aile tipinin egemen olmamasıdır. Her ne kadar yapılan genellemelerde tarım dönemi için bu fikir ileri sürülse de yapılan araştırmalar, aile nüfusu açısından çekirdek ailenin geniş aileden daha yaygın bir şekilde varlığını göstermektedir. Bu farklılığın sebebi ise kırdaki herkesin elinde aynı büyüklükte toprak mülkiyetinin olmaması ve kentlerde ise insanların küçük el zanaatkarlığına dayanan işlerde çalışmasıdır.

Ekonomik üretimin temeli olan geleneksel aile ekonomik bir birlik olarak görünmesine karşın, toplumsal olarak da pek çok işlev yerine getirmektedir. Emre Kongar'ın aktardığı üzere aile, değinilen ekonomik işlevinin yanı sıra üyelerine prestij sağlama, eğitim -ki bu dini ve mesleki eğitimi de kapsamakta-, koruyuculuk gibi işlevlere de sahiptir (1991: 67). Aile bu işlevlerini dayanışmacı, akrabalık ve yardımlaşma bağlarının ve ilişkilerinin güçlü olduğu bir yapı içerisinde gerçekleştirmektedir.

Yaşanan tarım devrimi ile birlikte yerleşik hayata geçilmesi, toplumsal statülerde de farklılıklara neden olmuştur. Yerleşik hayata geçilmesi ve erkeğin tarımsal üretim araçlarını geliştirmesiyle, iş bölümünde yaşanan değişiklikler tarımın kadın mesleği olmaktan çıkarak, erkek mesleği haline gelmesine neden olmuştur (Can, 2013: 75). Gerek kadının tarımsal üretimde lazım olan emek gücünün farklılaşması sonucu azalan rolü, gerek erkeğin tarımsal üretim sonucunda tüketilebileceklerinin fazlasını üreterek oluşan artı değere el koyması ile kadının elindeki statü kaybolarak ataerkil (erkek egemen) yapıya geçilmiş, erkek toplumsal güç hiyerarşisinin üst kısmına yerleşmiştir. Kadın ise ev içinde ve eve yakın olan alanlarda üretimdeki yerini almıştır.

Geleneksel tarım toplumlarında çocuk, soyu devam ettirmenin bir aracı ve gelecekte ebeveynler için bir sosyal güvence olmanın yanında ucuz emek gücü anlamına da gelmektedir (Özyurt, 2013:

171). Günümüz algısından çok farklı olarak çocuklar *küçük yetişkinler* olarak görülmekte; içinde bulunduğu üretim tarzına göre zanaatkar yanında ya da aile çiftliklerinde eğitimden geçtikten sonra 5 ila 12 yaş arasında iş dünyasına dahil olmaktadır. Kısa bir sürecin ardından sorumluluk sahibi olarak yetişkinlerin yaşamında yer almaktadırlar. Dönemin çocuk algısını, hareketi zorlaştıran, bedeni disipline eden ve cinsiyet rollerini tescil eden giyim modellerinden de gözlemleyebiliriz (Öztan, 2013: 16-17).

2.MODERN DÖNEMDE AİLENİN TOPLUMSAL BİÇİMLENİŞİNDE ANA İZLEKLER: KÜLTÜREL VE EKONOMİK DEVRİM

2.1.Aileye Biçilen Seküler Temeller Ve Tekil Ailenin Kültür Koşulları: Kültürel Devrim

Moderniteyi herhangi bir ya da birkaç gelişmenin sonucu olarak ortaya çıkan bir kavram olarak ele almaktan ziyade, onu insan ya da toplumların, maddi ve manevi dünya üzerine düşünce tarzı olan bir zihniyet olarak ele almak toplum ve toplumsal üzerindeki etkisini göstermesi açısından daha faydalı olacaktır. Nitekim modernite, yaşanan birkaç gelişmenin bir sonucu olmaktan çok, yaşanan bu gelişmelerin bileşkesinde şekillenen bir düşünce sistemine tekabül etmektedir.

Kültürel devrim, asıl olarak insanın kendisini ve dünyayı algılama ve anlamlandırmada mevcut araçların yerine yenilerini keşfetmesi olarak tanımlanabilir. Modernitenin kültürel temellerini Hümanizm, Rönesans ve Aydınlanma hareketleri ile bunların bir sonucu olarak gelişen sekülerizm oluşturmaktadır. Modernitenin arka planındaki temel dinamik olarak Aydınlanma hareketinin merkezinde insanın kendi dışında bulunan tüm otoriteleri terk etmesi bulunmaktadır. Hemen her şeyin mümkün olduğunca aşkınlıklardan koparılıp, mantıksal bir yolla içkinliklerde yeniden kurulmasıdır. Tarih boyunca geleneklerin ve dinin ipoteğinde olan aklın özgürleştirilmesi (Aydın, 2011a: 58-59); başka ifadeyle geçmişte gelenek ve dinin egemen olduğu karanlık dünyadan, aklın aydınlattığı ve kendisinin tek otorite olduğu dünyaya geçiştir. Artık tüm sınırlanmışlıklardan kurtularak insanın özgürleşmesi, modernitenin vaadi olan kusursuz mutluluğun merkezi olmuştur. Modernitenin şekillenmesinde diğer bir önemli kavram olan sekülerizm ise Armağan'ın kaydettiği üzere dinin sosyal yapıdaki otorite ve geçerliliğini yitirmesi, insan aklının dini ve metafizik bağlardan kurtulması ve dinin bir vicdan meselesi haline gelmesini ifade etmektedir (1998: 87). Toplumsal zeminden soyutlanarak dinin

vicdanlara hapsedilmesi, toplumsaldan bireyselle değin düşünsel hayatın bütün boyutlarında etkiye yol açmıştır.

Ailenin, modernite gibi radikal dönüşümlerin yaşandığı bir süreçten etkilenmemesini düşünmek hayalî görünmekle birlikte böylesi derin bir şekilde darbe almasının nedeni modernitenin paradigmasının kendilerini geleneksel döneme karşıt olarak gerçekleştirmeleridir. İnsan akli ve iradesinin ön plana çıkmasını sağlayan bu hareketler, toplumda *bireyselleşme* sonucunu doğurmuştur. Bireyselleşme, her şeyden önce varlık olarak insanın çevresine göre öne çıkarılması anlamına gelmekte, beşeri oluşumlar insanın yapıp etmelerine indirgenmektedir. Burada önemli nokta, insanın kendi başınlığı ve nefsanî arzularını açığa çıkarabilecek itici bir gücün olmasıdır (Aydın, 2011a: 68). İnsanın gelenek ve dinden soyutlanarak bütünlüğünü yitiren toplumda birey olarak ortaya çıkması aile üzerinde de etkisini göstermiştir. Ailenin yapısı ve ilişkilerinde değişiklikler meydana getirmiştir. Burada kişi, her şeyden önce bağımsız bir kimlik sahibi olmuştur. 'Ben' kimliği insanın aile veya toplum içindeki diğer rollerinin önüne geçmiştir ki modern aile böylesi öznel kimliklerin bir araya gelmesinden meydana gelmiştir. Bu durum, geleneksel dönemin birbirine karşı sorumluluğa ve sadakate dayalı cemaatçi ilişkilerle örülü ailesinin dönüşümüne neden olmuş, sorumluluk duygularını ve aile aidiyetini köreltmıştır.

Bireyselleşme insana kazandırdığı bu yeni kimliğe ek olarak Aydın'ın da kaydettiği üzere kişiye *bağımsızlık* ve *özgürlük* duygusu getirmektedir. Bu kazanımlarıyla ortaya çıkan birey, başkalarına karşı üstünlük duygusuna bürünmektedir ki bu da çatışma sebebi olabilmektedir (2009: 92). Bu edinimlerin sonucu olarak ortaya çıkan bir çatışma, şüphesiz ailede olumsuz etkilere neden olacaktır. Çünkü aile ortak değerler etrafında oluşan bağlardan ve haklar noktasında belirli tavizlerle bir araya gelen eşlerden oluşmaktadır. Aksi bir durum aile ilişkilerinde çözümlere neden olacaktır.

Yaşanan kültürel dönüşümlerin aile üzerindeki önemli bir diğer etkisi de kutsallığın aşındırılmasıdır. Akli temel alarak dinin toplumsal alandan uzaklaştırılması, olguların dini dayanaklarının yıkılması, o güne değin toplumsal sistemin yanı sıra dinin de koruyuculuğuna ve meşruiyetine sahip olan ailenin de bu süreçten olumsuz etkilenmesine neden olmuştur. Yaşanan Aydınlanma ile gelenek ve dinin koruyucu kurallarının aşındırılmasıyla birlikte tahribata daha fazla savunmasız kalan aile kurumu, dönemsel olarak yaşanan diğer gelişmelerle birlikte hem niceliksel hem de niteliksel

olarak dönüşüm yaşamıştır. Söz konusu dönemde esas dönüşüm ailenin büyüklüğünde yaşanmasına karşın, temel dönüşüm aile içi sistemde ve işlevlerde meydana gelmiştir. Daha önce toplum içerisinde din ile birlikte kontrol ve denetleme görevi gören aile, kendi sınırları içerisine sıkıştırılarak toplumsal zemindeki etkinliğinin daralmasıyla bu işlevini yerine getiremez hale gelmiştir. Ailenin bu süreçte yerine getiremediği bir diğer işlev de dini sosyalleştirmedir. Beşer olarak dünyaya gelen bireyin toplumsal bir kimlik kazanmasının temelinde bulunan ailede, o güne dek gerçekleştirilen dini değer ve eylemlerin aktarılması ve yine bunların uygulanması noktasındaki denetim deformasyona uğramıştır. Ancak her ne kadar deformasyona uğramış olsa da dinin gelecek nesillere aktarımında ailenin rolü temel görünmektedir.

Temel paradigmalarıyla aileyi tahrip ederek gerçekleşmesine rağmen modernite, paradoksal olarak bir şekilde aileye de farklı şekilde önem atfetmiştir. Modern toplumun çoğulcu yapısı, bireyi her gün biraz daha göçmen, sürekli değişen, hareket eden bir varlık durumuna getirmiştir. Toplumun geleneksel temellerinden ayrıştırılması neticesinde günlük yaşamın ve bireyin hayatının çoğulculuk kazanmasının bir sonucu olan genel belirsizlik, dine güvenilirlik konusunda ciddi krizleri de beraberinde getirmiştir. Asırlardır insanın talep ve ihtiyaçlarına mutlak bir belirginlik getiren dine karşı güvensizlik oluşmuştur (Berger vd., 2000: 204-205). Yeni modern hayatın bu karmaşık ve belirsiz dünyasında özel alana tekabül eden aile, modern birey için bir sığınak olmuştur. Nitekim aile her ne kadar önemli ölçüde değişim geçirmiş olsa da birincil ilişkilerin gerçekleştiği zemin olarak var olmaya devam etmektedir. Onun değişmez işlevlerinden bir tanesi üyelerine sunmuş olduğu sevgi, güven ve dayanışma ortamıdır.

2.2.Modernitenin Yıkıcı Yüzü: Ekonomik Devrim “Sanayileşme, Kentleşme ve Göç”

Modernitenin temel dinamiğini oluşturan ekonomik devrim ile on sekizinci yüzyılda Batı’da yaşanan sanayi devrimi ve bu devrim etrafında şekillenen yeni bir ekonomik sistem kastedilmektedir. Bilginin ve insan zihninin sınırlarını yıkan yeni gelişmeler, sanayinin dinamiği olan teknolojinin ve yeni bir zihniyetin oluşumuna da yol açmıştır. Sanayi Devrimi, her şeyden önce üretim biçimindeki dönüşümü; tarım dönemindeki ihtiyacı karşılayacak kadar üretimin yerini alan toplu üretimi ifade eder. Bunun yanı sıra sanayileşme, yalnızca çok sayıda işçiyi gerektiren büyük girişimleri değil, üretim

için gerekli toplam işgücünü azaltan karmaşık makinelerin ve diğer araçların kullanılmasını da kapsamaktadır (Russell & Dora, 1979: 31). Sanayileşmeyle birlikte toplu üretim merkezi olarak ortaya çıkan fabrikaların emek ihtiyacı, bu merkezlere doğru büyük insan akımını ve kentleşme hareketlerini de beraberinde getirmiştir.

Toplumun ekonomik ve toplumsal yapısındaki değişmelerin ürünü olarak kentleşme, yaşanacak değişimin de nedeni olmaktadır. Bu haliyle kentleşmeyi, sanayileşmeye ve ekonomik gelişmeye koşut olarak kent sayısının artması ve bugünkü kentlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplum yapısında artan oranda örgütlenme, işbölümü ve uzmanlaşma yaratan, insan davranış ve ilişkilerinde kentlere özgü değişikliklere yol açan bir nüfus birikim süreci olarak tanımlayabiliriz (Keleş, 2000: 19).

Toplumsal ve ekonomik değişimin ürünü olarak ortaya çıkan bir diğer kavram ise göçtür. Göçü farklı amaçlarla, bir noktadan başka bir noktaya doğru gerçekleşen nüfus hareketliliği olarak tanımlayabiliriz. Burada ele alındığı şekliyle göç ise ilkin ekonomik, daha sonraları ise keşfedilen yeni mekânın, kent hayatının sunduğu olanaklara ulaşmak amacıyla kırsal alandan kentlere doğru yapılan göçtür. Göç hareketleri, ailenin yeni geldiği ortamda karşı karşıya kaldığı işsizlik, yoksulluk ve bunların sonucu olarak yeni hayatın imkânlarından yararlanamama durumlarını açıklamada daha geniş veriler sunmakla birlikte bu çalışmanın odak noktası olan ailenin dönüşümü hususunda sağladığı veriler 'kentleşme' ile birlikte anlam kazanmaktadır. Bu yüzden göçün ailenin dönüşümü üzerinde olan etkileri kentleşme ile birlikte ele alınacaktır.

Yaşanan bu dönüşüm sürecinin aile üzerindeki gözlemlenen temel etkisi şüphesiz geleneksel dönemdeki geniş aileden modern çekirdek aileye geçiştir. Ancak buradaki geniş/çekirdek ayrımı, ailenin nicel yapısından ziyade nitel özelliklerine dayanmaktadır. Bu süreçte aile üyelerinin sayısında düşüş görülmekte ve bu gerçekten modernitenin bir özelliğini oluşturmaktadır. Fakat nasıl ki moderniteyle beraber geleneksel geniş aile tamamen ortadan kalkmadıysa, moderniteden önce de sadece geniş aileden söz etmek doğru görünmemektedir. Fukuyama'nın da aktardığı üzere, yakın dönemlerde yapılan tarihsel araştırmalarda da görüldüğü gibi modern evrimci anlayışın ileri sürdüğü nicel olarak geniş aileden çekirdek aileye düzenli bir geçiş olmamıştır (2005: 82). Yaşanan çizgisel dönüşüm daha çok nitel özellik göstermektedir. Başka bir deyişle ailenin yerine getirdiği işlevlerde bir değişim yaşanmıştır. Geleneksel

geniş ailede üstlenilen işlevlerin birçoğu, moderniteyle birlikte aile dışındaki kurumlara devredilmiştir. Her iki döneme de bakıldığında üye sayısı kaç olursa olsun, aile yerine getirmekle yükümlü olduğu işlevleri yerine getirmektedir. Geleneksel dönemde çekirdek aile işlevlerini yerine getirmeme lüksüne sahip olmadığı gibi, modern dönemde de geniş aile örneğinin çocuğun eğitim ya da meslek edinimini kendi içerisinde yerine getirme imkân ve lüksüne sahip değildir.

Ailenin açıklandığı üzere sanayileşme ve oluşan yeni kent kültürüyle birlikte zorunlu olarak küçülmesi gerekmemektedir. Ancak genel itibariyle bu yönde eğilim göstermektedir. Bu eğilimin temelindeki neden, ortaya çıkan yeni üretim şeklinin ihtiyaç duyduğu emek gücünü karşılayacak daha fazla insana ihtiyaç duyması, böylelikle de kadının geleneksel dönemdekinden farklı şekilde, evin dışında bulunan iş hayatında yer almasıdır. Bu yüzden zamanının çoğunu işe ayırmak zorunda kalan kadının eve ve annelik rolüne zaman ayıramaması ailenin çekirdekleşmesine neden olmaktadır. Bir diğer etken de, kent ortamında artan hayat standartlarıdır. İnsanların gerek kendileri gerek ise çocuklarının yeni hayatın sunduğu bu imkânlara sahip olmasını istemesi daha az çocuk istemelerine neden olmuştur. Geleneksel dönemde iş gücü olarak değerlendirilen çocuk, modern kentte mevcut imkânlara ulaşılması noktasında maddi bir yük olarak görülmektedir. Çocuk sayısı ne kadar artarsa masraf da o kadar artacak, mevcut gelir ile elde edilen kaynaklar daha fazla kişi ile paylaşılacaktır. Bir üretim birimi olmaktan çok artık tüketim birimi haline gelen ailede ebeveynler, eldeki kaynakları çoklu olarak bölüşmekten ziyade az çocuk sahibi olarak, çeşitlenen ihtiyaçlarının tamamını sağlamak ve böylece mutlu olmak istemektedirler.

Sanayi ve kentsel yaşam iş, eğitim, bakım ve eğlence gibi geleneksel dönemde aile içerisinde gerçekleşen etkinliklerin ev dışına, uzmanlaşmış kurumlara kaydırılmasını sağlamıştır. Bu da ailenin en belirgin tarihsel niteliklerinin kimilerinden yoksun kalmasına neden olmuştur (Wirth, 2002: 101). Kadın ve erkekler evlerden uzaklaşarak fabrikalarda çalışmaya başlamış, küçük çocuklar bakım evlerine veya kreşlere gönderilmiş, eğitim çağında olanlar okullara yerleştirilmiş, boş zamanları değerlendirmek için de eğlence ihtiyacı yeni kent alanlarından tedarik edilmiştir. Bu gibi aileye özgü pek çok fonksiyonun Weber'in toplum içindeki her türlü fonksiyonu aileden daha iyi ifa edeceğini savunduğu bürokratik örgütlere devredilmesi (Kongar, 1991: 74), ailenin işlevsel olarak daralmasına yol açmıştır. Modern toplumda aile artık meşru zeminde üreme, çocuğun topluma kazandırılması ve psikolojik tatminin merkezinde yer almaktadır.

Modern hayatın karmaşasında ailenin başka hiçbir kurum tarafından karşılanamayacak psikolojik tatmin işlevi aileyi vazgeçilmez bir unsur kılmıştır. Modern sanayi ve kent toplumunda birey, farklı sosyal zeminlerde birbirinden bağlantısız olarak çok sayıda yeni kimlik ve roller edinmiştir. Yeni dönemde biyolojik kökenli olduğunu kabul ettiğimiz erkek ve kadın rolleri dahi değişime uğramıştır. Bu çoğulcu kimlik yapısı, tutarlı bir kimlik oluşturmamanın önünde engel oluşturmakta; bu çeşitlilik birey ile sosyal çevresi arasında mesafe duygusu yaratmaktadır (Zijderveld, 2010: 73). Bu karmaşık zihnin sonucu olan ve topluma mesafeli bireylerden oluşan zeminde güven problemi ortaya çıkmaktadır. Güvensizlik karşısında aile, üyelerinin sosyal ortamdan kaçıp, sığınacakları bir çatı olmuştur.

Modern toplumda geleneğin, dinin soyutlanması ve oluşan bireycilikle akrabalık bağları ve toplumsal dayanışma zayıflamıştır. Samimi sosyal ağların yerini ikincil ilişkilere bırakmasından dolayı aile, bireylerin bu ortamda daha da belirginleşen sevgi ihtiyacının karşılandığı tek mekân olmuştur. Aile pek çok işlevini kaybetse veya tersten ifade edilirse insanlar modern dönemde pek çok hizmet ve ihtiyacı kurumlar vesilesiyle karşılayabilse de aranan sevgi ve güven aile dışında tatmin edici bir şekilde karşılanamaz (Aktaş, 1995: 45). Sevgi ve güven arayışı her insan için önemli olmakla birlikte şüphesiz çocuklardaki yeri daha farklıdır. Bu durum, bürokratik kurumların ileri modern toplumlarda ailenin işlevlerini sağlayacağı düşüncesine dayanarak ailenin sonunun geldiğine dair görüşlere cevap niteliğindedir.

Ailenin işlevlerini yerine getirmeye başlayan bu modern kurumlar, ailenin geleneksel dönemdeki temel özelliklerinden birini daha erozyona uğratmıştır. Öncesinde bir mahremiyet alanı olarak şekillenen aile, gerek sanayi gerekse de kentleşmeyle dönüşüme uğramış, aile ile birlikte mahremiyet alanı da daralma yaşamıştır. Ebeveynler zamanlarının büyük bir bölümünü işte geçirirken, çocuklar ise bu süre zarfında kreş veya bakım evinde ya da okulda bulunmaktadır. Arta kalan vakitlerinin yine büyük bir çoğunluğunu kentin getirdiği yeni yaşam alanlarında geçiren insanlar ilişkilerinin önemli bir kısmını aile, özel alan dışında yaşamakta, ailevi olanları genele taşımaktadırlar. Daha önceleri aile içerisinde yaşanan işler, paylaşımlar artık aileden çıkarak alenilemiştir. Alenileşmenin bir diğer ayağını ise iletişim ağındaki yenilikler ve çeşitlilikler oluşturmaktadır. İnternet ağları, televizyon ya da gazete, dergi gibi yazılı basın yayınlarının artması ve buralarda aileye dair modern

değerlerin dayatılması, aile içinde gerçekleşen sevgi, aşk ve hatta cinsellik gibi konuların tartışılması ailenin mahrem kimliğinin yıkılmasına, bu kavramların da mahiyetlerinin boşalmasına, bayağılaşmasına neden olmuştur. Modernleşmede bir basamak olarak görülen bu durum, zaman zaman bazı toplumlar tarafından araçsallaştırılmış, bilinçli olarak yapılan bu gibi uygulamalarla mevcut aile yapısının sözde modern dizaynı için kullanılmıştır.

Modernite yirminci yüzyılın ikinci yarısı itibariyle kendisinin ürünü olarak bilgi, teknoloji, iletişim ve ulaşım alanındaki hızlı değişimlerin sonucu yaşanan küreselleşme ile kontrolsüz bir hal almıştır. Söz konusu gelişmelerle modern hayat, farklı bir boyut kazanmıştır. Yeni süreçte gözlemlenen önemli değişimlerden biri ekonomik üretim alanında olmuştur. Sanayi ve onun ihtiyacı olan fiziki iş gücünün yerini bu dönemde bilgiye dayalı bir ekonomi ve zihinsel iş gücü almıştır. Bunun sonucunda, önceleri fiziki güç farklılığına bağlı olarak kadınlar belli alanlarda çalışabilmekteyken; üretimin değişen yapısıyla kadın işin geçmiştekine kıyasla çok daha geniş bir alanında erkekle rekabet eder duruma gelmiş, milyonlarca kadın üretim sürecine dâhil olmuştur (Fukuyama, 2009: 20). Kadının başta ekonomi olmakla beraber sosyal hayatta daha aktif bir şekilde yer alması, modernitenin getirdiği eşitlik ve özgürlük kavramlarının daha aktif olarak yerleşmesine neden olmuştur. Oluşan bu eşitlik duygusu, geleneksel toplumda elinden alınan hakların kadına teslim edilmesi gibi pozitif bir sonuç taşımasının yanı sıra aile ilişkilerini çözen negatif bir boyut oluşturmuştur (Aktay, 2014: 182). Bu sıralanan gelişmeler, temelde modernitenin getirdiği bireycilik ve zedelediği dayanışmayı yeni dönemde yaşanan hızlı dönüşümlerle ileri boyuta taşımıştır. Bencilliğe evrilen bireycilik ile parçalanmış dayanışma sonucunda insanın insana olan tahammülü de büyük oranda darbe almıştır. Bu durumun en somut yansıması aile de kendini göstermiş, ailevi ilişkilerin çözülmesine neden olmuştur.

Artan bireycilik, yeni dünyanın sunduğu sınırsız özgürlük ile birlikte insanların toplumdan ve her türlü insanların ortak bir paydada birleşmesini sağlayan toplumsal ve ahlaki değer, norm ve kurallardan soyutlanmasını beraberinde getirmiştir. Sosyal normlar, sadece toplumsal düzeni sağlayan ilkesel kurallar bütünü olmanın ötesinde sosyal değerlerin üretildiği bir çeşit kaynak işlevi görmektedir. Bu kaynaktan neşet eden güven, birey için bağlayıcılık taşıyan toplumsal bir unsurdur (Aydemir: 2011: 77). *Kuralsızlık* ve bunun sonucu olarak *sosyal güvensizlik* ortamında birey insanlardan izole olmakta, toplum bir tarafa, ailesine karşı sorumluluklarını dahi

yerine getirememekte ve nihai olarak aileler parçalanmaya sürüklenmektedir. Bu durum, tekrardan bize özellikle modern dönemde kuralların taşıyıcısı ve denetçisi olan ailenin gerekliliğini göstermektedir.

3. AİLEYE KARŞI OLUŞAN MODERN TEHLİKE UNSURLARI VE GELECEĞİNE İLİŞKİN OLASI SENARYOLAR

Modern hayatın karmaşık ortamında, 1960'lardan sonra özellikle Batı dünyasında pek çok özgürlük hareketi ortaya çıkmıştır. Cinsel devrim, kadın özgürlük hareketi ve eşcinsellerin haklarının tanınması gibi akımlar toplumdaki aile yapısında hasara yol açmıştır (Fukuyama, 2009: 30). Cinsel devrimle birlikte ortaya çıkan, bireylerin cinsel ilişki partnerlerinin özgürce seçebilme imkânı, o güne kadar evlilik ve ailenin sağladığı meşru zeminde gerçekleşen ve üreme ile bir düşünülen mahrem ilişkileri aile dışına taşımıştır. İşlevselci düşünürlerce modern hayatın gereklerine cevap verebilecek ideal tip olan çekirdek ailenin de çözülmeye başlamasıyla alternatif olarak farklı birliktelikler ortaya çıkmaya başlamıştır.

Cinselliğin özgür ve üremeden koparılması, içeriğinin boşaltılması durumu eşcinselliğin daha fazla görünmesine neden olmuştur (Giddens, 2000: 72). Eşcinsellerin haklarının dile getirilmesi ve az sayıda da olsa bazı devletlerce tanınması, şüphesiz geçmiş dönemlerde de sapkınlık olarak anlaşılan bir olgunun toplumsal zemine taşınmasına ve alenileşmesine, yani normal bir kimlik unsuru gibi görünmesine neden olmuştur.

Bazı bölgelerde bir kimlik olarak kabul edilmelerinin ardından, evlilik hakkının da tanınmasıyla eşcinsel birliktelikler aileye karşı bir tehdit unsuru olarak ortaya çıkmıştır. Karşılıklı bağlılığa ve güvene dayanan, insanın duyduğu sevgi ihtiyacını karşılayabileceğini savunan bu birliktelikler gittikçe daha fazla tercih edilir olmaktadır. Artan tercihlerin arkasındaki nedenlerden biri, şüphesiz sorumluluk ve kurallara gelemeyen modern bireyin aile ve evliliğe yönelik kültürel ve toplumsal kurallardan muaf olmasıdır. Başka bir ifadeyle, toplumsal belirleyicilerle yönlendirilmemeleri, ilişkilerinin sınırlarını ve içeriğini kendilerinin belirlemesidir. İkinci bir neden olarak da tıp alanındaki gelişmeler gösterilebilir. Geliştirilen teknik ve uygulamalarla söz konusu bireyler artık heteroseksüel ilişki yaşamadan çocuk sahibi olabilmektedirler. Her ne kadar sayıları artsa da ve bazı devletler tarafından kabul görse de bu birliktelikler toplumumuzda olduğu gibi, genel olarak dünyada da sapkınlık olarak

değerlendirilmekte, toplumsal ve ahlaki değerler çerçevesinde ise bir çatışma alanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Aileye alternatif veya bir tehdit olarak oluşan bir diğer unsur da yine toplumsal ve cinsel özgürlükten beslenen *birlikte yaşamadır*. Yani yasal açıdan evlilik gerçekleşmemiş olmasına rağmen, ortak bir yaşam alanının, evin sorumluluğunun paylaşıldığı ve aralarında cinsel münasebetin var olduğu birlikteliklerdir (Adak, 2012: 222). Bu birliktelikler kimi zaman evlilik öncesi alışma süresi olarak oluşsa da kimi zaman evliliğe alternatif oluşturmaktadır. Her iki türü de geleneksel aile değerlerinin karşısında yer almaktadır. Cinsel ilişkide partnerini seçebilme özgürlüğü gibi yeni edinimlerin yanı sıra gelişen doğum kontrol ve korunma gibi tıbbi gelişmeler de birlikte yaşamı destekler nitelikte gelişmiştir. Bu birlikteliklerde göze çarpan en dikkat çekici nokta çiftlerin birbirlerine gereğinden fazla sorumluluk ve ilgi bekleyen çocuk gibi diğer unsurlara yer vermemeleridir. Süresi ne kadar uzun olursa olsun birliktelik, çıkış noktasında uzun süreli olmaktan arındırılmış görünmektedir.

Modern dönemde ailenin aleyhine olarak beliren bir diğer gelişme de *bekâr kalma*, yani bireylerin evlenmemesidir. İlişkilerin çözüldüğü ortamda insanların hayatlarını birleştirmede duyduğu güven kaygısı temel etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Yoğun bir iş hayatı içerisinde kişinin evliliğe yanaşmaması ya da yine ekonomik yetersizlik gibi maddi endişelerin yanı sıra artık insanlarda içsel olarak hâkim olan bağımsızlık duygusu insanları evlilikten uzaklaştırmaktadır. Önceleri toplumsal meşruiyet çerçevesinde, aile içerisinde gerçekleşen cinselliğin sınırlarını yıkması, yani insanların artık bu ihtiyaçlarını gayri meşru yollarla giderebilmesi aile kurumuna karşı bir tehdit oluşturmaktadır.

Modern yaşamın aileyi yüzleşmek zorunda bıraktığı bir diğer sosyal durum ise *boşanma* olgusu yani evlilik sözleşmesinin bitirilerek eşlerin ayrılmasıdır. Ebedi bir gerçeklik olarak ailenin varlığı aynı zamanda boşanma yani aile birliğinin sona ermesini de koşul olarak yanında taşımıştır. Geçmiş ve bugün arasında boşanmanın bir sorun alanı olarak anlaşılması yeni bir durum olmasa da bugünü geçmişten ayıran bazı hususlar boşanma etrafında yeni çözümler gerektirmektedir.

Değerler alanında yaşanan kriz, cemaatçi yaşamın yerini bireyselci ve bencil olana terk etmesi, paylaşımın artık mutluluk getirmemesi, teknoloji ve tekniğin imkânlarıyla bireyin sanal sosyalliklerde kendine alan açması, kentsel gelişmeler, çalışma

koşulları, cinsiyet rolleri, feminist söylem, ataerkil yapının kırılğanlığı vb. daha pek çok başlık boşanma konusunu bugüne ait olarak yeniden bir sorun alanı haline getirmiştir. Evlilik sözleşmesinde olduğu gibi, boşanma için zorunlu sayılan koşullar toplumdaki dinsel, değersel, normatif veya kültürel yapı tarafından belirlenmektedir (Aksan, 2013: 188). Moderniteyle birlikte yaşanan hızlı dönüşümle boşanmanın da içeriği değişmiş, daha sık karşılaşılır hale gelmiştir. Gerçekleşen boşanma vakıaları ve insanlardaki boşanma eğilimi, gerek toplumsal ahlak noktasında gerekse de ailenin geleceğine yönelik tehlike boyutuna ulaşmıştır.

Boşanmanın artmasındaki ve boşanmaya karşı eskiye göre daha ılımlı olan eğilimlerin bir dayanağını moderniteyle gelen yeni yaşam koşulları, maddi imkânlar oluşturmaktadır. Ekonomik durumun ve sosyal refahın yükselmesi yaşanan bu sorunsalın maddi temelini teşkil etmektedir. Bireylerin, özellikle kadının daha fazla iş hayatında yer alarak ekonomik yeterlilik kazanması ve oluşan güvensizlik ortamında insanlara karşı duyulan kaygıyla işlerine daha fazla sarılması, hem daha önce evliliğin bir gerekçesi olan ekonomik zorunluluğun hem de bu zorunluluğun bir parçası olduğu ailevi ilişkilerin çözülmesine neden olmuştur. Bunun yanı sıra ortaya çıkan modern örgütlenmelerin ailenin üstlendiği rolleri devralması ve bireylere yönelik yeni hak kazanımları da boşanmayı artıran nedenler olarak görülmektedir.

Boşanma eğiliminin diğer dayanağını ise temelinde bireyselleşmenin bulunduğu duygusal ve düşünsel nedenler oluşturmaktadır. Aşırı bireyselleşmenin neden olduğu insanların birbirlerine tahammülünün azalması ile aile içinde yaşanan en küçük sorunlar, mevcut hukuki hakların da tanıdığı imkânlar çerçevesinde boşanmaya kadar götürülebilmektedir. Ailevi meselelerin bu dereceye getirilebilmesinde, şüphesiz önceleri bu meselelerin çözümünde başvurulan ve yıpratılan bu ilişkilerin koruyuculuğunu da yapan ahlak, gelenek ve inanç değerlerinin etkilerinin azalmasının rolü yadsınamaz bir gerçektir. Söz konusu bu değerler, insanları ortak bir paydada buluşturmaktaydı. Bu değerlerin yanı sıra aile üyelerinin gündelik hayattaki duygu, düşünce ve belki de bunları kapsayan en önemlisi zamanın paylaşımı da ortak paydanın diğer bileşenlerini oluşturmaktadır. Ancak modernitenin sunduğu yeni hayat, belli bir dereceye kadar insanların bu paylaşımlarını kendi kendilerine karşılamalarına imkân vermekte, ister istemez insanları paylaşımdan uzaklaştırmaktadır. Duygusal olarak insanları boşanmaya götüren bir diğer etken de duygusal motivasyonun kaybedilmesidir. Yani

televizyon gibi basın-yayın yoluyla resmedilen romantik evliliklere dayanarak insanların yüksek beklentilerle evliliğe gitmesidir. Beklentiler ile gerçekte yaşananların uyuşmaması ya da mevcut evlilikte bu romantik tabloya dayanarak eşlerin birbirinden farklı beklentiler taşıması da günümüzde boşanma gerekçesi olabilmektedir. Arka planında genel nedenler yer alıyorsa da bu nedenler insanların hayatında farklı görünümde ortaya çıkarak çeşitlenebilmektedir. Başka şekilde ifade edilirse, modern hayatın insanların hayatına farklı oranlarda sirayet etmesi ve her insanın bu etkiyi farklı şekilde karşılmasına binaen boşanma nedenleri de çeşitlenmektedir.

Boşanma aile içindeki bireyler üzerindeki etkilerinin yanı sıra toplumsal hayat üzerinde ve toplumun sağlıklı bir şekilde sürekliliği noktasında da olumsuz etkilere neden olmaktadır. Boşanmanın çocuklar üzerindeki psikolojik etkilerine ilaveten Aktay'ın da kaydettiği üzere çocukların bütün bir aile içerisinde yaşayacağı toplumsallaşmanın tek bir ebeveyn tarafından sağlanması ve hatta modern dönem şartları içerisinde bunu dahi bulamaması toplumun sürekliliği noktasında olumsuzluk taşımaktadır (2014: 184). Şüphesiz sağlam bir aile yapısı, içinde yetişen dengeli, kendini gerçekleştirmiş, sağlıklı nesillerle istikrarlı bir toplumun taşıyıcısı olacaktır.

Modern hayatta yaşanan cinsel devrimler, aşırı bireycilik ve ailenin işlevlerindeki daralma bir taraftan boşanma oranlarını artırırken; diğer taraftan da aileye alternatif birlikteliklerin oluşmasına neden olduğu mevcut durum, ailenin geleceğine ilişkin endişelerin oluşmasına neden olmaktadır. Bu endişeler sosyal bilimcilerin de dikkatini cezbetmiştir. Sahip olduğu toplumsal işlevleri yerine getirdiği sürece ailenin var olacağını söyleyen işlevselcilere karşın, ailenin ortadan kalkacağına ve ortadan kalkmasının gerekliliğini savunan toplumbilimciler de bulunmaktadır. Ailenin ortadan kalkacağı hususunda kehanette bulunan fikirler, materyalist dünya görüşünden beslenen Marksizim ve feminizmin türevleridir.

Marksizme göre aile, insanlar arası mülkiyet ilişkilerinin bir sonucu olarak sonradan ortaya çıkan ve devletle aynı paralelde toplumsal eşitsizliklerin kurumsallaşmasını sağlayan bir kurumdur. Yaşanacak olan devrim ile birlikte mülkiyet ilişkilerinin belli bir eşitlik temeline oturacağı bir komünist toplumda aileye de gerek kalmayacak ve yıkılacaktır (Aktay, 2014: 182). Aileye karşı çıkan bir diğer düşünce de feminizmdir. Ataerkilliğin eleştirisini temel alan ve kadın kimliğine odaklanan feminizme göre aile, kadın kimliğini

toplumsal hayatta ikinci plana atan ve bunun sürekliliğini sağlayan bir kurumdur. Geleneksel ailedeki erkek egemenliğinin yanısıra kadının annelik, doğum, cinsel haz, çocuk bakımı, ev işleri vb. gibi aile içi rolleri icra etmesi kadının bu bastırılmışlığını pekiştirmektedir (Tekin, 2010: 48-50). Feminist hareketler kadın kimliği üzerinde ailenin aleyhine olacak etki yaratmıştır. Bunların başında kadının cinsel yaşam özgürlüğü, kadın bedeninin egemenliği ve doğum ile birlikte kadının bireyselliği gelmektedir. Bu söylemlerle birlikte kadınların elde ettikleri hukuki hak ve ekonomik özgürlükler; günümüzde aileye yönelik oluşan tek ebeveynli aile, boşanma ve eşcinsel birliktelik gibi tehditlerin önemli bir nedenini oluşturmaktadır.

SONUÇ

Ortaya çıkışına dair farklı fikirler ileri sürülse de tarihin başlangıcından bu yana insanla birlikte, toplumun temel unsuru olarak var olan aile, günümüze değin çeşitli değişimler yaşayarak varlığını koruya gelmiştir. Bir yandan gerek insan hayatında gerekse de toplumsal hayatta yerine getirdiği işlevler hasebiyle yine toplumsal mekanizmalarla muhafaza edilmiştir. Diğer yandan ise toplum içerisinde hayatın getirdikleriyle birlikte bazen tehlike uyandıracak seviyede çeşitli değişimlere sahne olmuştur.

Geleneksel dönemde toplumun şekillenişinde, düzeninde, yeniden üretiminde ve muhafazasında etkin rol oynayan toplumsal değerler ve inançlardan oluşan gelenekler ile din kurumu ailenin koruyucusu olmuştur. Grift bir yapı teşkil eden bu ilişkide aile bir yönüyle din ve geleneğin getirdikleriyle korunurken, bir yönüyle de kendisi bu yapıları muhafaza etmekte, bunların yeni nesillere aktarımını sağlama ve en sıkı şekilde denetimini yaparak toplumsal sürekliliğini temin etmektedir. Aile her ne kadar toplumsal zeminde değişimin direnç noktası olarak yer alsada da değişimin araçsallığını da üstlenmektedir. Söz konusu kuralların konjüktürel bağlamda, sınırlar çerçevesinde yeniden tanımlanmasını sağlamaktadır. Aile içi ilişkilerin, bireylerin hak ve ödevlerinin, ailevi rollerin, sınırların ve özgürlüklerinin belirlenme noktasında din ve gelenek gibi etkili olan bir diğer etken de ekonomik üretimdir. Ailenin bilhassa varlığına ve korunmasına vurgu yapan din ve gelenekten farklı olarak ekonomik gelişmeler, toplumsal zeminde de meydana getirdiği diğer değişimlerle birlikte ailenin değişiminde ve yeniden şekillenişinde temel dinamik olmuştur. Bireylerin aile içi ve toplumsal cinsiyet rollerinin tayin edicisi olarak yer almıştır.

Ardı ardına yaşanan köklü değişimler temelinde oluşan moderniteyle, toplumsal yaşam ile birlikte aile de köklü değişimler yaşamış, temel dayanaklarını kaybetmiştir. Her şeyden önce geleneksel dönemde muhafızlığını yapan din ve gelenek, akli ön plana alan Rönesans, Aydınlanma ve toplumsalından dinden arındırılmasını ileri süren sekülerizm ile modern dönemde toplumsal etkinliğini kaybetmiştir. Bu durum aynı süreç içerisinde meydana gelen diğer gelişmelere karşı aileyi savunmasız bırakmıştır ki bu gelişmelerin başında sanayi devrimi gelmektedir. Sanayi devrimi kurulu olan düzeni alt üst etmiş, toplumsal yapının kendi ekseninde yeniden inşasını zorunlu kılmıştır. Bunun bir uzantısı olarak göç ve kentleşme gibi ekonomik temelli olgular da ailenin modern dönemde evsizliğinin bir nedeni olmuştur.

Yirminci yüzyıldan sonra teknoloji ve iletişim alanındaki yenilikler, insanın dünyaya hâkim olma çabasının bir sonucu olarak yaşanan sürecin aksine kontrolden çıkmasına neden olmaktadır. Modernitenin yeni boyutunda aile, üzerine inşa edildiği değerlerin aşındırılmasıyla birlikte köklü dönüşümler yaşamakta ve biçim değiştirmektedir.

Modernite ile birlikte farklı şekillerde biçimlenmiş ve değersel boyutta önemli bir dönüşüm yaşamış olsa bile bugün halen toplumsal zeminde işlev gösteren bir aile mevcut olmaktadır. Materyalist fikirlerin ortaya koyduğu ailenin yok olacağına dair fikirler ve bu fikirler için öne sürülen gerekçeler şüphesiz gerçeği tam anlamıyla yansıtmamaktadır. Lakin ailenin mühim bir dönüşüm içinde olduğu ve şekillenmekte olan hayatta birçok risk alanı ile yüzleştiği bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır.

Kaynakça

Adak, N. (2012). Evlilik mi? Birlikte Yaşama mı?, *Değişen Toplumda Değişen Aile* içinde, Ed: Nurşen Adak. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Aksan, G. (2013). Evlilik ve Ayrılma: Ailenin Kurulması ve Sona Ermesi, *Sistemik Aile Sosyolojisi* içinde, Ed: Mustafa Aydın. Konya: Çizgi Kitabevi, 169-194.

Aktaş, C.(1995). *Mahremiyetin Tükenişi*, İstanbul: Nehir Yayınları.

Aktaş, C. (1997). *Devrim ve Kadın* (2. Baskı), İstanbul: Nehir Yayınları.

Aktay, Y. (2014). Modern Dünyada Ailenin Toplumsal Dönüşümü ve Muhtemel Geleceği Üzerine Mülâhazalar ve Geleneğe Dayalı Problemler". *Aile Sosyolojisi Yazıları* içinde, Ed: Mustafa Aydın, İstanbul: Açılım Kitap, 181-188.

Armağan, M. (1998). *Gelenek ve Modernlik Arasında* (2. Baskı), İstanbul: İz Yayıncılık.

Ateş, A. O. (2000). *Hadis Temelli Kalıp Yargularda Kadın*, İstanbul: Beyan Yayınları.

Aydemir, M. A. ve Tecim, E. (2012). "Türk Toplumunda Aile ve Dinin Toplumsal Sermaye Potansiyeli", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 28, 42-59.

Aydemir, M. A. (2011). *Sosyal Sermaye*, Konya: Çizgi Kitabevi.

Aydın, M. (2009). *Moderniteye Dışarıdan Bakmak*, İstanbul: Açılım Kitap.

Aydın, M. (2011a). *Güncel Kültürde Temel Kavramlar*, İstanbul: Açılım Kitap.

Aydın, M. (2011b). *Kurumlar Sosyolojisi* (3. Baskı), Ankara: Kadim Yayınları.

Aydın, M. (2013). Aile ve Din/İslam. *Sistemantik Aile Sosyolojisi* içinde, Ed: Mustafa Aydın, Konya: Çizgi Kitabevi, 315-333.

Bayhan, V. (2012). "Beden Sosyolojisi ve Toplumsal Cinsiyet", *Doğu Batı Düşünce Dergisi* 63, 147-164.

Bebel, A. (2013). *Kadın ve Sosyalizm*, Çev. Saliha Nazlı Kaya. İstanbul: Agora Kitaplığı.

Berger, P. L. vd. (2000). *Modernleşme ve Bilinç* (2. Baskı), İstanbul: Pınar Yayınları.

Can, İ. (2013). Ailenin Tarihsel Gelişimi: Dünü Bugünü ve Yarını, *Sistemantik Aile Sosyolojisi* içinde, Ed: Mustafa Aydın, Konya: Çizgi Kitabevi, 65-91.

Çeler, Z. (2012). "Annenin Serüveni: Kadının Anne Olarak Toplumsal Kurgulanışı". *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 63, 165-181.

Fukuyama, F. (2005). *Güven* (3. Baskı), Çev. Ahmet Buğdaycı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Fukuyama, F. (2009). *Büyük Çözülme* (2. Baskı), Çev. H. Kaya. İstanbul: Profil Yayıncılık,

Giddens, A. (2000). *Elimizden Kaçıp Giden Dünya*, Çev. Osman Akınhay. İstanbul: Alfa Yayıncılık,

Giddens, A. (2012). *Sosyoloji Kısa Fakat Eleştirel Bir Giriş* (4. Baskı). Çev. Ülgen Yıldız Battal. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Goody, J. (2004). *Avrupa'da Aile*, Çev. Serpil Arısoy. İstanbul: Literatür Yayıncılık.

- Gölcük, Ş. (2000). *Din ve Toplum*, İstanbul: Esra Yayınları.
- Keleş, R. (2000). *Kentleşme Politikası* (5. Baskı), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Kongar, E. (1991). “Türkiye’de Aile: Yapısı, Evrimi ve Bürokratik Örgütlerle İlişkileri”. *Aile Yazıları: Kültürel Değerler ve Sosyal Değişme cilt. 2* içinde, Ed: Beylü Dikeçligil ve Ahmet Çiğdem, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları, 61-89.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev: Osman Akınhay ve Derya Kömürçü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Özyurt, C. (2013). *Çocukluk Sosyolojisi, Aile Sosyolojisi* (3. Baskı) içinde, Ed: K. Canatan ve E. Yıldırım, İstanbul: Açılım Kitap, 155-181.
- Öztan, G. G. (2013). *Türkiye’de Çocukluğun Politik İnşası* (2. Baskı), İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Rousseau, J. J. (1966). *Emil* (6. Baskı), Çev. Hilmi Ziya Ülken vd. İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- Russell, D. & ve Russel, B. (1979). *Endüstri Toplumunun Geleceği*, Çev. Melih Ölçer. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Subaşı, N. (2014). Toplumsal Değişme, Aile ve Yeni Risk Alanları, *Aile Sosyolojisi Yazıları* içinde, Ed: Mustafa Aydın, İstanbul: Açılım Kitap, 101-117.
- Tekin, M. (2010). “Feminist Tezlerle Aileyi Okumak”, *Umrans Dergisi* 187, 48-53.
- Tekin, M. (2013). Dinlerin Perspektifinden Aile Kurumu, *Aile Sosyolojisi* içinde, Ed: K. Canatan ve E. Yıldırım. İstanbul: Açılım Kitap, 235-262.
- Ulutaş, E. (2013). Aile-Ekonomi İlişkisi, *Sistemik Aile Sosyolojisi* içinde. Ed: Mustafa Aydın, Konya: Çizgi Kitabevi, 335-355.
- Wach, J. (1995). *Din Sosyolojisi*, Çev. Ünver Günay. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Wirth, L. (2002). Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentleşme, *20. Yüzyıl Kenti* içinde, Ed./Çev. Bülent Duru ve Ayten Alkan, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 77-106.
- Yılmaz, H. (2005). “Gelenek, Gelenekçilik, Gelenekselcilik”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 31, 39-53.
- Zijderveld, A. C. (2010). *Klişelerin Diktatörlüğü*, Çev. Kadir Canatan. İstanbul: Açılım Kitap.

Energy Routes and Security: Case of Turkey[†]

Armağan ÖRKİ*

ABSTRACT

In this article, I referred the subject of energy routes and security by the case of Turkey. As a case study, I emphasized the importance of pipelines and stated their meaning for both suppliers and importers in Turkey and the near abroad.

I tried to emphasize the role of energy in foreign policies by recent history of Middle East: Was nationalism really a source for new countries? Plus, is there any similarity between Middle East and Central Asia? We should consider the new World in terms of US, EU, Russia and China.

Then, I focused on natural gas and oil by the areas of utilization with case of Turkey. Also, I commented pipelines routes by terrorism and possible wars. I shared some current situations as examples from ISIS and PKK. On the other hand, I tried to show different political attitudes such as those in Iraq and Northern Iraq. There may be more than two polarities and their effects are clear in this geography. Finally, I covered some evaluations and referred some possible suggestions.

Keywords: Pipelines, Turkey, Energy Routes, Terrorism

Enerji Rotaları ve Güvenlik: Türkiye Örneği

Özet

Çalışmada Türkiye örneği üstünden enerji yolları ve güvenliği ele alınmıştır. Bir vaka çalışması olarak, boru hatlarının önemi vurgulanmış ve arz ve talep edenler için Türkiye'nin ve çevresinin önemi ifade edilmiştir.

Ortadoğu'nun yakın tarihi gözetilerek dış politikada enerjinin rolü vurgulanmış ve milliyetçiliğin gerçekten yeni ülkeler için bir kaynak olup olmadığı yanıtlanmıştır. Ayrıca Ortadoğu ile Orta Asya benzerliği ifade edilmiştir. Yeni Dünya'da, ABD, AB, Rusya ve Çin'in göz önünde bulundurulması gereği bu bağlamda açıklanmıştır.

Sonrasında doğalgaz ve petrolün Türkiye örneğinin kullanım alanlarına yer verilmiştir. Ayrıca, boru hatlarının terör ve olası savaflara göre değerlendirilmesi yapılmıştır. IŞİD (DAEŞ) ve PKK gerçeğinden bazı güncel örnekler verilmiştir. Diğer yandan farklı politik tutum örnekleri Irak ve Kuzey Irak üstünden gösterilmeye çalışılmıştır. Bölgede ikiden fazla kutup olabileceği değerlendirilmiş ve etkilerinin coğrafya açıkça görüldüğü sunulmuştur. Son olarak bazı değerlendirmeler yapıp olası önerilere yer verilmiştir.

[†] This article is selected for Energy System Conference 2016 as a poster presentation and edited for the journal.

* Ph.D. Student, Trakya University, Institute of Social Sciences, International Relations Department, a_orkiavsar@hotmail.com

Anahtar Kelimeler: Boru Hatları, Türkiye, Enerji Yolları, Terör

INTRODUCTION

Increasing population and consumption preferences of individuals increase the amount of energy needed both in the service and the manufacturing sectors. High cost of renewable energy also promotes the use of fossil fuels in energy production. For these two reasons, especially natural gas (also raw or processed oil) trade constitutes a significant share in the international trade. Because, natural gas is one of the most frequently used energy sources in industrial areas and housing, mainly in the electricity production. This applies exactly to Turkey.

Turkey is located in the close proximity to the most important geographic regions with fossil fuels and plays a significant role in transfer with pipelines from these regions both to Europe and itself. Various amounts of natural gas and petroleum are transferred from Central Asia, Caucasus, Russia and Middle East and prospective works are underway.

Except for the fossil fuel wealth, other remarkable features of the mentioned geography are terrorist incidents and authoritarian political regimes. By year 2015, especially related to Turkey, the terrorist organizations called PKK and ISIS and their extensions are active in the said geography. Authoritarian regimes and absolute monarchies took shape before and after the Arab Spring, Middle East and Caucasian countries with criticized democracies and relations of Turkey with the European Union (EU) create an unstable and insecure table in terms of either strategy or political economy. In the face of such a situation, the security of energy routes is of particular importance; because, rather than the natural conditions and costs arising from them, the risks and threats created by mankind are much more serious.

The article focused particularly on oil and gas from fossil fuels. The overall energy routes and the routes used for fossil fuel transfer therein were mentioned in the first part of the study and the security of these energy routes was covered in terms of the Middle East. The energy routes passing from Turkey were mentioned and the situation in the locations they passed was tried to be summarized in the following section. It was focused on the security of energy routes in Turkey. Finally, the general situation was summarized instead of conclusion and different options were mentioned.

1.ENERGY ROUTES AND SECURITY

The problems directly or indirectly faced by Turkey in the security of energy routes have been covered in the next section (2. Energy Routes and Security in Turkey). This section provides a brief overview on the energy routes and the importance of the situation over the case of the Middle East.

In this section, the recent history of the Middle East, which is of particular concern to Turkey, was mentioned briefly and how unstable borders were shaped was tried to be explained. Because, the said case has great importance for many countries as well as Turkey.

Energy is extremely necessary to increase and maintain the quality of life of societies in terms of its different areas of use and rareness of renewable energy sources leads to the problem of sharing scarce resources. Starting after the industrial revolution began in Europe in the 18th Century, colonialism affected many regions of the world in the following decades, and millions of people were killed, captured and enslaved in the occupied territories. The lure of cheap labor and raw materials led a competition between strong countries and even wars were not avoided in order to do business. According to Paxman (2012) during the years when modern politics and international relationships had begun, and even a war called 'Opium Wars' was waged and it took the form of a connection based on trade, privilege (capitulation) and pragmatism. While new inventions and geographical discoveries were reducing the production costs, they allowed the formation of class consciousness in societies and led to the development of consumption culture relatively. On the other hand, the idea of nationalism brought by the French Revolution led to wars and separatist movements and some communities were up in arms against the ruling powers they were tied to either with their free will or through external support. In brief, wars were waged predominantly in order to access resources, rather than religious or sectarian causes.

1.1.Middle East: Gradual Handover

Having most of today's fossil fuel reserves, North Africa, Arabian Peninsula and Middle East were also affected from this and Arabian nationalism won out over the Ottoman policy of Panislamism. Different individuals from the same family acquired the right of independence from Great Britain and France, and they appealed to the meetings held in Europe even for the conflicts between families

(tribes). For example, after losing Hejaz to Saud Family, Şerif Huseyin's son Faysal attended to Paris Peace Conference in 1919; however, when his claims on the borders of the country he wanted were not accepted, he returned to Damascus and attempted to an opposition movement where Sykes-Picot (1916), Balfour (1917) and mandate system were not accepted, which resulted in disappointment. (Mansfield, 2012: 264-266) After being defeated by the Saudis, the said family maintained their presence in Syria and Iraq for a while and formed the origin of Jordanian monarchy. In brief, even if some sources defend that it was affected from the idea of nationalism, it can easily be said that this idea was used only as a means. Due to nationality discrimination disappeared in the said geography; sectarian segregation replaced it after the Ottomans. After all, sections that do not identify with society dominated with "so called" democratic applications. Sunnites, who predominated in Syria and Iraq, were dominated by Nusayri, and Shiites were dominated by Sunni leaders. The region had to cope with war or terror almost unremittingly. Even if none of them engaged in the Second World War, they became parties to wars, which seem as if based on the reasons such as religion, sectarian and nationalism but are rather based on economic reasons. Israel did not lose even one battle in the region, even succeeded to expand its territory and while it was the only non-Muslim country, the Gulf and Western-backed Iraq waged war against Iran for eight years. Then it invaded Kuwait and in consequence, the country was divided into two in practice and this led to the formation of the picture in our day. The Arab Spring turned into social and political riots that threats current regimes in the region; but it came to an end that pushes anti-Westerners off the cliff. The blocks to which countries with liquidated governments belonged had changed and certainly Libya, the biggest loser, was divided into different governments and oil extraction and distribution had completely changed. In a similar situation for Egypt, a new leader who seized power with a military coup superseded the former dictator. Riots in Syria turned into a bloody civil war and had a multilateral and splitting appearance, in which external powers supported different groups to a great extent. In general, even if the raw material market of the Middle East did not get out of the control of national governments, it was divided up in practice between the USA, Europe or China and Russia. In a part of the region, gaining strength in the authority gap caused by the Syrian civil war after the Arab Spring, ISIS dominates some part of Iraq and Syria and the terrorist organization also took hold some oil refineries. Even, the

organization asserts that it produced oil up to 40.000 barrels per day and generated an income of more than one million dollars a day, according to BBC Turkish (2015).

Considering the realities of the free market, the current situation of the Middle East may seem reasonable; however, it is doubtful how humanitarian the process that gave rise to this entire situation. It is not seeming quite possible to forecast the future of these countries, except for the Gulf countries with the clearest policies in the region.

The fate of the Middle East shares similarities with the Central Asia and Caucasus. Because, wars and terrorist incidents in the Central Asia are the developments that have begun to become ordinary. Particularly many Turkic republics established with the end of the Cold War were obliged to show tendency to follow a new path. To pursue a balance policy seemed possible barely in 2000's; because the person who could balance the hegemony of the USA took office in 2000; Vladimir Putin... Having a coast to the Caspian Sea and obtaining a significant amount of income therein, Azerbaijan can be shown as a country, which pursues a more stable policy between the USA and Russia comparing to the other republics of the Central Asia.

The phases passed by the countries established on the fossil fuel resources so far from the last century were determined with compelling methods and the borders these countries took shape accordingly. The oil shock following the Israel-Arab War, commercial propositions based on neo-liberalism which inspired interest in the same years, developments such as governments made concessions to countries with closer relationships easier access to national resources made the Caspian Sea and around more important. Here, the value that Turkey has in terms of energy routes and security develops in this direction. Facing the West as a member of the EU Customs Unions and NATO, Turkey has the feature of a natural harbor/bridge also for the energy demand of Europe. Turkey, who can play an important role in the petroleum transfer to Europe, is in a location where it is expected to transfer the petroleum products with the lowest cost due to being close to the resources.

Security of energy and energy routes, can be associated with the national, regional, international, economic and military security subjects according to the focal points coming up. The when it comes to Turkey, which is located on the junction point of the Middle East, Caucasus and Central Asia, it is understandable the security matter

to cause a serious concern. On the other hand, unpredictable political developments in the region (such as continuing Syrian Civil War, Northern Iraq with uncertainties in the political landscape, Iran's relations with the West, polarization of the new world order consisting of the USA and EU or Russia, China and Iran, and tendencies of the countries in the region, and active terrorist organizations in the region) may cause to uncertainties in carrying long term plans built on a strong foundation into effect. For example, if Iraqi government increases its domination on the Northern Iraq and enters the control of Moscow, Beijing and Tehran, there may be unexpected developments on the transfer of the resources of Mosul and Kirkuk.

2.ENERGY ROUTES AND SECURITY IN TURKEY

There is diversity in energy production in Turkey; however, there is no equality in proportional terms. Different proportions attract the attention between the usages of coal, oil and natural gas from fossil fuels and renewable energy sources such as hydroelectric, solar and wind. Besides, approximately a quarter of the total energy demand is met by local resources, and the rest is imported (T.R. Ministry of Foreign Affairs, 2015). Even if some resources exist, the amount of imported energy is still very high. In brief, the electricity produced through local resources and facilities is still not in an amount to meet the current need in case of renouncing the imported resources. An important part of the energy is used in the electricity production and the electricity is conveyed to industry (See Table 1, Table 2).

Table-1: Electricity Production in Turkey by Resources between 2010-2013

Years/Energy Resources	Coal	Liquid Fuels	Natural Gas	Hydraulic	Renewable Energy
2010	%26.1	%1	%46.5	%24.5	%1.9
2011	%28.9	%0.4	%45.4	%22.8	%2.6
2012	%28.4	%0.7	%43.6	%24.2	%3.1
2013	%26.6	%0.7	%43.8	%24.7	%4.2

Source: TÜİK, Energy Production and Shares by Energy Resources, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1029, (18.10.2015)

As it is seen in Table 1, Turkey meets almost half of its electricity need from natural gas. On the other hand, coal and hydraulic usages, which are criticized by environmentalist organizations, comprise the other half. Even if the rate of the electricity produced from renewable sources such as geothermal, wind and solar energies, an increase is observed almost every year even if just a drop. Although the bank loans for the costs that pose challenge in benefiting from the solar energy and manufacturer's opportunity to resale the surplus energy are anticipatorily promising developments, their complete implementations seem difficult for now.

Table-2: Use of Electricity by Usage Areas between 2010-2013

Years/Electricity Usage Areas	Industry	Dwelling	Commerce	State Office	Illumination	Other
2010	%46.1	%24.1	%16.1	%4.1	%2.2	%7.4
2011	%47.3	%23.8	%16.4	%3.9	%2.1	%6.5
2012	%47.4	%23.3	%16.3	%4.5	%2	%6.5
2013	%47.1	%22.7	%18.9	%4.1	%1.9	%5.2

Source: TÜİK, Distribution of Net Electricity Consumptions by Sectors, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1029, (18.10.2015).

Electricity consumption has an important place in Turkey, like the case in other developed and developing countries. A large part of the production needs electricity, in a word, energy. Accordingly, production or import of natural gas, the current focal point of the electricity production, coal and hydroelectric energy are compulsory.

Like the case in Turkey, energy consumption to be met by renewable and nuclear sources at a rate of 13% and the remaining part to be obtained from the fossil resources in the rest of the world, and according to Kaya (2012: 272) increase of energy consumption can be interpreted as the basis for sudden changes in energy and foreign policies. Considering the interests and other alliances of the countries and multinational companies the importance of power transmission lines, in other words the crude oil and natural gas pipelines, and the fact that these lines are under risk can be understood better.

Pipelines and sea transport are used in the power supply of Turkey. Natural gas is imported through pipelines or sea transport after being liquefied (as LNG). The oil is imported also in a similar way. Considering the limited nature of railway, land or sea transports, pipelines are the reasonable option for Turkey with such a large amount of energy need, as well as in terms of the reduction of shipment costs. Besides, the interest in the energy transfer in Europe shows that the benefit of the pipelines has increased. On the other hand, the security of pipelines is all important considering either the countries that bears the risk of losing their position as monopolists or the actions of various terrorist organizations that are active in the region.

2.1. Energy Routes (Pipelines) in Turkey

There are natural gas and oil pipelines in Turkey, which are being operated, continued to be built or in the project phase. These routes were determined not only for the consumption of Turkey, but also for the other countries. Besides, options were created for both Turkey and other countries created options regarding the security of the energy routes. With the existence of different options, Turkey tried to create a politic and economic strategy to be freed from dependency to only one country as well as to obtain revenues from such transports, and entered a new era in energy policy with the pipeline from Iraq. With the changing governments, this policy was not given up and kept adopted since the 1970's until today.

As is seen in Map 1, there are projects that are expected to enter into service, in construction or still not initiated except for the current pipelines. As it can be seen in the map, Turkey is in a central location in terms of energy transport from the Middle East, Caucasus, Central Asia and Russia and as it will be stated in the following sections of the article, it has the opportunity to function as a bridge for Europe.

2.1.1. Oil Pipelines

T. R. Energy Market Regulatory Authority (2015) announced that as of the year 2014, approximately 60% of the crude oil export of the refineries in Turkey was from Iraq and Iran, and respectively Saudi Arabia, Nigeria and Kazakhstan followed these countries respectively. Two of these oil pipelines give service and one of them works with double line and there new projects on the way.

Map-1: Current Natural Gas and Crude Oil Pipelines and the Pipelines Planned or in the Form of Project

Source: BOTAS, Maps, http://www.botas.gov.tr/images/maps/BotasGenel_full.png, (19.12.2015)

Baku-Tbilisi-Ceyhan Cude Oil Pipeline (BTC): This line with 1million barrels capacity per day is 1760 km long and active since 2006 (T.R. Ministry of Foreign Affairs, 2015). Except for its

contribution to labor, enabling Turkey to obtain revenue also through export to other countries, this line is convenient for the transfer of one million barrels of crude oil a day (Ener and Ahmedov, 2008: 8). Although Azerbaijan and Kazakhstan officials met in 2006 related to the use of this pipeline, which has partners such as BP, SOCAR and TPAO, the Kazakhstan oil has not been transferred yet; however, the pipeline significantly eased the oil traffic in the Turkish straits with its current capacity (Ateş, 2006). Moreover, almost entire crude oil given to these lines was transferred from Ceyhan from other countries and Turkey met its own need from the other options. There are conflicts about whether economic or politic purposes were at the forefront in the construction of the pipeline; because, it was considered that its capacity could not be filled completely and therefore the oils of other countries may also be involved (Korkmazgöz, 2010: 24).

Iraq - Turkey (Kirkuk-Ceyhan) Crude Oil Pipeline: The use of this line that began operations by the end of 1970s was extended until 2025 with a regulation in 2010 and the line consists of 986 and 890 km long two parallel pipelines. (T.R. Ministry of Foreign Affairs, 2015) The biggest developments about this line are incrementally stopping of its construction following Iraq's invasion of Kuwait, its opening with the Oil for Food Program, and the diplomatic problems arising from that among Ankara-Baghdad-Erbil in 2012. Also, it was damaged with the attacks of the terrorist organization of PKK and oil flow was stopped in times. The indirect prevention of the Erbil visit of the Minister of Energy and Natural Resources Taner Yıldız by Baghdad in 2012 is also a reflection of this problem (Al Jazeera Turk, 2015). The annual crude oil transfer capacity of the line is around 71 million tons (T.R. Prime Ministry Public Diplomacy Coordinatorship, 2015).

Unye-Ceyhan Pipeline: This project, which was considered to start from Samsun and reach to Ceyhan, but decided to start from Unye county of Ordu, has the possibility of not being implemented or losing its function. The project focused on the transportation of the oil from the Black Sea to Ceyhan by passing Anatolia in the north-south axis. This line, which was started to be constructed, has the possibility of transportation of the oil arriving to Baku to Ceyhan through BTC with the opening of Baku - Novorossiysk Pipeline¹ in

¹ It is used to transporting oil from Azerbaijan to Russia.

Varol's term (2015) the opposite direction and in such a case, the expected productivity will not be able to get from the project.

2.1.2.Natural Gas Pipelines

T. R. Energy Market Regulatory Authority (2015: 6) stated that Turkey meets its natural gas demand from Russia, Iran and Azerbaijan through pipelines. It procures the great part of its need in this way comparing to the liquefied gas. In this section, the most important natural gas pipelines with continuing construction and projects were mentioned.

West Line: Russian natural gas is exported from these lines, which can be taken under the same title together with the additional West Line. Exported by Russian Gasprom and imported and sold wholesale by Batı Hattı Doğal Gaz Ticaret², the route of the gas reaches to Turkey from Thrace by following the Ukraine, Moldova, Romania and Bulgaria route from the southwest of Russia.

Blue Stream: Another routed of the natural gas procured from Russia is Blue Stream. The line passing under the Black Sea went into service in 2005.

Baku-Tbilisi-Erzurum (BTE) Natural Gas Pipeline: Constructed in parallel with BTC and went into operation in 2007, this line is considered to be used also for Kazakhstan and Turkmenistan gases. (Ener and Ahmedov, 2008: 9) Also, it is aimed to reduce the dependency of Turkey to Russia in terms of the natural gas; however, the amount of natural gas obtained from this line is not comparable with the rate of natural gas procured from Russia.

Iran-Turkey Natural Gas Pipeline: Reaching from Doğubeyazıt to Ankara, the line is used to transfer the resources of Iran, which is the largest natural gas supplier of Turkey after Russia (T.R. Prime Ministry Public Diplomacy Coordinatorship, 2015). Except for this line that is in service, there is also the Natural Gas Pipeline Project of Iran-Turkey-Europe, which aims to transfer the Iranian and Turkmenian natural gas to Europe. Turkey will ensure supply from this line if it desires in the scope of this project (ITE, 2015).

Turkey-Greece Natural Gas Pipeline: With this line, which entered service in 2007, the natural gas transfer is performed from Turkey to Greece (T.R. Prime Ministry Public Diplomacy

² The company and we may translate it like West Line Natural Gas.

Coordinatorship, 2015). Also, there are projects about the extending of this line to Italy.

Nabucco Natural Gas Pipeline: This line, which is supported by the USA and end the dependency of the EU to Russia, has the characteristics of reaching to Austria from the Central Asia (Ener and Ahmedov, 2008: 10). It is thought that the Middle East countries may also be involved in future.

Trans-Anatolia Pipeline Project (TANAP): In case completion of the project, the foundation of which was laid in 2015 in Turkey, the natural gas extracted by Azerbaijan from Caspian Sea will be able to be transferred to Turkey and then to Europe through Trans Adriatic Pipeline (TAP) (Al Jazeera Turk, 2015). This project will enhance the Azerbaijani economy, as well as will have offered a new option for Turkey and especially for the EU countries that are fairly dependent to Russia.

2.2. Security of the Energy Routes of Turkey

Considering the data of 2015 January³ and February⁴, Turkey procured five times of the natural gas it produced from different countries such as Russia, Algeria, Kazakhstan, Nigeria, Norway and Ukraine. These procurements were mainly carried out via maritime transport (from the countries without pipelines). Also, according to data of 2015 February, the liquefied gas (LNG) remained at a very low level comparing to the pipeline gas, 80% of the total imported gas were received through pipelines from Russia and Azerbaijan (T.R. Energy Market Regulatory Authority, 2015).

According to Uluatam (2010: 67) “*About 70% of the global oil and natural gas reserves are located in the regions neighboring to Turkey*” and the number of crude oil and natural gas pipelines possessed by Turkey is not high enough. Two lines from Iraq and one line from Azerbaijan, which are active in crude oil, and three lines from Russia, one line from Azerbaijan and one line from Iran, which are active in natural gas, cannot provide enough diversity to provide the balance between supply and demand.

³ T.R. Energy Market Regulatory Authority, *Liquefied Petroleum Gas (LPG) Market Sector Report*,
Ocak/2015,
http://www3.epdk.org.tr/documents/lpg/rapor_yayin/Lpg_YayinRapor_Ocak2015.pdf,
(30.11.2015)

⁴ T.R. Energy Market Regulatory Authority, *Liquefied Petroleum Gas (LPG) Market Sector Report*,
February/2015,
http://www3.epdk.org.tr/documents/lpg/rapor_yayin/Lpg_YayinRapor_Subat2015.pdf,
(30.11.2015)

The same foreign-source dependency of Turkey in this particular is also valid for the European countries in general. Making sale of natural gas to Western Europe at a higher price comparing to Eastern Europe, Russia is the one and only supplier of many countries, while meeting 39% of the natural gas need of Germany (Sak and Zengin, 2015: 9). These countries import from Russia to a great extent like Turkey and this politically pressures the EU. The need of the EU to Russian gas became more understandable in Russian intervention on Ukraine and invasion of Crimea. Russian threat of suspending the energy transfer reduced the EU's possibility of imposing sanctions on Russia regarding Ukraine. Similar concerns were experienced also in Turkey after downing a Russian warplane upon air space violation in 2015.

According to Yılmaz (2005: 6) although pipelines are considered as the safest and most efficient way of transfer, some difficulties are experienced regarding their security. Even if there is no risk of reduction in supply, the main problem in its distribution and share *“arises from negative geopolitical developments in the world and especially from the obligation of making trillions of dollars of investments required by the processes of searching of reserves, production, offering to customers”* (Pamir, 2005: 61). Except for the threats created by natural disasters against the security of the lines, war and terrorist incidents are also important risks. And the primary national problem faced by Turkey is terror. Except for the ISIS terrorist organization, which generates revenue through the refinery they have behind the southern borders of Turkey, some difficulties were faced also in the import from Iraq. The problem in Iraq developed upon the conflict between Baghdad and Erbil administrations and debates occurred on how the income will be shared and the constitutional situation of Northern Iraq. KDP and KYB, which were the parties of the civil war in Northern Iraq, were substituted by Baghdad and Erbil governments and they could not agree on the transfer of oil to the world over Turkey, by Al Jazeera Turk (2015). Baghdad to gain a complete control over the resources in the region will enable it to compete with the Gulf countries more strongly that is referred by Özdil (2015) and this will strengthen its hand in the international policy. On the other hand, said resources create the basis of the economy of the region. Another problem experienced more recently in the transfer from Iraq has been PKK. Milliyet (2015) published that PKK attacked to Iraq-Turkey Crude Oil Pipeline (in Şırnak, Cizre) in the summer season of 2015, and this

stopped oil transfer for a while and PKK came in for severe criticism of the Northern Iraq government. The same terrorist organization attacked to BTE Natural Gas Pipeline (in Kars, Sarıkamış) shortly after its attack on the oil pipeline, and caused to closure of the valves (Milliyet, 2015). Korkmazgöz (2010: 26) explained that the line coming from Iraq has been attacked by various groups since the Second Gulf War until today and as it is seen, it is the target of the terrorist actions carried out in Turkey. Delays and interruptions were experienced in the transfers from Iraq also during the Gulf War and the USA's invasion of Iraq; however, these problems were resolved and today, especially the threat created by the terror problem still remains.

Although the countries having the feature of “rentier state” thanks to their oil and natural gas resources have guaranteed their national incomes to a great extent, developments in the recent history showed that the social events may turn into civil wars and resources may pass into other hands with foreign interventions. Libya can be the best example for this. Besides, the monopolization with new oil and pipeline projects creates risk for some countries. It can be foreseen that the transfer from the Middle East, Central Asia and Caucasus would reduce the dependency of Europe and Turkey to Russia. Because, a large scale of dependence to one country may cause to one sided changes in the price policies of that country or company that acts like a monopoly. Purchasing around 20 billion cubic meter of natural gas from Russia as a result of the agreement made by the end of 1990's, Turkey conflicted in price revisions and the debates deepened with the following developments (downing of Russian warplane that violates the Turkish air space) (Milliyet, 2015). Following these developments, purchases from Azerbaijan, Qatar and Iraq, or increase of the current transfers sped up in 2015 December. Russian policies except for Turkey are also in this line; because Russia has wanted to gain strength by supporting the north-south directional development in the energy policies over Central Asia and inciting the Eurasian policies, and even it was successful in Turkmenistan, it failed in Azerbaijan and Kazakhstan (Korkmazgöz, 2010: 39). In brief, Russia has shaped its policies over Central Asia in this way to control the Turkey and European markets, and become partly successful.

Exporters of energy, who are as important as Russia, and large energy exporters tended to make some changes in their foreign policies. Even, moderation signals were seen even in the tightest

policies. In brief, energy has started to be used as means of foreign policy (Rende, 2006: 4). According to Pamir (2005: 62) considering the remaining 50 years of life of oil and natural gas reserves, it is usual various conspiracies and claims to be kept alive in this particular.

CONCLUSION

Turkey gives and is expected to give particular attention its energy policies to protect primarily its national interests, as well as to function as a bridge in the transfer the resources of Central Asia Caucasus and Middle East to Europe. Thus, Turkey's success in terms of energy routes and security is important both for the interests of the countries such as Azerbaijan, Turkmenistan, Iran and Iraq, as well as the European countries.

Turkey has to create options to not to have trouble in case of any risk or threat arising from only one country. Even though below and above ground storage works seem to create solution in short term, it is necessary to establish connections with different sellers/countries as a foreign-dependent country. Except for improving the relations or keeping them in their usual course with current exporter countries, finding new suppliers seems more suitable for the national interests. Construction of new pipelines is also necessary to reduce the conveyance expenses.

Construction of pipelines and ensuring their security ease the exportation of imported oil and natural gas to other countries through other pipelines or maritime transport. Even if there is no opportunity to direct export, the income generated by Turkey from transportation and the feature of being the point of transport it undertook are important. This also emphasizes the geostrategic and geopolitical significance of Turkey. Having two straits and being located at the intersection point of three continents, Turkey has the opportunity of increasing its value in terms of energy transport. This is a virtue that it may use in the international policy; because it may create a power of sanction together with the countries such as Iraq, Iran, Turkmenistan and Azerbaijan over the European countries who export oil and natural gas over Turkey.

Another point to take into account except for Turkey to serve firstly to its own and then other countries' interests is local resources. Local resources must remind especially the renewable energy. Turkey is located on a geography where it could benefit from solar and wind energies; however, it is located on the other options like biomass and

geothermal as well as these two resources. Apart from the environmental aspect of the case, prudential economic and political reasons require reduction the dependency to crude oil and natural gas and necessitate establishing connections with different suppliers as much as possible.

References

Ener, M. and Ahmedov, O. (2008), "Importance of Turkey-Azerbaijan Petrol-Natural Gas Pipeline Projects in terms of National Economies and the European Union", *2nd National Economy Congress*.

Kaya, İ. S. (2012). "An Overview on the International Energy Policies: Case of Turkey", *Union of Bars of Turkey Journal*, 102.

Korkmazgöz, İ. (2010). *Energy Routes Passing and Required to Pass from Turkey and the Effects of these Energy Routes on Turkish Foreign Policy*, (TC. Atılım University, Institute of Social Sciences, International Relations USA, Unpublished Postgraduate Thesis).

Küçükşahin, A. (2006). *What Should the Energy Strategy Be in terms of Security?*, T.R. Turkish General Staff HARPAK SAREN Directorate, Symposium: What Should Turkey's Energy Strategy Be? (26-27 Ocak 2006), Military Academy Publications, Istanbul 2006.

Mansfield, P. (2012). *History of the Middle East*, Istanbul: Say Publications.

Özdil, Y. (2015). "Paris", *Sözcü Newspaper*, November 15th.

Pamir, N. (2005). "Energy Policies and Global Developments", *Strategic Analysis*, 68.

Paxman, J. (2012). "Empire Episode 4: Making a Fortune", BBC.

Rende, M. (2016). *Energy Initiative of the Neighboring Countries ve Its Regional Effects*, T.R. Turkish General Staff HARPAK SAREN Directorate, Symposium: What Should Turkey's Energy Strategy Be? (26-27 Ocak 2006), Military Academy Publications, Istanbul 2006

Sak, H. and Zengin, A. (2015). "International Natural Gas Pipeline Projects; Evaluation of the Projects of Trans Anatolian Natural Gas Pipeline in terms of Turkey's Natural Gas Trade (TANAP) and the Trans-Adriatic Gas Pipeline (TAP)", *Istanbul Trade University, Institute of Foreign Trade Discussion Papers*, WPS No: 06, 2015-09, p. 9.

Uluatam, E. (2010). "New Balances in the European Natural Gas Market", *Economic Forum*, August 2010

T.R. Energy Market Regulatory Authority, *Natural Gas Market Sector Report 2014*, Ankara, 2015

T.R. Energy Market Regulatory Authority, *Oil Market Sector Report 2014*, Ankara, 2015

Yılmaz, N. F. (2005). "A General Evaluation on Oil and Gas Pipelines", *Installation Engineering Journal*, 87.

Online Resources

Al Jazeera Turk, *Foundation Laid for Azerian Gas*, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/azeri-gazi-icin-temel-atildi>, (30.11.2015)

Al Jazeera Turk, *Chronology: Turkey-Iraq Relationships*, <http://www.aljazeera.com.tr/interaktif/kronoloji-turkiye-irak-iliskileri>, (14.11.2015)

Ateş, Z., "East-West Energy Corridor: 2 Complete 1 Lack", *International Journal of Economic Issues*, 2006, Issue: 23, http://www.mfa.gov.tr/dogu-bati-enerji-koridoru_2-tamam-1-eksik.tr.mfa, (30.11.2015)

BBC Türkçe, *ISIS' annual oil revenue 500 million dollars'*, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/10/151014_ft_isid_petrol, (01.12.2015)

BOTAŞ, *Maps*, http://www.botas.gov.tr/images/maps/BotasGenel_full.png, (19.12.2015)

ITE, *Iran - Turkey - Europe Natural Gas Pipeline Project (ITE)*, <http://www.ite-pipeline.com/pages.aspx?page=2>, (30.11.2015)

Milliyet, *From Barzani to PKK "Petrol Pipeline" Condemnation*, <http://www.milliyet.com.tr/barzani-den-pkk-ya-petrol-boru/ekonomi/detay/2095775/default.htm>, (01.12.2015)

Milliyet, *BOTAŞ commenced Arbitration Process for Russian Gas*, <http://www.milliyet.com.tr/turkiye-rus-gazi-icin-tahkime/ekonomi/detay/2138674/default.htm/>, (01.12.2015)

Milliyet, *Terrorist attack on the Pipeline*, <http://www.milliyet.com.tr/teroristler-boru-hattina-saldirdi-gundem-2107187/>, (01.12.2015)

T.R. Prime Ministry Public Diplomacy Coordinatorship, *Turkey's Energy Investments*, <http://kdk.gov.tr/haber/turkiyenin-enerji-yatirimlari/496>, (30.11.2015)

T.R. Energy Market Regulatory Authority, *Natural Gas Market Sector Report*, February/2015, http://www3.epdk.org.tr/documents/dogalgaz/rapor_yayin/Ddp_YayinRapor_Aylik_Subat2015rev2.pdf, (30.11.2015)

T.R. Energy Market Regulatory Authority (2015), *Liquefied Petroleum Gas (LPG) MarketSectorReport, January/2015*,

http://www3.epdk.org.tr/documents/lpg/rapor_yayin/Lpg_YayinRapor_Ocak2015.pdf, (30.11.2015).

T.R. Energy Market Regulatory Authority (2015), *Liquefied Petroleum Gas (LPG) Market Sector Report, February/2015*, http://www3.epdk.org.tr/documents/lpg/rapor_yayin/Lpg_YayinRapor_Subat2015.pdf, (30.11.2015)

T.R. Ministry of Foreign Affairs (2015). *Turkey's Energy Strategy*, http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa, (20.10.2015)

TUIK, *Electric Energy Production and Shares by Energy Resources*, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1029, (18.10.2015)

TUIK, *Distribution of Net Electric Consumption by Sectors*, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1029, (18.10.2015)

Varol, T., "Offers from Russians to Remove the Samsun-Ceyhan Project", <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/enerji-ve-enerji-guvenligi-arastirmalari-merkezi/2013/09/11/7206/ruslardan-samsun-ceyhan-projesini-ortadan-kaldiracak-teklif>, (20.10.2015).

Türk Dilinin Terimsel Gelişim Sürecine Tarihî Bakış

Mehmet KAHRAMAN*

ÖZET

Modern dünyada gelişmişliğin en önemli dilsel göstergesi sayılabilecek terimsel söz varlığı, bilim insanları için vazgeçilmez bir başvuru hazinesidir. Bugün dilimizde kullanılan terim sözlerin geçmişten günümüze nasıl oluştuğu, nasıl geliştiği ve nasıl bir süreçten geçtiğini izlemek için tarihsel bir bakış açısına ihtiyaç vardır.

Türk dilinde kullanılmakta olan söz hazinesinin terimleşme sürecini takip edebilmek ve terimsel hazineyi teşkil eden sözcükleri kullanım düzleminde görebilmek için terimleşme süreçlerinden söz etmek gerekir.

Türk dilinin terimsel gelişim sürecini tarihî dönemler içinde ele alırsak, terimsel söz varlığımızın geçirdiği evreleri Klasik dönem, Tanzimat ve Meşrutiyet dönemleri ile Cumhuriyet dönemi olarak sıralayabiliriz.

Bu çalışma iki makale olarak planlanmıştır. İlkinde Selçuklu ve Osmanlı dönemlerini bir izlek üzerinden okumak ve de dönemsel özelliklerini ortaya koymak istiyoruz. Bundan sonaki çalışmamızda cumhuriyet dönemi terimsel gelişim sürecini ele almayı hedefliyoruz.

Anahtar Kelimeler: Terim, terim bilim, dil bilgisi, sözlük, dönemler ve terimsel faaliyetler.

Historical Overview of Turkish Terminological Development Process

Abstract

In the modern world, the most important linguistic indicator of your development is the term vocabulary which is an indispensable resource for scientists. Today, the words of our language terms used in the past to present, how it was formed, how it develops and how to look at the historical development process to watch that passed through a chipping process should be the first step.

To monitor the process of terminological word being used in Turkish language and terminological treasure trove worth mentioning terminological from a historical perspective to see the use of words that constitute the plane.

We want to discuss the term development of the Turkish language in historical periods. We can say that the periods in which the semantic vocabulary of our language is passed are classical period, Tanzimat and Constitutional period and republic period.

* Yrd. Doç. Dr., Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Dilbilimi Bölümü.

This work was planned as two articles. At first we want to read the Seljuk and Ottoman periods in a certain way and also want to reveal the periodical features. In the next article, we aim to describe the period of republican term development.

Keywords: Term, term science, grammar, dictionary, terms and terminological activities

GİRİŞ

Terim, genel olarak bilim dallarının kavramlarına verilen addır. Bir bilim, sanat dalı veya meslekle ilgili özel bir kavramı karşılayan sözcüklere terim söz denir. Bir dilin sözcüklüğü içinde bilim, teknik, sanat, spor gibi değişik bilim dallarıyla ilgili özel kavramları karşılamak üzere kullanılan binlerce sözcük vardır. Bu sözcüklerin anlamı bilim insanlarının uzlaşısı ile belirlenirken tek anlamlılık onun temel niteliklerinden biridir.

Bir bilim veya sanat dalına atılan ilk adım terimlerle başlar. Terimler, bilim ve sanat dallarının kavramsal mana yükünü taşıyan sözcüklerdir. Herhangi bir bilim dalında, yeterli derecede bilgilenmek, derinleşmek ve uzmanlaşmak için terimler dünyasına hâkim olmak gerekir. Belli bir alanda ilerlemek, terimsel şifreleri anlamaya, kavramaya bağlıdır.

Her bilim dalı kendine özgü kavram alanını yaratır. Bu yaratılan özel kavram alanlarında kullanılan sözler de, kendine özgü mana yükleri kazanarak terimsel işlevlerini yerine getirirler. Terim, bir bilim, sanat, meslek dalıyla veya herhangi bir bilim ya da meslek kolunun alt başlıklarıyla ilgili özel bir kavramı karşılayan kelimelerdir (Türkçe Sözlük, 2005: 1959). İstilah sözü, Osmanlı Türkçesinde terim karşılığı olarak kullanılmıştır.

“Terim, belirli bir bilim ile teknik ve sanat dallarındaki kavramı açıkça belirtip adlandıran söz ve kelime tamlamalarıdır” (Kazak Tilinin Tüsündürme Sözdigi: 801). Kazakça Türkçe Sözlükte: ‘Termin-Latince söz, Terim-kavram. Terim sözler, terimler; ilmî terimler, bilimsel terimler’ şeklinde verilmiştir (Koç vd., 2003: 501). Türkî dillerinde terim kelimesi yerine Latince ‘terminus’ sözünün Rusça biçimi olan ‘termin’ kullanılmaktadır. Bu iş için Kazak dilinde atav, atama, atalım gibi kelimeler kullanılırken, Tahsin Banguoğlu, Türkçenin Grameri adlı kitabının girişinde “Adlamalar” başlığı altında ayraç içinde (terim) sözünü yazarak, terim sözünün tam karşılığının “adlama veya adlandırma, ad verme” olması gerektiğine de işaret etmiştir (Banguoğlu, 2004: 5-6). Hamza Zülfikar, terim kelimesinin kökünü şu biçimde açıklar: “Terim sözü Latince ‘sınır, son’ anlamına

gelen *terminus* sözüne benzetilerek *derlemek* fiilinin eski biçimi olan *termek* fiilinden *-im* eki getirilerek yapılmıştır. Türkî Cumhuriyetler, bu terimin Rusça biçimi olan termin sözünü kullanılmaktadır” (Zülfikar 1991: 20).

Terimler bilim dallarının ortak kodlarıdır. Terimler meslek mensupları tarafından kabullenilip kullanıldıkça yaygınlık kazanır. Bu yaygınlık, o bilim dalının mensupları tarafından kabul görmesi ile de yerleşir. Terimler bilim dalı mensuplarının ortak kullanımda ısrar etmesi, eserlerinde yer vermesiyle yerleşip yaygınlaşıp genelleşirler. Her bilim dalı için terimlerin yüksek bir anlatım düzeyine ulaşması zaman alır. Ama kavramların terim olarak adlandırılması, yerleşip kalıplaşması için adlandırma ve kullanım noktasında bilim insanlarının etkin gayreti ve katılımı şarttır (Hengirmen, 2001: 15).

Türk kültür ve medeniyet hayatının hiç kesintisiz üç bin yıldır devam ettiği var sayılacak olursa, geçmişte elde edilen bilim ve tekniğin dilsel göstergeleri terimler büyük bir yekûn tekil etiği düşünülebilir. Öncelikle ata- babalarımızdan miras kalan kelime ve terimlerden söz etmek gerekir. Bu terimler, başlangıçta totem, inanç ve ibadetle ilgili kelimelerden oluşmaktaydı. Sonraları bunlara bugün için basit sayılabilecek ev aletleri, araba, at ve atçılıkla ilgili araç gereçler ile savaş araç gereçlerinin adları eklenmiştir. Daha sonraki dönemlerde eğitim, sağlık, savaş ve barışla ilgili kelimeler terim olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Bilimsel gelişmelere bağlı olarak yanıcı ve patlayıcı maddelerin icadı ile onlarla ilgili terimler oluşma başlamıştır. Son bir buçuk asırda bilim, teknik, yönetim, bilişim alanlarındaki gelişmelere paralel olarak terimlerin sayısında da tabii bir artış meydana gelmiştir.

Türk Terim Bilimi'nin gelişme ve kalıplaşma sürecine göz atacak olursak, terim biliminin temeli geçmişte kaleme alınan terim bilim yazılarıyla atılmıştır. Terim üretme çabaları çerçevesinde terimsöz/*terimad*¹ yapma ve terimsel sözlük oluşturma işinin bir düzene girmesi, her zaman aynı düzeyde devam etmediği, kimi zamanlarda, değişik sebeplerle daha hızlı ve daha çok terim üretilirken, kimi zamanlarda da daha yavaş ve daha az sayıda terim

¹ TÜBA Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü'nde terim sözün tanımı “*Bir dilin sözcükleri içinde bilim, teknik, sanat, spor gibi değişik alanlarla ilgili özel kavramları karşılamak üzere kullanılan sözcüklere terimadı verilir*” şeklinde yapılırken *terimad* sözcüğü kullanılmıştır. Ancak biz yazılarımızda Türkî dilli toplumların söz hazinelerinde de kullanılan terim söz kelimesinin kullanımını tercih ettik. Bu kelimelerin bitişik mi, ayrı mı yazılacağı husus da ayrıca gözden geçirilmesi gerektiği düşüncesinde olduğumuzu da belirtmek isterim.

üretildiği bir gerçektir. Bunun iki temel sebebi vardır. Bunlardan birincisi, bilim, teknik ve sanat dallarında üretimin hızı, ikincisi de ülkede uygulanan dil siyasetidir (Wardhaugh, 1997: 44). Bilim ve teknik araştırmaların arttığı, üretimin yükseldiği, araştırma ve incelemelerin hız kazandığı dönemlerde pek çok yeni kavram ortaya çıkar. İşte bu kavramları adlandırma mecburiyeti doğar. Ülke aydınlarının görevi bilim ve sanat dallarında üretilen kavramasal verileri terimsel manada adlandırarak dilin toplum hayatında iletişim ve bilişim açısından oynadığı mühim rolü kuvvetlendirmek, yaşanan çağa uygun fikirler ve eserler ortaya koymaktır. Diletciler ülkede izlenen dil siyasetiyle doğrudan ilgili, bazen de bu siyaseti belirleyen fikirlerin üreticisi durumundadırlar (İmer, 1998: 12-18). Bu manada özellikle geçen asrın başından itibaren Türk terimciliğinin gelişme yollarını ve aydınların terim faaliyetine katılımını kaynak eserlerden izlemek mümkündür.

Dünyada hiçbir dil arı dil olarak nitelendirilemez. Her dil başka dillerden kelime almak ve kullanmak durumdadır. Bu yüzden başka dillerden alınan kelimelerin izini süren köken bilim, dil bilimin önemli araştırma alanlarından biri olmuştur. Terim yapımında kullanılacak Türk dili söz varlığının ilk katmanı atalardan miras olarak gelen öz kelimeler, ikinci katmanı eski dönemler için Moğol-Çin, üçüncü katmanı İslam kültür çevresinde Arap-Fars, dördüncü katmanı batı medeniyetinden intikal eden batı dillerine ait sözler²den oluşur (Ahanov 2008: 136, 161; Sızdıkova, 1993: 295). Bu zikredilen söz varlığı, terim yapma işinde dönemin ruhuna uygun biçimde kullanılarak Türk dilinin terim hazinesinin oluşturulması hedeflenmiştir.

Türk dilinin söz varlığının terimleşme süreci ve bu sürecin özelliklerini saptamak, bu özelliklere göre, süreci dönemlere ayırmak gerekir. Milletlerin hayatında siyasi, sosyal, dinî ve toplumsal yaşamdaki değişimlerin tamamının izlerini dilde bulmak mümkündür. Dil, sadece iletişim aracı değil, aynı zamanda toplum hayatında bilimsel ve toplumsal değişimlerin tüm sonuçlarının görüldüğü bir alandır. Dilin en önemli anlam taşıyıcı birimi olan sözcükler, toplumsal hayatın bir izdüşümüdür. Bu manada bilimsel gelişmeler ile dilsel gelişmeler arasında sıkı bir ilişki vardır. Bu bağlamda bütün terim çalışmalarıyla ortaya konulan terimsel söz varlığımızın oluşumu, gelişimi toplumsal hayatın değişim ve

² Batı dillerinde kastedilen, ağırlıklı olarak Fransız, İngiliz, İtalyan ve Grek dillerinde alınan kelimelerdir.

dönüşümüyle doğrudan ilgili olduğunu düşünmek gerekir (Kurmabayoğlu, 2005: 10-19).

Türk terimciliğinin gelişme ve şekillenme süreci, bize terim yapma ve yakıştırma işinin bir bütün halinde gerçekleşmediğini göstermektedir. Siyasî, sosyal ve toplumsal sebeplerin etkisiyle dönem dönem hızlı terim söz üretilmesi veya dönem dönem yavaş terim söz üretilmesi dikkatlerden kaçmaz. Bunun temel sebebi ülkede üretilen bilim ve tekniğe bağlı gelişmeler ışığında ortaya çıkan yeni kavramlara yeni terimler bulma mecburiyetidir.

Bilimsel gelişmelerin arttığı dönemlerde, çok sayıda yeni kavramın ortaya çıkması doğaldır. Bu yeni kavramların kendini ifade edebileceği yeni terim sözlerin oluşturulması şarttır. Bilimsel gelişme verilerinin neticesi olarak ortaya çıkan kavramları adlandırma işi, bilim dallarına özgü kalıp sözleri bulma ve anlamlandırma çalışması olarak nitelenebilir. Zaten terimleri genel sözlerden ayıran, onun özel bilim ve sanat dallarına has anlamlar ifade etmesi, onu diğer sözcüklerden farklı kılar. Bu farklılık, anlamının sınırlandırılmış olması, genel ifadeden özel ifadeye geçirilmiş olması, ortak kabul şartının olması şeklinde sıralanabilir Terim sözler, dil bilimsel bir birim olarak bağımsız biçim birimlerdir ve ek, kök, yapı ve işlev bakımından sözlüksel biçim birimlerden hiçbir farkı yoktur.

Türk söz varlığının terimleşme sürecini, dönemleri oluşturan sebeplere bakarak, beşe ayırmak mümkündür. Bu bağlamda Türk terimciliğinin tarih içinde gelişim sürecini de görmüş oluruz.

1. Klasik Dönem (1100-1839): Selçuklu ve Osmanlı devletleri döneminde terimcilik,
2. Tanzimat Dönem (1839-1876): Arapçadan yeni terimler türetme dönemi, hukuk terimleri oluşturma çabaları,
3. I. Meşrutiyet Dönemi (1878- 1908): Bir yandan Arapçadan terimler türetirken, bir yandan da Türkçeden terimler üretilmeye çalışılan dönem,
4. II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1923): Geçiş dönemi, Arapçadan terim yapmaya sınırlama getirilip Türkçe köklerden, bu olmazsa yabancı köklerden Türkçe eklerle terim yapma dönemi,
5. Milli Terimcilik Dönemi (1923-2000): Bu dönemde bütün terimlerin Türkçe kök ve eklerden türetilmesi dönemi diyebiliriz. Bu dönemi kendi içinde üçe ayırabiliriz.

- a. Ükücülük/idealistlik Dönemi (1923-1945).
- b. Aşırıılık Dönemi (1945-1980).
- c. Serbestlik Dönemi (1980-2000).

1. KLASİK DÖNEM (1100-1839)

Bu dönemde yaşanan dinî ve sosyal hayatın bir neticesi olarak doğuda Arapça, batıda Latince bilim dili olarak öne çıkmıştır. Diğer diller daha yerel ve daha sınırlı alanlarda ve konuşma dili olarak toplum hayatında yerini almıştır. Bu tercihlerde dinlerin de büyük rolü vardır. Çünkü İslam dininin kutsal kitabı Kuran, Arapça indirilmiş, Hristiyanlığın kutsal kitabı İncil de Latince olarak yazılıp dünyaya dağılmıştır. İslam'ı seçenlerin Arapçayı, Hristiyanlığı seçenlerin de Latinceyi öğrenme mecburiyeti doğmuştur. Bu sebeple Zemahşeri gibi yüzlerce Türk bilgini hızla Arapça öğrenip Arapça eserler vermeye başlamışlardır. Diğer bir sebep Doğu medreselerinde Arapça, Batı Kilise okullarında Latince eğitim yapılmasıdır (Kurmanbayoğlu, 2004: 1-4).

IX. asırdan itibaren Türklerin İslam dinini kabul etmeye başladıklarını görüyoruz. Bu yeni kabul edilen dinin önce dinî, sonra edebî, daha sonra da diğer bütün sanat ve bilim dallarının terimleri Arap dilinden alınan sözlerle karşılama yoluna gidilmiştir. Bunu biraz dinî heyecana ve biraz da sosyal hayattaki dinin rolüne bağlamak mümkündür. Özellikle IX. yüzyıldan itibaren büyük gruplar hâlinde İslam medeniyeti dairesine girmiş olan Türk dünyasında önceleri Araplara, sonra da diğer milletlere Türkçeyi öğretmek amacıyla yazılmış olan gramer ve gramer- sözlük karışımı eserleri görüyoruz. Bu eserlerin birçoğu Arapça, bazıları da Farsça yazılmıştır. Bu eserlerde Türkçenin kelime, cümle, dil kuralları ve terimleri Arap dilinin kurallarına göre tanzim edilmiştir. *Kutadgu Bilig* (1070), *Divânü Lügat-it-Türk* (1072), *Atabetül Hakayık*(12.asır), *Kitabü'l- İdrâk Li-lisani'l- Atrak* (M. 1312), *Mukaddimetü'l-Edep* (13.asır), *Ettuhfetü'z-Zekiyye* (14. asır) gibi Türk İslam kültür dairesinin en önemli kaynak eserlerindeki dil malzemesi ve dil kuralları, Arap dilinden alınan terimlerle karşılanmıştır (Korkmaz, 2003: x).

Selçuklular döneminde kullanılan Türkçe terimler, Arap dili terim tecrübesi ile İslamiyet öncesi Türk dili terim tecrübesinden oluşan büyük bir hazinedir. Bu dönemi Arapça ve Türkçe terimlerin birlikte kullanıldığı bir zaman olarak görebiliriz. Yine bu dönemde yaşanan tecrübeler göstermiştir ki karma terim kullanımı sebebiyle terimler konusunda Türkçenin aleyhine işleyen bir yol ve tarz

oluşmuştur. Bu durum Osmanlılar zamanında da aynen devam etmiştir.

12. asırdan sonra Türk Dilinin kuzey ve güney olmak üzere iki kola ayrılıp gelişerek çeşitlendiğini biliyoruz. Güney Türkçesi, özellikle Anadolu'da yaygınlaşarak bilim, sanat, edebiyat ve estetik dili olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu itibarla geniş bir alanda yaygınlaşarak kökleşen bu dil, en olgun eserlerini ortaya koymaya başlamıştır (Caferoğlu, 1998: 25-50; Bozkurt, 1999: 111-125).

Türkler, fethettikleri yeni vatanlarında hazır buldukları medreselerin düzenini bozmadan, diline de müdahale etmeden, ilmî hayatı olduğu gibi devam ettirmiştir. Bu dönemde medreselerde eğitim dili olarak Arap ve Fars dilleri kullanılmaktaydı. Türkçeye pek itibar edilmez, halk arasında konuşma dili olarak kullanılırdı³. Bu tutum, ileriki dönemlerde Türk dili için oldukça mahsurlar doğuracak bir durum hâline gelmiştir. Nitekim Türklerin Turan yurdundan getirdikleri dilleri ve kültürleri zamanla geri plana düşmeye başlamış ve savaşçı kahraman(asker) Türkler, farkına varmadan dilimiz, kültürümüz ve terimciliğimiz için zararlı bir gidişata kendiliğinden yol açmış olurlar (Ercilasun, 2011).

Anadolu'da Oğuz Türkçesine dayalı yazı dilinin kurulup gelişmesinden sonraki devirlerde ortaya konulan Osmanlı Türkçesi, kendinden önceki dönemlerin anlayışlarına uygun şekilde dil kurallarını ve terimlerini kullandığı görülür.

Bir imparatorluk dili olan Osmanlı Türkçesindeki terimlerin çoğunluğuna Arapça kaynaklık etmiştir. Bu dönemde Türkçe sözlerden oluşan terimlerin yapılması veya yaygınlaştırılması noktasında bir fikir beyan edilmemesi dikkat çekicidir. Türklerin İslâmiyet'i kabulünden sonra yeni kabul edilen dinin önce dini terimleri, sonra edebî terimleri, daha sonra da diğer bilim ve sanat kollarının terimleri Arap dilinden alınmaya başlanmıştır. Osmanlı coğrafyasının ilk grameri olarak bilinen Bergamalı Kadri tarafından kaleme alınan *Müeyyiretü'l-Ulum* (M.1530) adlı eser, fiil-i mazi-i mechul (edilgen geçmiş zaman), el-halü'l-ma'lumu'l-muttaridatu (geniş zaman kipi), mutekellim vahdehu (I. Kişi teklik), müfred-i muhatab (II. Kişi tekil), mütekellim ma'al 'gayr (I. Kişi çoğul), meçhulü emir-i hazır (edilgen emir kipi) , ma'lum-ı nehy-i hazır

³ Karamanoğlu Mehmet Bey, 1277 yılında Konya'da meşhur dil fermanında " Şimden geru divanda, dergâhta, bargâhta, mecliste, meydanda Türkçeden gayrı dil kullanılmaya..." diyerek Türkçenin yeniden devlet dili olmasını sağlamıştır.

(olumsuz emir kipi) gibi terimler Arap dili terimlerinin Türk dilbilgisine nasıl kaynaklık ettiğini gösteren örneklerdir (2002: IX-X).

İslam coğrafyasının ortak bilim dili Arapça ve onun terimleriyle eserler yazmak geçmiş asırlardan kalan bir miras olarak Osmanlılarda da devam etmiştir. Türk bilginleri, telif veya çeviri yoluyla ortaya koydukları eserlerinde bu ortak dilin terimlerini kullanmışlardır (Levend, 1972: 72-76). Özellikle dinî bilimlerde Arapça terimler yaygınlaşarak diğer bilim dallarına da etki etmiştir. Tıp, matematik, uzay bilimi, gökbilimi, fıkıh ve kelâm gibi üzerinde çok çalışılmış bilim dallarında ortaya konulan eserlerle bunları genişletme (haşiye), geliştirme ve ilavelerle özgün eserler yapılmıştır. Bu eserlerde kullanılan dil açık, devrine göre abartı ve özentiden uzak, ele alınan konular basit, halkın kolayca anlaması ve öğrenmesi için sade dil kullanılmıştır. İshak bin Murat'ın 1389'da yazdığı '*Havas-ı Edviye* adlı eserinde oldukça sade dil kullandığı, bimarî:sayruluk, el'ac: güçsüz, elhumay:sıtma, dimağ: beyin, azm:kemik, muh: ilik vb.pek çok Arapça terimin Türkçe karşılıklarını bulmaya çalışmıştır. Nasuriddin-i Tûsî'den çevrilmiş olan '*Bahname-i Şahi*' adlı eserde de öğreticilik esas alınmış, dilde sadelik ön planda tutulmuştur. Molla Abdülaziz'in *Umdetü'l İslam* adlı eserinin XVI. yy.'da yapılan çevirisinde Aksaraylı Adurrahman Yusuf tarafından *İmadü'l- İslam* adıyla ve genişletilerek yapılan çevirisinde de dil oldukça sadedir⁴. Osmanlı Türk toplumunda medreselerin sayısının ve etkinliğinin artmasıyla, özellikle XVI. yy.dan itibaren bütün bilim dallarında Arapça terimlerin hem sayılarının arttığı, hem de iyice yerleştiği görülür. XVIII. yy.'da yaşayan Vesim Abbas(ö.1761) tarafından 1748'de yazılan '*Düsturu'l Vesim Fi'l Tıbbi'l Cedid ve'l Kadim*' ve *Nahcü'l Bülüğ fi Şerhi-i Zicil- Uluğ* adlı gökbilime ait eserlerinde sade dil kullanılmıştır. Yine bu yüzyılın büyük bilginlerinden Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın (ö. 1772) Marifet-Name adlı ansiklopedik eserinde dil oldukça sadedir. Ünlü İslam bilgini Zemahşeri'nin "*Aksal-İreb fi Tercemeti Mukaddimetü'l-Edeb*" adlı eserinin İshak Hocası Ahmet (ö.1708) tarafından tercümesi yapılırken Arapça ve Farsça kelimelerin Türkçe karşılıklarının da verildiği görülür (Levend, 1972: 530-532; Korkmaz, 2002: IX-X).

Dilimiz ve terimciliğimiz açısından bakıldığında kalem erbabının devrine göre sade dille yazma isteği ve Türkçe terimler kullanma gayretlerine rağmen Arapça, Farsça kelime ve terimlerle doldurulan

⁴ Burada kastedilen sadelik, döneminin dil anlayışına göre sade dil kullanımıdır. Ancak o gün kullanılan dil, bugün için ağır ve anlaşılabilir gibi görünebilir.

ve gitgide ağır bir yazı dilinin oluştuğu da bir gerçektir. Türk dilinin asıl kaynağı olan halk dilinde var olan kelimeleri yaygınlaştırıp terimleştirme yolu çok sınırlı kalmış, bunun yerine yeni kavram ve duruma uygun Arap ve Farsî kelimeler alınmaya veya ihtiyaç hâlinde türetilmeye devam edilmiştir. Bunun neticesinde XVI. yy.da iyice ağırlaşmış halk için karmaşıklaşmış bir Osmanlı Türkçesi ortaya çıkmıştır.

Osmanlılar, Selçuklulardan devraldığı bu yapıyı üç yüzyıl kadar devam ettirmiştir. İstanbul'un fethinden sonra kurulan Fatih Medreseleri, bilimde, sanatta Osmanlı dilini hâkim kılmak için, dilde millî bir politika olmasa da, medreselerde Osmanlı Türkçesiyle eğitim-öğretim yapılması için gayret sarf etmişlerdir. Fakat bu defa da dilin içine giren Arap ve Fars dillerinden binlerce sözün ve terimin varlığı dilin kurallarına ve yapısına etki eder hâle gelmiştir (Kahraman, 2010: 12-16).

Osmanlı devletinin özel bir dil siyaseti olduğu söylenemez. Kuruluşundan itibaren hazır bulduğu dili, halk dili ve halk için yazılan kitaplar hariç, bir sanat ve hüner gösterme alanı olarak algılayan bir anlayış hâkim olmuştur. Bunun neticesinde dil gittikçe karmaşıklaşmış ve Arap ve Fars dili kurallarına göre yazma eğilimi artmıştır. Oysa bu dönemde Türkçe kelime ve terimlerin yazılışı ve okunuşu hakkında hiçbir gayret görülmez. Bu yüzden Türkçe kelimelerle yazmak zor, aynı zamanda kişilere göre değişkenlik arz ettiğinden, bir kelimenin birden çok okunuşa yol açması, Türkçe kelimelerden kaçınmayı doğurmuştur. Açık bir imlası olmayan kelimelerden uzaklaşma, yazarları Arap ve Fars dillerine yöneltmiş olabilir. Buna karşılık Arap ve Fars dillerinin oturmuş, sağlam bir imlası vardır. Yazarlar karışıklığa sebep vermemek için Türkçe kelimeler yerine yazım kuralları daha oturmuş, imlası sağlam, dillerin sözlerine yönelmesi, biraz da zorunluluk gibi görülür. Sonuçta bu sebeplerle Türk dili geri plana düşmüş, Arap ve Fars dillerinin söz ve terimleri daha öne çıkmıştır (Kahraman, 2010: 11-12). Osmanlı Türk aydını kendini tanımlama konusunda, yazdığı eserler noktasında, kendini İslam coğrafyasının en önemli bir parçası, hatta merkezi sayar, ürettiği eserleri de bu coğrafya için yazdığını düşünür. Bu duruş ve düşüncü, pekçok alanda kendini göstermiştir. Osmanlı aydınlarının bu iyi niyetli ve dünyayı kapsayıcı (cihanşümül) görüşü, Türk dilinin gelişmesi ve yerleşmesi yerine onun aleyhine işleyen bir düzen hâlini almıştır. Osmanlı tebasında yaşayan diğer bütün kavimler kendi dillerinin sözvarlığını ve terimlerini oluştururken, Osmanlıda bu tersine işlemiş Arap ve Fars dillerinin terim hazinesine

katabileceği terim sözler üretilmiştir (Lenvend, 1972: Banguoğlu 2004: 5-6).

Agâh Sırrı Lend, *Türk Dilinin Gelişme ve Sadeleşme Evreleri* adlı eserinde Avrupa, özellikle Fransa ile siyasi ilişkilerin başlamasıyla, dilimize yabancı kelimelerin girmeye başladığını belirterek, Sait Paşa, *Gazeteci Lisanı* (Said Paşa, 1911: 39-40) adlı kitabında, ilk gelen sözün 'statuquo'(mevcut durum) olduğunu yazdığını, ayrıca bu kelimededen 50 yıl sonra, politique ve diplomatie, ve maliye terimi olarak da empirant, avance girdiğini, günümüzde de bu kelimelere karşılık bulunmadığını vurgular (Levend, 1972: 72-73). Bilim dallarında görülen gelişmeler, Osmanlı ülkesine etki etmeye başladıktan sonra, özellikle tercüme faaliyetlerinin çoğalmasıyla yeni söz ve terimlere olan ihtiyaç hızla artmaya başlar. Agâh Sırrı Levent, yeni terimler konusunda izlenen yolu:

1. Latince terimleri olduğu gibi almak,
2. Arapça terimleri kullanmak, orada bulunamazsa, Arapça köklerden yeni söz ve terimler uydurmak,
3. Yeni terimlere Türkçe karşılıklar bulmak, şeklinde üç maddede özetler.

Osmanlılarda terimler konusunda 17 ve 18. yüzyıllarda bu üç yol izlenmiştir. Bu üç fikri de birlikte benimseyip Arap, Latin ve Türkçe terimleri karma olarak kullananlar olduğu gibi sadece 2. veya 3. maddeleri benimseyip Arapça, Türkçe terimleri kullanmayı tercih eden kişiler de vardır. Bundan sonraki dönemlerde görülecek olan terim tartışmalarının da temeli burada atılmış ve fikir ayrılıklarının da tohumu bu zeminde serpilmiş olur.

Ülkemizde bilinçli terimciliğin başlangıcını Tazimatla başlatmak yerinde olacaktır. Fakat bunu terim sorunlarıyla karşılaşmak ve bu yönde tartışmaların başlatılması ve arayışlar olarak izah edebiliriz (Hengirme, 2002: 15, 401).

Hamza Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları* adlı kitabında, "terimlerin Arapçaya dayandırılması" fikrinin Türk dilinin bilim dili olarak gelişmesini olumsuz etkilemekle kalmadığını, Türk diliyle düşünmeyi, Türk diliyle anlatma, yorum ve açıklama gücünü de engellediği görüşündedir (Zülfikar, 1991: 2).

Osmanlı'nın son iki asrında (17 ve 18. asırlarda) görülen yenileşme ve değişim arzusu hükümet, ordu ve aydınlar arasındaki anlaşmazlıklar sebebiyle hep uzatma ve ertelemelerle devam etmiştir.

Bu noktada millî bir terimcilikten söz etmek için yarım asır daha beklemek gerekecektir. Yeni lisan hareketini millî terimciliğe giden en önemli ve en somut, en ciddi adım sayabiliriz (Tanpınar, 1982: 110-130). Asıl millî terimciliğe Atatürk'ün emirleriyle, 2. dil kurultayında alınan kararlarla başlanmıştır. Osmanlının son döneminde terimlerin varlığı, kullanımını, kökeni, yapılışı ve yeterliği hakkında büyük tartışmalar yaşanmıştır (Korkmaz, 2003: X; Tan, 1988: 10).

Terimlerin evrenselliğini savunanlarla, terimlerin İslamî veya millî olmasını savunanlar arasında çıkan tartışmalar uzun zaman devam etmiştir. Bütün bu tartışmalardan dilimiz ve terimciliğimiz güçlenerek çıkmıştır (Levend, 1972: 530-532).

2. TANZİMAT DÖNEMİ (1839-1876)

Tanzimat Fermanı (Duman, 2002: 107-108) 1839'da halka duyurulmasıyla birlikte siyasî, sosyal ve kültürel hayatta yepyeni bir devir başlamış olur. Tanzimat döneminde terimleri ve terimciliği incelemek için siyasî, sosyal, iktisadî, fikrî ve ilmî yenilikleri bir bütün olarak görmek gerekir. Dildeki yenileşmeyi de yapılan bu sistemli değişimin bir parçası olarak düşünmek lazımdır (Akyüz, 1993). Tanzimat hareketi, bir medeniyet değişimi olarak devletin yönünü doğudan batıya çevirme ve bir yenilenme hareketi olarak başlatılmıştır. Bu açılan pencere vasıtasıyla Avrupa ülkeleriyle düşünsel bir bağ kurulmuş ve ilişkilerde çok yönlü gelişme kendini göstermiştir. Bu özgürleşme ortamında fikrî ilişkilerde yoğunlaşma, çeviri eserlerin nicelik ve nitelik olarak artması, toplumsal sorunların gazete ve dergilerde açıktan açığa tartışılması, özgürleşmenin bir göstergesi sayılmalıdır (Levend, 1972: 102). Ayrıca bu tartışmalar toplumsal hayatımıza yepyeni konu ve kavramların girmesine yol açmıştır. Bu konu ve kavramlarla ilgili terimlere Türkçe karşılık bulma işi böylece gündeme gelmeye başlar. Burada dikkat çeken husus, dilde karşılaşılan yeni söz ve terimlere karşılık bulma çabalarının her geçen gün artarak devam etmesidir. Terim yapmada, Avrupalıların kök dil olarak Latinceyi, Çinlilerin eski Çin dilini kullandıkları biliniyor (Kurmabayoğlu, 2005: 10-19). Tanzimat aydınları Arapçayı, Türkçenin terim yapmada kök dili olarak kullanmayı tercih ettikleri görülüyor ki bu aynı kökten olmayan bir dili terim yapmada kaynak/kök dil olarak kullanma fikri, daha sonraki dönemlerde çok büyük tartışmalara sebep olacaktır. Bu dönemde dil ve terimler siyasetini devlet organları değil, daha çok

Avrupa'da eğitim gören yazar, çizer ve gazetecilerin günlük yazıları şekillendirdiği görülür.

Mabeyin Kalemî, Tophane Kalemî, Gümrük Kalemî, Encümen-i Danış (1848) gibi tercüme odaları Tanzimat devrinin fikir ocaklarıdır. Bu mekânlar 1839'dan sonra bir okul vazifesi görmüş, devrin ihtiyacı olan yeni bilgi ve fikir tartışmalarının merkezi olma görevini yerine getirmişlerdir. İleriki dönemlerde dil ve terimcilik siyasetini de etkileyecek, hatta belirleyecek, büyük fikir, sanat ve devlet adamları, bu dönemde kurulan tercüme odaları ve kalemlerde yetişmişlerdir (Tanpınar, 1982: 110-180). Tanzimatın ilk yıllarını özel yetenekli kişilerin yetişmesi dışında, etkin bir yenileşme dönemi değil, daha çok tasarı ve planlamalar düzeyinde ilerleyen bir devir olarak kabul etmek gerekir. 1839-1856 yılları arasında eyleme dönüşmeyen yenileştirme ve iyileştirme çalışmaları 1860'tan sonra daha planlı ve daha etkin yapılacak olan fikirde, işte ve dilde yenileşme hareketinin alt yapısını hazırlanmıştır. Bu dönemi, tek bir fikirden çok, farklı fikirlerin çatışması temsil eder.

1860'tan sonra hükümet, ordu ve aydınlar yenileşme konusunda ortak hareket ettiklerinden başlatılan yenileşme hareketi daha emin adımlarla ilerlemiştir. 1869 yılında çıkarılmış olan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi (Akyüz, 2001: 115-120) ile eğitim ve öğretimi düzene koymayı amaçlar. Bu nizamname Sıbyan Mektebi adı verilen anaokullarından başlayıp mülkiye ve rüştiyeleri de içine alacak biçimde üniversiteye kadar bütün eğitim kurumlarını basamaklandırmıştır. Galatasaray Lisesi, İstanbul Üniversitesi, Askeri Tıp Akademisi ve çeşitli meslek okulları batıdaki örnekleri gibi yeniden düzenlenmiştir. Bu güzel adımların yanında Türk dili için gerekli adımlar zamanında atılmadığı için bu okullarda hem Osmanlıca, hem de Arapça ve Farsça eğitimin sürdürülmesi ciddi bir sorun olarak devam etmiştir. Tıp, Harbiye ve Galatasaray Liselerinde eğitime Fransızca olarak başlanmış ve daha sonra Türkçe eğitime dönülmüştür. Bu değişimler ışığında Türkçe ders kitapları ve yeni terimlere ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır. Terimler konusu sadece ders kitapları yazımı meselesiyle ortaya çıkmış bir sorun da değildir. Batı dillerinden yapılan tercüme faaliyetlerinin etkisi de unutulmamalıdır. Bu dönemde teknik, sanat, edebiyat, estetik ve diğer bilim dallarında çok sayıda eser Türkçeye çevrilmiştir. Tıp, matematik, gök bilim, geometri, logaritma, kimya, dallarında eserler bunlardan bazılarıdır (Zülfikar, 1991: 3).

Bu dönemde Osmanlı aydını, bir medeniyet ve kültür buhranı ile karşı karşıya gelmiş ve batıya yönelmeyi tercih ederken medeniyetlerin kodlarını oluşturan terimler meselesindeki soruna batıdaki örneklerle bakarak çözüm üretmeyi hedeflemiş, bu yönde büyük adımlar atılmış, Tanzimat hareketinin biraz olgunlaşması ve sosyal hayatın canlanmasından sonra resmi, yarı resmi veya sivil toplum örgütü olarak kurulan tercüme odaları, kalemler, dernek ve vakıflar kendi alanlarına giren konularda fikir tartışmaları ve yayımlar yaparak terim ve terimciliğe katkı vermeye başlamıştır. Özellikle bu dönemde dil, edebiyat, tıp, hukuk, askeri konulardaki kullanılan terimler hakkında yayımlar dikkat çeker. Bu dönemde çıkan bütün dergi ve gazetelerde dil ve sözlük ve terimcilik konusunda çok sayıda yayına yer verildiği görülür.

1851'de Encümen-i Daniş, okullara ders kitapları hazırlamak ve ilgili konularda çeviriler yapmak üzere görevlendirilmiştir. Bundan sonra Bab-ı Âli'nin baş çevirmeni Münif Paşa'nın 1861'de kurduğu *Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye*, çeşitli bilim dallarına ait *Mecmua-i Fünun* adıyla çıkardığı 4 ciltlik eserde yeni terimlere yer verildiği görülür. Bu kurum, Tanzimat'tan Cumhuriyete uzanan dönemin en hararetli tartışma konusu olan Latin alfabesine geçiş hakkında olumsuz fikirleriyle öne çıkmış ve Azeri Mirza Ahundov'un hazırladığı Latin alfabesi teklifine olumsuz rapor vermiştir (Levend, 1972: 104).

Lügat-i Tıbbiye hazırlanırken Şânizâde'den de yararlanılmış olmakla beraber daha çok *Kamus-ı İbni Sinâ Tasrif-i Zehravi* ve *Hâvi-i Razi* gibi eski Arapça Tıp eserlerine de başvurulmuş, bunun yanında birçok yeni terimin de Arapçası uydurulmuştur. Agah Sırrı Levend, "Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye tarafından hazırlanan *Lügat-i Tıbbiye*'ye kadar dil sade, terimlerin çoğunun Türkçe olduğunu, ama bu girişimden sonra terimlerin büyük çoğunluğunun Arapça kaynaklı sözlerden oluştuğunu" ifade eder (Levend, 1972: 105). Tabii bilimlerde terim faaliyetlerini Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi, Encümen-i Daniş, Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye, Cemiyet-i Tedrisiyye-i İslamiyye gibi resmi ya da gayri resmi kuruluşlar oluşturur. Ayrıca Vekayi-i Tıbbiye, Sıhhat Nüma, Mecmua-ı Fünun dergileri bilim dili ve terimlerin oluşumuna katkıda bulunmuştur. 1870 yılındaki Yüksek Askeri Şura'da (Dar-ı Şura-yı Askeri) (Levend, 1972: 108-109) Askeri Tıbbiyye'deki derslerin Türkçeleştirilmesi kararlaştırılmıştır. Bu olay terimlerin Türkçeleştirilmesi konusundaki en ciddi adımdır. Çünkü bu tarihten sonra devlet resmi olarak Türkçecilik yapacak, bilimsel eserlerin dillerinin ve terimlerinin Türkçeleştirilmesi hız kazanacaktır. Özellikle tıp eserlerinin dili ve terimlerinin Türkçeleştirilmesi

çalışmalarına hız verildiğini görülür. 19. asrın büyük tıpçıları Mehmet Ataullah Efendi ve Behçet Mustafa Efendi, yazdıkları eserlerinde Türkçe terimlere yer vermişlerdir (Akyüz, 1982: 12-15).

Hukuk alanında adalet işlerini düzene sokmak, eski fıkha dayanan yeni bir kanun dili oluşturmak amacıyla çalışmalar yapıldığı görülür. Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye Cemiyeti'nin kurulması, atılan ilk adımlar, hukuk tarihimizin dönün noktası sayılabilir. 1855'te Rüştü Molla başkanlığında çalışan ve sonra dağılan kurumun başlattığı çalışma Cevdet Paşa başkanlığında bir heyet tarafından "Mecelle" adıyla İslam'a dayalı bir "anayasa" hazırlamıştır. Bu yolla Arapça kaynaklı hukuk terimleri tartışılmaya başlanmıştır. Bu açılan yoldan gidilerek ilk hukuk terimleri sözlüğü, Nezaret Hilmi Tarafından İstılah-ı Adliye adıyla hazırlanıp 1888'de yayımlanan bu eserde yeni terimlere karşılık bulmak için halk arasında yaşayan kelimelere dahi yer vermiştir. Yine 1886'da Kirkor Sinabyan'ın İstılahat-ı Resmîye ve Adliye adlı sözlüğü ile Toma Andonyan tarafından hazırlanan Kamus-ı Kavânin 1892 yılında yayımlanmıştır (Levend, 1972: 110-111).

1895-1901 tarihleri arasında haftalık Servet-i Fünun dergisi etrafında toplanan ve süslü anlatım yolu tutan bir grup genç yazar, Kendilerine de Edebiyat-ı Cedîdeciler adını verirler(16). Bu dönemde dilde daha süslü, sanatlı, Arap ve Fars sözlüklerinde dahi yer almayan sözlere yer veren bir anlayış hakim olur. Bu dönemde Türkçecilik, sözlükçülük ve terimcilik Arapça ve Farsça sözlerin gölgesinde kalmıştır. Ancak bu dönemde bu gidişe karşı duran ve dil, sözlük ve terimler konusunda millî bir duruş sergileyen Ahmet Mithat, Şemsettin Sami ve Necip Asım Türkçü gibi aydınlar vardır (Levend, 1972: 112).

Bu dönemde terimler hakkında farklı görüşler vardır. Bunlardan Tanzimat dönemi fikir adamlarından Ali Suavi (1870-1933) terimlere Arapça karşılık bulma yerine olduğu gibi alınmasını teklif eder. Yine dilbilimci, sözlükçü Şemseddin Sami, yeni terimlere bir yığın sözlük karıştırılarak karşılık bulma yerine olduğu gibi alınması görüşündedir. Doktor Abdullah Cevdet, terimler konusunda alışlagelmişin dışında bir görüş belirtir: Terim olacak sözü Latin dilinden alıp, Arapça eklerle yeni kelimeler türeterek, (psikoloji-yin gibi) terimler yapmayı teklif eder. Bu fikir, devrin aydınları tarafından hiç ilgi görmemiş hatta yadırganmıştır (Zülfikar, 1991: 3-4; Levend, 1972: 110).

Tanzimat yıllarında terimler konusunda genel eğilim, Arapça köklerden yeni terimler yapılmasından yanadır. Bu dönemde terimler

konusunda sergilenen tutum kişilere göre değişiklik arz eder. Kimi Fransızcasıyla birlikte Türkçesini, kimi sadece Türkçesini yazar. Bazı yazarların da hepsini birlikte, karışık biçimde kullandığı görülür.

Namık Kemal, dille ilgili görüşlerini belirttiği “Lisan-ı Osmanî'nin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülahazalara Şamildir” adlı yazısında özellikle dil bilgisi konusunda şunları söyler: “Mevcut dil bilgisi kitapları düzeltilmeli, eksikleri muhakkak tamamlanmalı, herkesin yararlanacağı yayınlığa kavuşturulmalı”.

Tanzimat ve Servet-i Fünun dönemlerinde başlayan dili yenileştirme ve özleştirme çabaları, genelde yazı dilini yenileştirmeyi, Arapça, Farsça ve Türkçe karışımı olan Osmanlı Türkçesini, ‘en iyi Osmanlıca’ merkezinde daha anlaşılır bir duruma getirmeyi hedeflemiştir. Bu yüzden yazılan dil bilgisi kitapları da, Arapça kaynaklı Osmanlıca terimlerden kurtulamamıştır. Eserlerinde kullandığı özensiz, ama açık diliyle haklı bir ün yapmış olan Ahmet Mithat Efendi'nin Osmanlı Türkçesinin içinde bulunduğu durumu ve terimleri açıklayan şu sözleri önemlidir. “Bugün kullandığımız lisan, Arabî, Farisî ve Türki ve Osmanlıların gemicilikte ve sanatta kazandıkları ilerleme nedeniyle Yunan ve İtalyan ve ilerlememizin son noktasını gösterdiği lüzum üzerine bir de Fransız dillerinden alınan sözlerden oluşmaktadır” (Levend, 1972: 167-168) diyerek bu dört dilin kimi zaman sözünü, kimi zaman kurallarını, kimi zaman terimlerini kullanmak zorunda kaldığımızı ifade eder.

Tanzimat ve Servet-i Fünun dönemlerinde dil bilgisi yazıcıları, Arapça köklere bağlı kalmak ile batı dillerindeki karşılıkları aynen aktarma yolu arasında ikili bir eğilimin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Özellikle Ali Süavi ve Şemsettin Sami, batı kaynaklı kelime ve terimlerin Arapça ve Farsçanın olanaklarına bakmaksızın, yeni söz ve terimleri olduğu gibi kabul etme taraftarıdır. Görüldüğü üzere o dönemde Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin yanına bir de batı kaynaklı söz ve terim tartışması eklenmiş durumdadır.

Agâh Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri* adlı eserinin Tanzimat devrinde terimcilik konusunu ele aldığı bölümde o dönemde yayınlanan eserleri ‘tıbbi eserler ve terimler, tabii ve sosyal bilim ve terimler’ biçimde tasnif eder. Dönemin eleştirisini yaparken de: “Tanzimatın bilim terimleri, kitaplarda ve o bilim dallarıyla uğraşanların belleklerinde kaldı. Ama yeni düşünceleri karşılamak üzere, çoğu türetme yoluyla bulunan Arapça kelime ve tamlamalar, konuşma diline de grip yerleşti. Sonunda, konuşma dili,

Tanzimat'tan önceki konuşma dilinden daha ağır ve daha (yabancı kelimelerle) yüklü bir hâl aldı" (Levend, 1972) demektedir.

Bu dönemde yayınlanan bütün dergi ve gazetelerde bilim sanat dallarına ait terimler ve terimcilik hakkında yüzlerce yazı vardır. Bu dönemde basın büyük gelişme gösterir. 1831'de ilk yayımlanan resmi gazete, *Takvim-i Vekaayi* (1831), yarı resmi gazete *Ceride-i Havadis* (1840), *Vekaayi-i Tıbbiye* (1850) gibi gazetelerin sayısı altmışı bulur. Bu süreli yayımlardan 43 politika, 2 edebiyat, 1 tiyatro, 3 magazin, 2 mizah, 2 çocuk, 2 kadın, 2 ziraat, 1 tıp, 1 hukuk, 1 ticaret, 1 askerlik konularını işlemektedir. Bu yayımlar imparatorluğun bilim, kültür, sanat, dil ve edebiyat alanlarına büyük katkılar sağlamıştır (Akyüz, 1982: 157-193). Dönemin tüm tanınmış yazarlarının eserleri yukarıda sözü edilen gazete ve dergilerin sayfalarında batı kaynaklı binlerce söz ve terimin teklif edilen karşılıklarıyla birlikte yayımlanır.

3. I. MEŞRUTİYET DÖNEMİ (1876-1908)

Sultan Abdülhamit padişah olduktan sonra, 1876'da I. Meşrutiyet ilan edilmiş ve eyaletlerde seçimler yapılarak ilk meclis oluşturulmuştur. Osmanlı imparatorluğunun çok uluslu ilk meclisi, azınlıkların katılımıyla çok çeşitlenmiş ve fikir ayrılıkları yüzünden rahat çalışma düzeni kuramamıştır. Bu meclis, Osmanlı devletinin sorunlarını çözmekten çok uzak kalmış ve padişah da meclisi tatil etmiştir.

Meşrutiyet yıllarında, sosyal, kültürel, iktisadî, dinî veya siyasî sebeplerle ortaya çıkan akımlar, bütün hayatı etkilediği gibi kullanılan dili de derinden etkilemiştir. Bu sebeple akımlar, dil malzemesi olan sözleri ve terimleri de etkilemiştir. Fransız ihtilalinden sonra dünyaya yayılan milliyetçilik ve ulus devlet kavramları, bu dönemde Osmanlı coğrafyasında yaşayan diğer kavimler arasında kendini hissettirmeye başlamış, önce ayrılıkçı fikirler olarak çıkmış, ayrılıkçı güçler olarak sürmüştü ve daha sonra da ulus devlet kurma yolunda isyanlarla devam etmiştir. Bu hareket Osmanlı devletinin asli unsuru olan Türklerde değişik etkilere sebep olmuştur. Osmanlı devleti içinde yaşayan kavimler milli kimliklerine dönme yolunda gayret ederken, Osmanlı devleti bu kavimleri hâkimiyetleri altında tutmak için önce Osmanlılık, sonra İslamcılık fikirleri savunulmuş, bu fikirler Osmanlıyı birlikte tutmaya yetmemiş ve bu milletler birer birer Osmanlıdan ayrılmışlardır. Bunu gören Osmanlı aydınları Türkçülük fikrine sınıksız sarılmıştır. Türklük araştırmaları ve Türkoloji çalışmaları, bu fikirlerin beslenip gelişmesine yardımcı olmuştur. Yine bu dönemde Türklük bilinci ve Türkçülük fikirleri

yayılmaya başlamış, İttihat ve Terakki Fırkası, bu fikrin yayılması ve yerleşmesi için büyük çaba harcamıştır. Yapılan yeni bilimsel araştırmalar da bu fikirlerin doğruluğu ve kıymetini gözler önüne serince halkta büyük bir taraftar bulmuştur (Levend, 1972: 347).

1893 yılında çıkarılmaya başlanan 'İkdam' gazetesinde Türk dilinin yenileşmesi ve terimler meselesini ele alan çok sayıda makale kaleme alınmıştır. Ayrıca İkdam gazetesi her gün Çağatay Türkçesi Sözlüklerinden 10 kadar sözü yazıp halkın kullanmasını ister. Yine bu dönemde Çağatay Dilini, Türk dilinin kök dili kabul edip ihtiyaç duyulan söz ve terimleri buradan almayı amaçlayan tekliflerde vardır. Bu anlayışın devamı olmak üzere, Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde sık sık Çağatay Sözlüğünden kelimeler almaya devam edilmiştir.

4. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ (1908- 1923)

1908 yılında II. Meşrutiyet ilan edilmiş ve seçimler yapılarak Osmanlı İmparatorluğunun meclisi ikinci kez yeniden açılmıştır. Bu dönemde Tanzimatla başlayan, I. Meşrutiyetle devam eden yenileşme süreci, Türk dili ve tarihi ile ilgili araştırmalarla kuvvetlenerek II meşrutiyete ulaşmıştır. Bu süreçte, terimler konusunda kabul edilebilir, eski kullanılan dili ve sözleri dışlamayan, ama Türkçe söz ve terimlerin kullanımını tavsiye eden bir anlayış ortaya çıkmıştır.

Türk Derneği etrafında toplanan aydınlar 1908'de Türk Yurdu dergisini yayımlamaya başlarlar. Bu dergi etrafında toplananlar, dilde kullanılan bütün kelimelerin Türkçe olmasını savunurlar. Arapça ve Farsça kelimelerin hızla dilimizden atılması için çalışmalar yaparlar. Bu gruba daha sonra tasfiyeciler adı verilmiştir. Ancak bu grubun içindeki kişilerin batı dillerinden gelen kelimelere karşılık teklif etmemeleri hep eleştiri konusu olmuştur.

II. Meşrutiyetin ilanından sonra ortaya çıkan özgürlük ortamında, her konuda hararetli tartışmaların yapıldığı, fikirlerin çarpıştığı görülür. Meşrutiyet döneminde terimler konusu, imlâ (yazım kuralları), sözlük konularıyla birlikte tartışılan temel konulardan biridir. Bu dönemde dilin temeli sayılan yazım kuralları ve terimler konusunda devletin resmi kurumları gerekli adımları atmak için çalışmalar yürüttüğü görülür. Yine bu dönemde kurulan Islahat-ı İlmiye Encümeni ve Tetkikat-ı İlmiye Heyeti'nin çalışmaları çok önemlidir. Bu dönemde yeni bir şey yoktur. Bütün gazete ve dergilerde önceki dönemlerin konuları tekrarlanıp dururken, bir taraftan da terimler konusunda kabul edilebilir yeni teklifler ortaya

çıkar. Ömer Seyfettin, Genç Kalemler dergisinde (Akyüz, 1982: 157-159).

1911 yılında yayımladığı ‘Yeni lisan’ makalesinde Türk halkına, Türk Dilinin yenileşmesi ve gelişmesi için 14 maddelik teklif sunar. Bu maddelerden sekizincisinde, terimlerin nasıl oluşturulacağı ve kullanılacağına dair teklifi görüyoruz. Bu maddeye göre: “bütün Arapça ve Farsça kelimelerin atılmasına gerek yoktur; ilmi terim olarak Arapça kelimelerin kullanılmasına devam edilmesi, ancak nokta-i nazar yerine, nazar noktası, eser-i sanat yerine sanat eseri vb. kullanılması gerekir” (Duman, 2002: 120). Bu dönemin iki önemli şahsiyeti Ömer Seyfettin ve Ziya Gökalp, dil siyasetinin de belirleyicileri konumundadırlar. Ayrıca devletin ileri gelenleriyle yakın ilişki içinde olmaları sebebiyle siyasete de etkileri büyük olmuştur. Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları* adlı kitabının ‘Türkçülüğün Umdeleri’ başlıklı bölümünde dil hakkındaki görüşlerini 11 maddelik teklifiyle ortaya koyarken, o ilkelerin 5. maddesinde terimlerin nasıl oluşturulacağı ve kullanılacağına dair fikirlerini ortaya koyar. İsmail Parlatır, ‘II. Meşrutiyet Sonrası Türk Dili’ adlı makalesinde (Parlatır, 2002: 151-152), bu teklifteki terimler konusunu anlatan maddeyi, günümüz Türkçesine şu biçimde aktarmıştır.

Gökalp, terim yaparken “*Yeni terimler aranacağı zaman, ilkin halk dilindeki kelimeler arasında aramak; bulunmadığı takdirde, Türkçenin işlek ekleriyle ve işlek tamlama ve çekim kurallarıyla yeni kelimeler yapmak, buna da inkân bulunmadığı durumlarda Arapça ve Farsça tamlamasız olmak şartıyla, - yeni kelimeler kabul etmek ve bazı devirlerin ve mesleklerin özel hallerini gösteren kelimelerle tekniklere ait alet isimlerini yabancı dillerden aynen almak*” gerektiğini ifade etmiştir.

Agâh Sırrı Levent, Türk dilinde Sadeleşme ve Gelişme Evreleri, adlı kitabının ilgili bölümünde Ziya Gökalp’ın bu fikirlerini dört maddede toplar:

1. Terimler ve yeni kavramlar için halk diline başvurulacaktır. Orada bulunmadığı zaman Türkçe ekler ve Türkçe kurallarla yeni terimler yapılacaktır.
2. Bu yetmezse Arapça ve Farsçaya başvurulacak şu şartla ki, alınacak kelimeler tamlama halinde değil kelime halinde olacak, Arapça ‘-yet’ ekiyle kolayca adlar bulunabilecek, ‘İlmül-ruh’a, ruhiyat, denildiği gibi milliyet, kavmiyet, medeniyet vb. kelimeler kolaylıkla yapılacaktır.

3. Kimi yabancı kelimeler de olduğu gibi kabul edilecektir. Feodalizm, şövalyelik, Rönesans, reform, jakoben, sosyalizm vb.
4. Tekniğe ait olan kelimeler de olduğu gibi kabul edilecek, bunlara Türkçe karşılıklar aranmayacaktır. Vapur, telgraf, telefon, tramvay, gramfon vb.

Yeni lisancılar, Ömer Seyfettin ve Ziya Gökalp terimler konusunda farklı fikirlere sahip değildirlir. Onlar Arap, Fars ve Grek dillerinden aldıkları kelimeleri kendi kurallarıyla türetmede bir sakınca görmezler. Örneğin, psikoloji kelimesinden psişik, psikografi kelimeleri de kullanmakta bir yanlışlık görmezler (Levend, 1972: 354). Tanzimatın büyük şair ve yazarı Namık Kemal, Milli edebiyatın büyük hikâyecisi Ömer Seyfettin ve Türkçülüğün kitabını yazan, şair ve yazar, büyük ülkü adamı Ziya Gökalp'ın terim faaliyetleri ve Türk terimciliğine katkıları ayrı bir araştırma konusudur.

Osmanlı Coğrafyasındaki yenileşme ve değişim taleplerinin bir sonucu olarak ortaya çıkan Tanzimat ve Meşrutiyet devirlerinde, dil ve tarih araştırmalarıyla kültürel mirasa yönelme, dilde yenileşme ve Türkçecilik hareketlerini doğurmuştur. Buna bağlı olarak dilbilgisi yazıcılığı ve dil bilgisi terimleri farklı bakış açılarıyla değerlendirilmeye başlanmıştır. Şinasi ile başlayan, dil anlayışı, yenileşme fikirleri, ilk önce gazetecilikte kendini göstermiş, daha sonra edebiyat ve dilbilgisi yazıcılığında etkili olmaya başlamıştır. Bu dönemde önceki dönemlerle kıyaslanamayacak sayıda, dilbilgisi kitapları yazılmış ve Türk dilinin en hızlı gelişen, değişen ve yenileşen terim alanının oluşmasına yol açmıştır.

Terimler konusundaki ilk adımın dilbilgisi alnımda atıldığı görülür. Ancak yazılan bu kitaplarda dilbilgisi ve onun terimleri eski yöntemlerle yazılmıştır. Mehmet Fuat ve Ahmet Cevdet paşaların *Medhal-i Kavâid* (1851), *Kavâid-i Osmaniye* (1865), *Kavâid-i Türkiye* (1875), *Tertib-i Cedid Kavâid-i Osmaniye* (1875) adlı eserleri ilk örnekleri oluşturur. Daha sonra yer alan Süleyman Paşa'nın *İlm-i Sarf-i Türkî* (1874)'si, Ali Nazima'nın *Lisan-ı Osmanî* (1880), Selim Sabit'in *Sarf-ı ve Nahiv-i Osmanî* (1881), Mehmet Rifat'ın *Külliyât-ı Kavâid-i Osmaniye* (1885), Abdullah Ramiz Paşa'nın *Emsile-i Türkî* (1886), Şemsaddin Sami'nin *Nev-usul Sarf-ı Türkî* (1892), Necib Asım'ın *Osmanlı Sarfı* (1894), Mehmet Rifat'ın iki ciltlik *Hâce-i Lisan-ı Osmanî* (1894-1895), Milli Eğitim komisyonu adına Şeyh Vasfi Efendi tarafından Rüştüyeler için hazırlanmış olan *Mufasssal Yeni Sarf-ı Osmanî* (1901), bu tür dilbilgisi kitaplarının son örneğidir. Bu dönemde yazılan dilbilgisi kitapları için Ağâh Sırrı Levent, 'Türk

Dili'nin yapısını dikkate almadan yazılan, Arap, Fars ve Fransız dil metotlarını esas alan kitaplar' eleştirisinde bulunur (Levend, 1972: 168).

Hüseyin Cahit Yalçın'ın kaleme aldığı yeni başlayanlar için (1, 2, 3. sınıflar için) *Türkçe Sarf ve Nahiv* (1908) adlı kitap hakkında Ağâh sırrı Levent, "Türk dilbilgisi yazıcılığında yeni bir adım" değerlendirmesinde bulunmuştur. Ayrıca Arap, Fars dil kurallarının Türk diline sinmiş olan izlerini taşımasına karşın, Türkçe ek, kök ve kurallara daha çok yer verildiğini ifade eder (Levend, 1972: 365). Ahmet Cevat Emre'nin *Lisan-ı Osmanîsi* (1912), Mesut bin Atıf'ın *Mükemmel Kavâid-i Osmanî'si* (ist, 1912), Askeri Liselerde okutulmak üzere ders kitabı olarak hazırlanan 2 ciltlik *Yeni Türkçe Sarf ve Nahiv* önemlidir. Türk Derneği üyesi Anton Tıngıryan'ın yazdığı *Sarf-ı Tahlil-i Lisan-ı Türkî* adlı eser, Türk derneğinin yayın organında bir forması basılmış ama devamı basılmamıştır. Basılan kısımda verilen bilgilere göre kitap dört bölümden oluşmaktadır. 1. bölüm: yazı ve sesbilgisi, 2. bölüm: kökler ve isimler 3. bölüm: ekler ve edatlar biçiminde tasnif edilmiştir. Ayrıca Anton Tıngıryan'ın Alman dil bilimci Franz Bopp'un "*Sanskrit Dili fiil Çekimi Sistemi ile Yunan, Latin, İran Cermen Fiil Çekimleri arasında karşılaştırma*" adlı kitabın ses bilgisi karşılaştırma yöntemi, bu eserde de Türk dilinin sesbilgisine de uygulanmıştır. Ayrıca Max Müler'in "*Fizyolojik Alfabe*" adlı eserinden de yararlanılmıştır. Bunlardan başka I. Cihan savaşı yıllarında iki önemli eser kaleme alınır. Birincisi Cezmi Ertuğrul'un 1917 yılında yayınladığı '*Lisan ve Edebiyatımız Hakkında Tahlil- Tenkid- Mukayese*' adlı kitap beş bölümden oluşur. 1. Bölüm: Arap ve Fars edebiyatları ile bu edebiyatlarda yer alan Tasavvuf, 2. bölüm: Milli edebiyat ve Halk edebiyatı, 3. bölüm: Alman Slav ve Türk Dilleri (dilbilim) araştırmaları, 4. bölüm: Lengüistik, 5. bölüm: Türk Edebiyatının durumu ve Türkçenin imlasını, üslubunu, terimlerini ve genel ihtiyaçlarını incelemiştir. Yazarın yabancı kelime ve terimlerle ilgili görüşü: 'bütün dillerde yabancı kelime ve kurallar olduğu ve bunun da toplumsal bir gerçek olduğu tezidir.' Bunlardan başka Mehmet Fuat ve Mehmet Saip'in yazdığı *Türk Dilinin Sarf ve Nahiv'i*, (ist. 1917), Nüzhet Sabit'in yazdığı *Ana Dili* (ist. 1918), yine Ahmet Cevat Emre'nin yazdığı *Türkçe Sarf ve Nahiv* (ist. 1923) ile Celal Nuri'nin gazete ve dergilerde çıkan yazılarını toplayıp '*Türkçemiz*' adıyla bastıracağı eseri sayılmalıdır. Bu eserler Tanzimat ve meşrutiyet dönemlerini millî edebiyat ve Cumhuriyet dönemlerine bağlayan önemli kaynaklardır (Levend, 1972: 365-376).

Bu dönemde terimler konusunda Tanzimat ve meşrutiyet anlayışlarının dışına çıkılmamıştır. Bu nedenledir ki, Cumhuriyet devrine gelinceye kadar bütün alanlarda olduğu gibi dil bilgisi terimleri de Arap ve Fars dillerinin kurallarına göre yapılmaya devam edilmiştir. Milli mücadele döneminde halk ağızlarından söz derleme çalışmalarına ara verilmemiş, bu zor şartlarda bile kültür ve millileşme, öze dönüş fikirlerinin tartışıldığı görülür.

SONUÇ

Türk kültür ve medeniyet hayatı hiç kesintisiz üç bin yıldır devam ettiği var sayılırsa, geçmişte elde edilen bilim ve tekniğin dilsel göstergeleri terimler büyük bir yekûn oluşturduğu düşünülebilir. Öncelikle ata-babalarımızdan miras kalan kelime ve terimlerden söz etmek gerekir. Başlangıç için totem, inanç ve ibadetle ilgili kelimeler terim sayılabilir. Sonraları bunlara bugün için basit sayılabilecek ev aletleri, araba, at ve atıcılıkla ilgili araç gereçler ile savaş araç gereçlerinin adlarının eklendiği söylenebilir. Daha sonraki dönemlerde ulaşım, sağlık, eğitim, savaş, barış ilgili kelimeler, terim olarak kabul edilmiştir. Bilimsel gelişmelere bağlı olarak yanıcı ve patlayıcı maddelerin icadı ile bunlara ilgili terimler oluşturmuştur. Son bir buçuk asırda eğitim, sosyal ve fen bilimleri, teknik, ulaşım, yönetim, bilişim alanlarındaki gelişmelere paralel biçimde terimlerin sayısında da devasa bir artış meydana gelmiştir.

Türk dilinin tarihî gelişim süreci içinde terimsel gelişimi ele alırsak, terimsel söz varlığının geçirdiği evreleri Klasik dönem, Tanzimat ve Meşrutiyet dönemleri ile Cumhuriyet dönemi olarak sayabiliriz.

İlk Müslüman Türk devleti Karahanlılardan itibaren bilim dili olarak Arapça öne çıktığı görülür. Selçuklu ve Osmanlı döneminde kullanılan dil ve onun sözlüksel birimi terim hazinesi İslam medeniyetinin Arap diliyle ortaya koyduğu ortak terim hazinesinden oluşmaktaydı. Netice itibarıyla Klasik Dönem olarak adlandırdığımız, Karahanlı ve Selçuklu ve Osmanlı devletleri döneminde Arapçanın resmi dil, Farsça'nın edebiyat dili olarak kullanılması sebebiyle bütün terimlerin yabancı dillerden alınıp kullanılması durumu ortaya çıkmıştır. Bu durum Osmanlı döneminin ilk birkaç asrında da devam ettirilmiştir. Ancak Fatih medreselerinin kurulmasından sonra Osmanlıda eğitim dili ve resmi dilin Osmanlılaştırılması yoluna gidilmiştir. Fakat bunun başarılı olduğu söylenemez. Yine bu dönemde ağırlıklı olarak Arapça ve Farsça terimler kullanılmaya devam edilmiştir.

Osmanlı'nın batı ile karşı karşıya gelmesi, batının bilimsel tecrübesini elde etme arzusu, ülke içinde birtakım değişikliklere sebep olmuştur. Bu değişimin en belirgin göstergesi Tanzimat fermarı ile başlatılan modernleşme hamlesidir. Bilim dilinin temel göstergesi sayılan terimlerin yetersizliği meselesi gelmiştir. İşte büyük kültür değişimlerinde görülen eski kültür dairesine ait terimleri bırakarak yeni girilen kültür dairesinin terimlerinin alınması doğal karşılanabilir. Batıda ortaya çıkan sanayi devrimiyle kendini göstermeye başlayan terim yetersizliği ve terim üretme ihtiyacı Osmanlı aydınını bu alanı sorgulamaya itmiştir. Özellikle 1860'lı ve 1870'li yıllarda görülen batıya yönelme, batı ile yarışma isteği ilk önce kendini dilde ve terimlerde göstermiştir.

Türk aydınları, özellikle Tanzimat ile başlayan batıya yönelme, batılı bilim kaynaklarına ulaşma çabaları verirken, dilsel ve terimsel yetersizlikle mücadele etmek için terimlerin Osmanlı toplumu veya İslam toplumu için yapılması noktasında tartışmalar yapmış, yine terimlerin Arapça mı? Farsça mı? yoksa Latince mi yapılması konusunda da büyük tartışmalar yürütmüştür.

Yine bu tartışmaların devamı olarak Türk aydınları, I. ve II. Meşrutiyet Dönemlerinde, Arapçadan terimler türetirken, bir yandan da Türkçeden terimler üretilmeye çalışıldığı görülür. Bu tartışmaların devamı olarak II. Meşrutiyet Döneminde Arapçadan terim yapmaya sınırlama getirilip Türkçe köklerden, bu olmazsa yabancı köklerden Türkçe eklerle terim çabaları görülür.

19. asrın son çeyreği ile 20. asrın başında, yeni yeni araştırmalarla ortaya çıkan yeni söz ve terim ihtiyacı Türk aydınlarını yeni terim yapma ve bu terimlerin kullanımı noktasında ortaya çıkan sorunlara çözüm bulmaya yöneltmiştir. Bu ortaya çıkan terim sorununa çözüm bulma noktasında gayretler önce Arap dilinden sözcüklerle terim yapma, daha sonraları da kendi öz dilinin kelimeleriyle terim yapma şeklinde zuhur etmiştir. Diğer taraftan üzerinde en çok araştırma yapılan, hakkında en çok kitap yayınlanan dil alanı grameri yazıcılığı ile batılı tecrübeyi en çabuk kavrayan ve geliştiren alan olarak dil terimleri en çok özleşen ve Türkçeleşen terim sahası olmuştur.

Osmanlı'nın son döneminde terimlerin varlığı, kullanımı, kökeni, yapılışı ve yeterliği hakkında büyük tartışmalar yaşanmıştır. Terimlerin evrenselliğini savunanlarla, terimlerin İslamî veya milli olmasını savunanlar arasında çıkan tartışmalar uzun zaman devam etmiştir.

Yeni lisan hareketini millî terimciliğe giden en önemli ve en somut, en ciddi adım sayabiliriz. Asıl millî terimciliğe Atatürk'ün emirleriyle, 2. dil kurultayında alınan kararlarla başlanmıştır.

Tanzimat ile başlayan medeniyet değiştirme çabasında dile ve onun en değerli sözlüksel göstergesi olan terimlere kendi dilinde karşılık bulma işi çok ciddi emekler verilerek, belli aşamalardan geçerek, belli seviyelere getirilmiştir. Bu gelinen seviye Cumhuriyetle milliyetçi ve millî dil ekseninde belli bir plan program dâhilinde sürdürülmüştür.

Kaynakça

- Ahanov, K. (2003). *Til Biliminiñ Negizderi*, Almatı: Sanat.
- Ahanov, K. (2008). *Dilbilimin Esasları*, Çev. Murat Ceritoğlu, Ankara: TDK Yayınları.
- Akyıldız, A. (1993). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatı'nda Reform (1836-1856)*, İstanbul: Eren Yayınları.
- Akyüz, K. (2002). *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri* (4. Baskı), Ankara: Mas Matbaa ve Yayıncılık.
- Akyüz, Y. (2001). *Türk Eğitim Tarihi -Başlangıçtan 2001'e-* İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Banguoğlu, T. (2004). *Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK Yayınları.
- Bozkut, F. (1999). *Türklerin Dili*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Caferoğlu, A. (1987). *Türk Dili Tarihi*, İstanbul: Enderun Yayınları.
- Duman, M. (2002). "Yenileşme Döneminde Türk Dili", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt: 15, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Ercilasun, A. (2011). *Türk Dünyası Üzerine Araştırmalar*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Hengirmen, M. (2001). *Türkçe Dilbilgisi*, Ankara: Engin Yayınları.
- İmer, K. (1998). *Türkiye'de Dil Planlaması, Türk Dili Devrimi*, Ankara: KB. Yayınları.
- Kahraman, M. (2010). *Türk, Kazak Dillerinde Terim Yapma Yolları ve Dil Bilim Terimleri Sözlüğü*, Avrasya Mili Devlet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi) Astana, Kazakistan.
- Koç, K. vd. (2003). *Kazakça Türkçe Sözdik*, Türkistan: Turan Baspa Ortallığı.
- Komisyon. (Redaktör: T. Januzakov) (2008). *Kazak TilininTüsündürme Sözdigi*, Almatı: Dayk Press.

- Komisyon, (2005). Türk Sözlük (10. Baskı), Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2003). *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- Kurmanbayoğlu, Ş. (2004). “*Meanbayoğlu, Memlekettin Til Siyaseti jene Terminologiyarı Kalıptastıruvdın Kaidattarı, Kazak Terminologoyası jene Til Medeniyetinin Meseleleri*” Adlı Respublikalık Gıumi-Praktkalık Konferansıya Meteryaldarı”, Almatı: Akademiya.
- Kurmanbayoğlu, Ş. (2004). “Türkî Tilderi Arasında Terminalmasıv Turalı”, *Terminologiyalık Haberşi*, 1 (7), Astana: Gılım Mınıstırlığı Paspası.
- Kurmanbayoğlu, Ş. (2005). *Terminkorkalıptastıruv Kózderi Men TermincasamTesilderi*, Almatı: Sözdik-Slovar.
- Levend, A. S. (1972). *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri* (3. Baskı), Ankara: TDK Yayınları.
- Parlatır, İ. (2002). “II. Meşrutiyet Sonrası Türk Dili”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt: 15, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Sızdıkova, R. (1993). *Kazak Edebi Dilinin Tarihi*, Almatı: Sanat.
- Tan, N. (2001). *Kuruluşunu 70. Yılında Türk Dil Kurumu*, Ankara: TDK Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (1982). *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (5. Baskı), İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- Wardhaugh, R. (1997). *An Introduction to Sociolinguistics* (2nd Edition), Cambridge USA: Blackwell Publishers.
- Zülfikar, H. (1991). *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, Ankara: TDK Yayınları.

KİTAP DEĞERLENDİRMESİ / BOOK REVIEW**Devrim Çağı****1789-1848***

Hobsbawm, Marksist tarih anlayışının önde gelen yazarlarından birisidir. Türkçeye Devrim Çağı olarak çevrilen kitap; Sermaye Çağı 1848-1875, İmparatorluklar Çağı 1875-1914 ve Aşırılıklar Çağı 1914-1991 adlı kitap serisinin ilk kitabıdır. Kitap Fransız İhtilali ve İngiliz Sanayi Devrimini temel alarak, ortaya çıkan politik ve endüstriyel dönüşümü irdelemektedir.

Hobsbawm, bahsi geçen dönemde politik karışıklıkların belirgin olmasını vurguladıktan sonra, bazı ülkelerin neden diğerlerinden daha başarılı olduğunu açıklamaya başlar. Bu açıklamada en belirgin örnekler ise İngiltere ve Fransa devletleridir. İngiliz devriminde devletin koloni oluşturması ve bu nedenle oluşan ticaretin malların daha hızlı üretilmesi gerektirdiğini belirtir. Kolonilerden getirilen pamuğun İngiltere’de işlenmesi ve buradan dünyaya ihraç edilmesi mamul malların astronomik oranlarda ucuzlamasına neden olmuştur. Makineli sistemde kitlesel üretimin gerçekleştirildiği bu imalathaneler, ihtiyaç duyulan diğer girdilerin üretiminin de ülke genelinde artmasını tetiklemiştir. Özellikle kömür ve kırsal alanlardan kentlere göç edenlerin yemek ihtiyacını sağlamak amacıyla tarım gibi sektörlerde üretim artmış, İngiltere dünya kömür üretiminin % 90’ını tek başına karşılayan bir ülke haline gelmiştir.

Devrim Çağının diğer önde gelen devrimi ise siyasi alanda olmuştur. Fransa’da ticaretle uğraşan orta sınıfın zenginleşmesi politik kazanımlarla beraber ilerlemediği için, politik hakların büyük bir kısmını elinde tutan asillerle bu yeni tabaka arasında bir çatışma doğmuştur. Estates General’in kapatılması ve 1789 hasadının kötü geçmesi ülkedeki gerilimleri daha da artırmıştır. Bu gibi nedenlerle Fransız İhtilal meydana gelmiş ve daha sonra ulusal bir dönüşüme yol açmıştır. İhtilali takip eden ve Fransız ordularının Avrupa’nın birçok kentine ayak basmasına neden olan savaşlar aynı zamanda Fransız İhtilali’nin getirdiği ulus kavramının yayılması ve monarşik yönetimlerin sarsılmasına neden olmuştur. Bu süreçte İtalyan ve

* **Künye:** Hobsbawm, E. J. (2016) Devrim Çağı 1789-1848 (8. Baskı), Çev. Bahadır Sina Şener, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Alman devletlerinin oluşmasını sağlayacak gençlik örgütleri ve ticari örgütler kurulmuş, aidiyet hissinin oluşmasını sağlayacak romantik fikirler yayılmıştır. Hobsbawm devrim öncesi aktörlerden asillerin ve köylülerin de dönüşümüne değinmiş, asillerin fabrikatörlere köylülerin ise sabit maaş karşılığında çalışan fabrika işçilerine dönüştüğünü ifade etmiştir.

Yazar bu devrimin en büyük tetikleyici ve dayanakları olarak kömür üretiminin artması ve demiryollarının yaygınlaşmasını sıralamıştır. Tarım devrimi ve şehre göç eden nüfusun beslenebilmesi ise bu devrimin sürdürülebilirliğini sağlamıştır. Ticaretin artması ve göç hareketlerinin hız kazanması ekonomik büyümenin belli noktalarda yoğunlaşmasına neden olmuştur. Hobsbawm'a göre bu hızlı değişimi bir arada tutan idari mekanizma ise Fransız Devrimi ile şekillenmiştir. Napolyon Hukuku'nun anlaşma serbestisi garantisi vermesi ve ticari kâğıtların tanınması Kıta Avrupası'nda ortak bir ticari anlayış oluşmasına neden olmuştur.

Endüstriyel ve politik olarak tanımlanan bu devrimler yeni toplumsal sınıfların oluşmasına neden olmuş, günlük ihtiyaç ve alışkanlıkların değişmesine yol açmıştır. Girişimcilik, çok çalışma ve atılganlık ideal bir insan için aranan özellikler haline geldi. Toplum ya yeni şartlara uyum sağlayacak ya da bu yeni eğilimlere karşı isyan edecekti. 1830 ve 1848 hareketleri bu fikirlerin bir yansıması olarak doğdu. Kırsal alanlarda din önemini korurken burjuva katmanında dinin etkisinin azaldığı görülmektedir. Protestanlık ve İslamın etkisinin ticaret yoluyla önemli merkezlerde arttığı görülürken Katolik ve Ortodoksluk eski otoritesini kaybetmiştir. Seküler ve liberal yönelimler devrimin ilk aşamasında önemliken bu algının daha sonra sosyalizm Marksizm gibi alanlarda yoğunlaştığı görülmektedir. Edebiyat ve felsefe bu akımların ürünü olan yeni eserler üretmeye başlamış ve devrimler burada kalıcı olarak yerleşmiştir.

Sonuç olarak eser, modern düşünce yapısını ve yaşam tarzını belirleyen Fransız İhtilali ve İngiliz Endüstri Devrimini anlatan bir başyapıt olarak bu süreci anlamak açısından oldukça önemlidir. Yazarın karşılaştırmalı anlatımı ve gelişmelerin diğer ülkelerdeki yansıma ve sonuçlarını ortaya koyması eserin tutarlılığını artırmaktadır.

Abdulvahap ALICI

(Arş. Gör., Necmettin Erbakan Üniversitesi,
SBBF, Tarih Bölümü, avalici@konya.edu.tr)

KİTAP DEĞERLENDİRMESİ / BOOK REVIEW**Klişelerin Diktatörlüğü ***

Anton C. Zijderveld, kültür sosyolojisi çalışmalarıyla tanınmış bir yazardır. Dünya genelinde güncel sosyolojinin endüstri toplumunun olgularını ölçmeye yönelik bir kanalda, Amerika'da yapılanan versiyonuyla ilerlediğini belirterek kendisini bu kanalın dışında konumlandırmaktadır. Zijderveld, yaptığı şeyi “sosyo-kültürel gerçekliğin rasyonel anlaşılması” olarak tarif etmektedir. Yani anlam, değer ve norm gibi kültürel gerçekliklerin anlaşılmasına yarayan kavramlar üretmeyi ya da kavramları yeniden değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Klişeler de Zijderveld'e göre yeniden değerlendirilmesi gereken bir kavram olarak tespit edilmiştir. Zijderveld, modernitenin (modernity)/yabancılaşmanın anlam, değer ve motifleri köklerinden ayırdığını, bilgi ve gerçeklik arasında boşluk yarattığını düşünmektedir. Klişeler bu köksüzlüğü ve boşluğu olumlu-olumsuz içeriklerde dolduran davranış örüntüleri olarak birer kurum haline gelmişlerdir. Bu yüzden Zijderveld onlara yönelmek ister. Klişelerin Diktatörlüğü, modernliğin yarattığı anlam kaybı içerisinde birer kavrama tarzı ya da günlük iletişimin demirbaşları olarak klişelerin yerini göstermektedir.

Zijderveld bu çalışmada, klişelerin toplumsallaşmadaki yerini, G. Herbert Mead'ın sembolik etkileşimcilik yaklaşımının yardımıyla analiz etmiştir. Sembolik etkileşimcilik, toplumsallaşmada anlamın içselleştirilmesi ilkesiyle hareket eden bir açıklama biçimidir. Zijderveld, modernliğin işlevi öne çıkarıp anlamı geri plana iten bir karaktere sahip olduğunu, klişelerin de bu işlevselliğin sağlayıcısı olduğunu ifade etmektedir. Bu iddiayı günlük iletişimin ve bir paradigma olarak modernliğin inşasının görünümünde temellendirerek açıklamaktadır. Bununla birlikte, klişelerin toplumsallaşmayı sağlayıcı işlevselliğinin varlığını da belirtmektedir.

Zijderveld, çalışmasının başında klişenin özgün bir tanımına, sosyolojik anlamına ve sosyalizasyondaki işlevlerine değinmektedir. Klişenin sosyolojik anlamı, Zijderveld'e göre sözün gerçek anlamının tekrar yoluyla aşınıp topluma özgü bir anlamla dolmasıyla

* **Künye:** Zijderveld, A. C. (2010) Klişelerin Diktatörlüğü, Çev. Kadir Canatan, İstanbul: Açılım Kitap.

oluşmaktadır. Böylece söz, düşünmeden ve anlamdan soyutlanmış bir işlevsellikle toplumsallaşma sürecinde yer almaya başlamaktadır. Zijderveld'e göre klişeler, modernliğin kuşatıcı etkisinde işlevseldir. Bununla birlikte modernliği anlam ve değer değiştirici olarak geleneğin karşısına koyduğumuz takdirde klişeler kültür aktarımında olumlu bir işleve de bürünebilmektedirler.

Zijderveld, ilk bölümde bir ideoloji olarak modernlikle klişeler arasındaki karşılıklı inşanın nasıl işlediğini aktarmaktadır. Bu amaçla Walter Benjamin'in sanayileşmenin sanat eserleri üzerindeki etkisini açıklayan teorisinden faydalanmıştır. Benjamin'e göre "sanayileşmenin sonucu olarak hayatımızda aura azalmaktadır" (Zijderveld, 2010: 55). Benjamin, sanat eserinin biriciklik, erişilemezlik ve zamanı aşma gibi özelliklerinin toplamıyla bir auraya sahip olduğunu düşünmektedir. Teknoloji ve seri üretimin kopyalamayı kolaylaştırması Benjamin'e göre sanat eserinin aurasının silinmesine yol açan dönüşümdür. Zijderveld de bu fikri genel olarak üretimin ve dolayısıyla tüketimin artması ve hızlanmasına uyarlamaktadır. Ürünleri satın alma tarzlarımız ve ürünlerin bizzat kendileri biriciklikten, mesafelilikten sıyrılmaktadır. Bu konuda, çok kaba olduğunu belirterek süpermarket-bakkal karşılaştırması örneğini vermektedir Zijderveld. Kırsal ve modern öncesi bir toplumda bakkaldaki alışveriş sırasında ortaya çıkan iletişim tarzı birbirlerini etrafıca tanıyan insanların günlük meselelerini içermektedir. Fakat süpermarket en ufak bir söze bile ihtiyaç duymadan alışveriş yapılabilen bir yerdir. "İnsanlar otomatlar gibi hareket ederler ve davranışları, anlamın işlev tarafından gölgelenmesinin mükemmel bir örneğidir" (Zijderveld, 2010: 62). Zijderveld bu örnekte modernliğin klişe üretme kabiliyetinin şartlarını açıklamaktadır. Modern bir davranış tarzı olan uygar kayıtsızlığın tektipleşmesinde olduğu gibi ürünler de biriciklik taşımamaktadır. Oysa birbirleriyle hemhal olmuş insanlar arasındaki ilişki, herkesin statüsünün belirgin olduğu gerçeğine ve mutatlaşmış eylemlere dayanmaktadır. Zijderveld'e göre bu etkileşim tarzı Benjamin'in kasettiği biriciklik ve mesafe özelliklerini taşımaktadır. Bununla birlikte Zijderveld, bu karşılaştırmadaki geleneksel etkileşim tarzının sosyal kontrol açısından bazı durumlarda "diktatörce ve bunaltıcı" olabileceği kanaatini taşımaktadır. Fakat bu çalışmada açıklamak istediği düşüncenin, klişelerin auranın azalmasıyla olan bağı olduğunu da ifade etmektedir.

Zijderveld ayrıca, ürünlerin hızlı değiştirilmesi ve tüketilmesi fikrinin insan ilişkilerine doğru yayılan bir etkisinden söz etmektedir. Tüketim kültürünün karakteri, insan ilişkilerine yaklaşma tarzlarımızı da etkisi altına alarak sadakat, sorumluluk gibi değerleri silikleştirmektedir. Zijderveld bu konuyu arkadaşlık ve evliliklerin kısa sürmesi, yaşlıların ve ruh hastalarının toplumdan tecridi ve kürtaj örnekleriyle açıklamaktadır. Gerçekten de tüketim kültürü, ürün satma amacıyla geçici, anlık, kurumsallaşmayan ve değer üretmeyen his ve düşünceleri öne çıkaran içeriklere sahiptir.

Klişelerin işlevin anlamı örtmesine ilişkin karakteri Zijderveld'e göre, modern toplumun işlevselliği öne çıkaran kurumları ve organizasyonlarıyla uyum içerisindedir. Modern öncesi toplumda aile, cemaat gibi kurumların üstlendiği anlam üretme ve taşıma misyonunu devralan modern bürokrasi, modern bilim ve siyaset, Zijderveld'e göre anlam üretmeye değil işlev ve dolayısıyla klişe üretmeye odaklıdır. Bununla birlikte Zijderveld modern öncesi toplumda aile ve cemaatin dinle temellenmiş bir sosyal kontrole tabi olduğunu ve bunun daha sıkı bir kontrol sağladığını da belirtmektedir. Bu sosyal kontrol, ritüele dönüşmüş şenlik gibi isyanlarla kendisini yenileyerek üretmektedir. Modern toplumda bunun karşılığı yıllık tatildir. Fakat bu tip ara verme gelenekteki ritüel karakterini taşıyamaz çünkü aşkın temelli değildir ve Zijderveld'e göre anlamın buharlaşmasının bir görünümüdür.

Zijderveld, modern davranış kalıplarını, işlevsel-akılcı temellere dayalı, tektip ve geçmişle temellendirilmeyen yani tarihsiz olarak nitelendirmektedir. Modern toplumsal kurumların her biri kişiden farklı bir role bürünmesini talep etmektedir. Kişilik, kendisiyle yapılar arasında ve yapıların kendi aralarında bir mesafe kabul ettiğinde bireyselleşmeye başlar. Zijderveld'e göre modern bireyciliğin kökeni buradadır. "Sosyolojik mesafenin azalmasından ve sosyal-psikolojik mesafenin artmasından dolayı" modern birey olan bitenle ilgili sürekli eleştirel bir tavidir. Zijderveld modern bireyin bu yüzden kurumlarla olduğu gibi değer ve normlarla da arasında bir mesafe oluştuğunu ifade etmektedir. Modern bireyin sosyalizasyonu modern-öncesi bireye göre akıcı ve doğal bir içselleştirme sürecinden mahrumdur. Çünkü değer üreten kurumların meşruluğu ve anlamlılığı kişinin zihninde sorgulanmaz bir arkaplan olarak yer almaktan uzaklaşmaktadır. Zijderveld'in başta da belirttiği gibi modern kurumların anlam üretme kabiliyeti zayıflamaktadır fakat işlev görme kabiliyeti bu kayıptan etkilenmemektedir. Anlam ya da değer, Zijderveld'e göre gelenekten koparak ahlaki bir bağlayıcılıktan

soyutlanmaktadır. Böylece kurumlar, örneğin evlilik, değersel temellerinden uzaklaşmış bir kurum, hatta bir ideoloji olarak işlev görmeye devam etmektedir. Zijderveld, modern-öncesi toplumlarda da klişelerin var olduğunu fakat kurumların anlam üretmedeki yeterliliklerinin klişeleri arka plana ittiğini ifade etmektedir. Modernliğin ürettiği belirsizlik ve köksüzlük içinde ise klişeler, kurumlar adına yönelim ve istikrar sağlayan bir niteliktedir. Yani klişeler modern kurumların sahicilikten mahrum yapısının ortaya çıkardığı belirsizliği iyileştirme yollarını sunabilmektedirler. Zijderveld, buna örnek olarak yukarıda bahsedilen modern insanın sürekli sorgulayıcı tavrını hatırlatmaktadır. Klişeler, anlamsızlıktan ileri gelen modern sorgulayıcılığı belirli bir dil içerisine oturtarak, belli sorulara belli cevapları vermeyi sağlayan geçici bir anlamlılık, istikrarlılık sağlayabilmektedirler.

Zijderveld, ikinci olarak klişelerin toplumsal ve siyasal işlevlerini ele almaktadır. Günlük iletişimde klişeler, bilişsel çaba harcamadan etkileşimi sürekli tutmamızı sağlamaktadırlar. Örneğin selam niteliğindeki bir “ne haber?” sahiden cevap bekleyen bir soru değildir fakat selam vermekten biraz daha fazlasını içeren bir etkileşimi sağlamaktadır. Zijderveld, klişeler olmadan modern günlük yaşamın gerektirdiği eylemleri gerçekleştirmenin çok yorucu olabileceğini belirtmektedir ve klişelere kurumlar kadar önemli bir rol biçmektedir. Klişelerin bir başka işlevi günlük rutinin dışına çıkan durumlarda iletişimi sağlamaktır. Utangaçlık, aşırı üzüntü gibi gerçeklik algımızın bozulduğu böyle durumlarda Zijderveld’e göre klişeler “duyarsızlık izlenimi uyandırmaksızın bizim güvenli bir zeminde kalmamıza yardımcı olurlar” (Zijderveld, 2010: 106). Klişelerin tekrarlanabilirlik ve bir şema olarak farklı durumlarda uygulanabilirlik işlevine sahip olması, Zijderveld’e göre önemli bir özelliktir ve büyüsel bir ihtiyacı karşılamaktadır. Zijderveld, modern insanın da bazı ihtiyaçlarını rasyonalite dışındaki büyüsel bir anlamlandırma ile karşılamakta olduğunu belirtmektedir.

Slogan olarak klişeler, yine büyüsel bağlamda tekrarlanmaları, tonlamaları ve buna eşlik eden beden dili ile siyasal bir işlev üretmektedirler. Zijderveld, sloganların modernliğe özgü sürekli sorgulama refleksini azaltmasının, entelektüeller üzerinde de etkili olduğuyla ilgili tespitler sunmaktadır. Böylece sloganların düşünömselliği saf dışı ederek, anlamın ötesine geçen, –meta fetişizmine benzetebileceğimiz- büyüsel bir ihtiyacı karşıladığını güçlü bir örnekle açıklamaktadır. Zijderveld, sloganın propaganda

bağlamındaki işlevini modern siyasal tarihin Naziler vb. aktörleri üzerinden aktarmaktadır. Zijderveld günümüz içinse ‘demokrasi’, ‘bir arada yaşama’, ‘özgürlük’ gibi kavramların birer slogana dönüşerek küresel siyasette işlevsel bir anlamsızlığa büründüğünü ifade etmektedir. Sosyal bilimlerde ya da pratikte -siyaset konusunda-propaganda/slogan, sosyal kontrol ve sosyal psikoloji bağlamında çok tartışılan bir mesele olagelmıştır. Tüketim kültürünün ürünleri tanıtımında da sloganlar aynı bağlamlarda çokça ele alınmaktadır.

Zijderveld, *klişe ve toplumsal denetim* başlığı altında sosyal denetimi özgürlüğü kısıtlayıcı bir olgu gibi görmenin “tipik modern ve hiçbir sosyolojik nitelik taşımayan bir önyargı” (Zijderveld, 2010: 123) olduğunu ve sosyolojinin –özellikle Durkheim’in- sosyal denetime yaptığı vurguyu belirtmektedir. Zijderveld bu meselede “dedikodu”yu(gossip) sosyal denetim sağlayıcı bir işlevde görür. Yazar dedikodu sözcüğü ile İngiliz dilindeki *gossip* sözcüğünü kastettiğini belirterek aklımıza ilk gelen anlamdan ziyade yüceltmeyi, olumlama da barındıran bir kavramdan sözettiğini belirtmektedir. Üçüncü şahıslar hakkındaki enformel bilgi olarak dedikodu, klişelerle paralel bir içerikte işleyerek Zijderveld’e göre kişilerin ait olduğu sosyal grupla bütünleşmelerini sağlayacak kabiliyettir. Dedikodunun sosyolojik açıdan sapma olarak değerlendirilebileceğimiz davranışları hakkında, kişilere uyarı sağlaması bakımından bir sosyal denetim sağlama aracı da olduğunu düşünmektedir.

Zijderveld, üçüncü olarak modernliğin zaman algımız üzerinde yarattığı algının klişevari bir güçle bizi nasıl yönlendirdiğini ele almaktadır. Tıpkı işlevselliğin anlamı örtmesi gibi objektif zaman da subjektif zamanı gölgeleyerek modernliğe özgü bir “can sıkıntısı” yaratmaktadır. Modernliğin zamanı örgütleme biçimi onu, Zijderveld’e göre geçmişten gelip geleceğe doğru akan bir süreklilikte algılamamızı engellemektedir. Zaman hem yoğun bir şekilde programlıdır hem de anlam mahrumiyetinden doğan bir can sıkıntısı ona eşlik etmektedir. Dolayısıyla Zijderveld’e göre klişeler sıkılganlığın hem kaynağı olabilir hem de onu şekillendirme gibi bir işlev görebilirler.

Subjektif zamanı Zijderveld, farklı ortamlarda ortak değer ve kabullere istinaden davranış sergileme anlamındaki toplumsallaşma sürecinin istikrarıyla inşa olmuş bir zaman biçimi olarak görmektedir. Modernlik, ahlaki bağlayıcılığı ve toplumsallaşmanın istikrar ve değer kazandıran karakterini aşındırdığı ölçüde bu zaman biçimini de aşındırmaktadır. Zijderveld, modernliğin yarattığı sıkılganlık ve yönsüzlüğün sebebi olan yabancılaşmanın Batı

kültüründeki kökenlerini, Reform hareketi ve Helenizm bağlamında açıklamaktadır. Ona göre Batı kültürünün kültürel arketipi olarak gnostik; yabancılaşmayı, modern sıklıganlığı, yönsüzlüğü, kolektif değer ve normları reddetmeyi temsil etmektedir. Dolayısıyla gelenek ve kurumsallaşmadan –ya da toplumsallaşmadan- kopmanın bir sonucu olarak tespit ettiği sıklıganlığı Zijderveld, Batı felsefi-dini kültüründe temellendirmektedir. Sıklıganlığın diğer bir görüntüsünü Zijderveld, demokrasi ve siyasal katılımıla ilgili algıda göstermektedir. Batı ekseninde ortalama bireyin demokrasinin işlevselliğiyle ilgili ümitvar bir algısı yoktur. Geleneğin ve kurumsallaşmanın zayıfladığı soyut toplum, bu yolla güç kaybetmekte ve siyasal katılım -en fazla- plansız aktivizm gibi sonuçlara yol açmaktadır. Politik isyan ve devrim gibi şokları da Zijderveld, modern soyut toplumun sıklıganlığının sonuçlarından biri olarak görmektedir. Dildeki ve müzikteki, duyguların ve düşüncelerin ifadesindeki abartı ve sıradışılık da soyut toplumun yönsüzlüğünün bir sonucudur. Klişeler, bu yönsüzlüğü retorik yoluyla besleyebilirler. Retoriğin, Zijderveld'e göre, soyut toplumda yani tüketim toplumunda karşılık bulması zordur ve sıklıganlığın sebeplerinden biri olarak klişelerin de sonu anlamına gelebilir. Çünkü retorik insanlar üzerinde, anlamsız formüller olarak uzun süre etkisini sürdürememektedir. Zijderveld, retoriğin bir kez içi boşaldığında yeniden anlam kazanmasının zorluğunu belirtmektedir. Hatta içi boşalan klişeler, insanlık dışı işlevler görmektedir. Zijderveld bu konuyu, klişeler yardımıyla inşa edilmiş propagandaların sonucu olan büyük katliamlar ve dikta rejimleri örneğinde açıklamaktadır.

Zijderveld son bölümde Batı'nın kültürel bir arketipi olan gnostisizmin klişeleri yıkmak isterken kendi klişeleriyle modernliğe özgü daha güçlü bir diktayı nasıl kurduğunu ve buna karşı anlam-ışlev arasındaki dengenin nasıl tekrar kurulacağı hakkında açıklamalar sunmaktadır. Klişelerin yıkılıp yerine yenilerinin daha baskıcı bir tarzda inşa edilmesi döngüsünü Zijderveld, dini ve toplumsal-siyasal hareketler, bilimsel keşifler, estetik ve mizahi yüceltme başlıklarında incelemiştir. Zijderveld'e göre toplumsal hareketlerde de bilimsel keşifler ve dini hareketlerde olduğu gibi karizmanın rutinleşmesi yeni klişeler inşa etmektedir. Fakat Zijderveld, toplumsal hareketleri klişelere karşı seferberlik üretmede diğerlerine göre insani sorumluluk bakımından daha güçlü bulmaktadır. Çünkü toplumsal hareketler insanları uyarmak adına pek çok farklı, şok edici ve davranış değiştirici yollar izlemektedirler.

Estetik yüceltme de düşünmeyi devre dışı bırakan popüler sanat klişelerinin üzerine çıktığı ölçüde klişelere karşı koyabilir. Mizah, toplumsallaşma tabanında düşünülduğünde klişelerden beslenmekte ve fakat klişelerin tersine çevrilmesiyle de üretilmektedir. Bu bakımdan klişe hem yıkıcı hem de üretici bir potansiyele sahiptir. Zijderveld, son olarak toplumsal bir tip olarak 'yabancıya' ait olmadığı ortam, sosyal grup ya da toplumlarda klişeleri yıkabilme ve anlamın işlev tarafından örtülmesini engelleme gibi bir rol biçmektedir. Çünkü yabancı, klişelerin işlevsel değil sahih anlamlarına odaklanarak iletişime geçebilmektedir ve makro düzeyde bu girişim bazı klişeler için bir sorgulamanın başlatıcısı olabilmektedir. Zijderveld bu altı boyutta toplumsal etkileşimde anlamın, işlev tarafından gölgede bırakılmadan üretilmesini mümkün kılan yolları açıklamıştır.

Zijderveld, bu çalışmada soyut toplum olarak adlandırdığı değer ve normların eksensiz ve belirsiz hale geldiği modern toplumdaki klişelerin toplumsal etkileşimdeki yerine dikkat çekmektedir. Klişeleri kökten reddetmeyi değil onların toplumsallaşmayı sağlayıcı değer ve norm üretme kabiliyetini nasıl kullanabileceğimizi göstermeyi amaçlamaktadır.

Merve Türkan BİLGİR

(Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi,

Sosyal Bilimler Enstitüsü, turkanbilgir@gmail.com)

KİTAP DEĞERLENDİRMESİ / BOOK REVIEW**Türkiye’de Siyasal Güven:
Liderler, Kurumlar, Süreçler ***

Güven, hem ontolojik olarak insana hem de toplumsallaşmayla edinilen tecrübi bilgiye aittir. Doğum ile başlayıp ölüme kadar süren bireysel ve toplumsal yaşantıda güvenin hayati bir yer tuttuğu söylenmelidir. İçerisine doğduğumuz aileye, toplumsallaştığımız çevreye güveniriz. Bu güven durumu kimi zaman deneysel kimi zaman deney öncesi bir mahiyet arz etmektedir. İçgüdüsel olarak gerek korku gerek mutluluk gibi duygu durumları insani var oluşumuza ilişiktir. Özellikle korku ve güvenin birbiriyle kopmaz bir ilişki içerisinde olduğunu kaydetmek gerekmektedir. Korku, doğuştan gelen bir yeti olduğu gibi, sosyo-kültürel, din vb. takviyelerle yaşantının hemen her katmanında, farklı tarz ve üsluplarda varlığını devam ettirmektedir. Dini korkular, siyasal korkular, ekonomik korkular... Bu gibi korku türleri ve tarzlarının, tecrübi bilgiyle sabit olduğu ya da dönem dönem içerik değiştirdiği söylenebilir. Korku tür ve içeriklerinin değişmesi, güven duygusunun da bu tarz ve içeriklere set çekecek keyfiyette olmasını gerektirmektedir. Güven duygusu böylece toplumun “normaller”in dışına çıkmasını önlemektedir. Özellikle siyasal toplumsallaşma gibi, toplumu normalleştirici bir alanda, güven duygusunun önemi merkezi olmaktadır.

Türkiye’de Siyasal Güven adlı çalışmaya imza atan Can da siyaset kurumunu güven ve korku sarkacında ele almaktadır. Can’a göre güven duygusu, toplumsal ilişkilerin temelinde bulunan önemli bir rezervdir. Gündelik yaşantımızda, hayatın büyük dönemeçlerinde, zor zamanlarda ve daha birçok olağan-olağanüstü durumlarda güven, sosyal ilişkileri düzenleyen temel belirleyici bir güç haline gelebilmektedir. Yazara göre, aslında insan, eylemlerini gerçekleştirmeden evvel diğer insan ya da varlıklarla farkında olmasa da, yazılı olmayan bir “güven sözleşmesi”ne onay vermektedir. Can’ın bu ifadesi, insan toplumsallığını mümkün kılacak siyasal zeminin “sözleşme” temelli olduğuna dair kadim bir tartışmayı akla getirmektedir. Özellikle Hobbes ve Rousseau’nun başını çektiği

* **Künye:** Can, İ. (2015) Türkiye’de Siyasal Güven: Liderler Kurumlar Süreçler, İstanbul: Açılım Kitap.

“sözleşme” önemlidir. Bir arada yaşamının asgari güven seviyesini yakalama adına girilen bu sözleşme, toplumu okuma adına bir açılım sunmaktadır. Toplumsal yaşamın belki de temelini atacak olan sözleşme, toplumdaki güvenin; sosyo- kültürel, dini, siyasal hemen her alanındaki birlikteliği mümkün kılacak bir tutkal olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla güven kavramı, kendisi üzerine uzun uzadıya düşünmeyi bizlerden talep etmektedir. Can’ın, Açılım Yayınlarından çıkan eserini, bu talebe bir katkı olarak okumak mümkündür.

Eser, İslam Can’ın “Liderler, Kurumlar ve Süreçler Bakımından Türkiye’de Siyasal Güven: Sosyolojik Nicel Bir Araştırma” adlı doktora tezinden oluşmaktadır. Eserde, Türkiye’nin siyasal sisteminin temel dinamikleri olan siyasi liderler, kurumlar ve süreçler bağlamında bir siyasal güven betimlemesi yapılmaktadır. Eser, siyasal güveni; genelde siyasi lidere özelde ise liderin ülke sorunlarına yaklaşımına, ürettiği politikalara, siyasi düşüncesine, kişilik özelliklerine ve karizmasına göre konumlandırmaktadır. Yine eser, siyasal güveni; kurum ve süreç noktalarında, devlet ve hükümet kurumlarına, hükümetin ekonomi politikaları ile siyasal toplumun demokratikleşme süreçlerine yönelik vatandaşın tutum, inanç ve beklentileri ekseninde tanımlamaktadır.

Kitap, Türkiye sosyolojisi için yeni sayılabilecek bir kavram olan siyasal güveni; siyasi liderler, kurumlar ve siyasal süreçler bağlamında tanımlamaya, tasvir etmeye ve konumlandırmaya çalışmaktadır. Bu yordam üzere hareket eden kitap, dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümünü yukarıda da kısmen değindiğimiz “güven” konusu oluşturmaktadır. Ne yazık ki Türkiye’de güven konusunda, geniş bir literatürün olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir. Fukuyama’nın “Güven: Sosyal Erdemler ve Refahın Yaratılması”, Ferda Erdem’in “Sosyal Bilimlerde Güven” adlı edisyon çalışması ile Erhan Tecim’in (2011) “Sosyal Güven: Sosyal Sermaye ve Dindarlık Çalışması” ve bunun yanı sıra güven konusuyla ilgili kaleme alınan bazı makaleleri zikretmek mümkünse de bu konuda daha fazla çalışmanın yapılmasının gerektiği söylenmelidir. Bu bakımdan ilk bölümde, isabetli bir biçimde, salt güven konusu tartışmaya açılmaktadır.

Güven tanımının, güvenin hangi koşullarda tesis edildiğinin, günümüz dünyasında hemen her toplumun karşı karşıya kaldığı güven erozyonunun nedenlerinin ve modern dönemde bir sosyal sermaye değeri olarak görülen güvenin inşa edici-bütünleştirici

rollerinin ele alındığı ilk bölümde, güven çeşitlerine ve güvenin sosyal sermayeyle olan ayrılmaz birlikteliğine değinilmektedir. Ayrıca güven çalışmalarında üzerinde durulan bazı kavramların, güven epistemolojisindeki bağlamlarına yer verilmektedir. Yanı sıra, güven çalışmalarında sıkça referans gösterilen Niklas Luhmann'ın güven (trust), emin olmak (confidence) ve tanıdık-bildik olma (familiar) kavramları arasında yaptığı ayrımlar ile “güvensizlik”, risk, korku kavramları da, güvenin epistemolojisini çözümlenmede değinilen önemli kavramlar arasında yer almaktadır. Birinci bölümün son başlığı, toplumun güven düzeyini ölçtüğünü iddia eden çalışmalara yönelik önemli tespitlerin yer aldığı bir eleştiri niteliği taşımaktadır. Bu kısımda bir toplumda güven seviyesinin sadece “sosyal güven” üzerinden ölçülmesinin doğru bir yöntem olmadığına dikkat çeken Can, nispeten homojen denebilecek ülkelerle Türkiye'nin haksız bir mukayeseye tabi tutulduğu notunu düşmektedir. Burada, homojen toplumlarda güven düzeyinin yüksek çıkmasının, dünya ölçeğinde bir “algı yanıltması”na neden olduğu vurgulanmaktadır.

Eserin ikinci bölümü siyasal güven konusunun onto-epistemik inşasına ayrılmaktadır. Esere göre, literatürde siyasal güvene ilişkin birçok tanımın bulunması ve ortak bir tanımın geliştirilememesi, siyasal güven tanımları içerisinde özgün bir tanımın çıkartılması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Siyasal güvene dair mevcut tanımlara yer verilen bu bölüm, güven literatüründe daha fazla çalışmanın yapıldığı sosyal güven ile siyasal güven ilişkisini ele almaktadır. 1960'lı yıllardan itibaren yapılan çalışmalarla yabancı literatürde geniş bir hacme ulaşan siyasal güven literatürünün, Türkiye'de sosyoloji ve kısmen siyaset bilimi alanlarında bilinmiyor olması, siyasal güven literatürüne yönelik bir farkındalık oluşturmayı da elzem kılmaktadır. Dolayısıyla uluslararası literatürde siyasal güven üzerine yapılan çalışmaların ilgi alanını oluşturan konulara yer verilmesinin, Türkiye'de sosyoloji, siyaset bilimi ve diğer disiplinlerin çalışma alanlarına yönelik katkı sağlayacağı dile getirilmektedir. Bu bölümde ayrıca siyasal güven teorilerine yer verilmektedir.

Bireyde siyasal güvenin veya güvensizliğin oluşumunun insan yaşamının ilk dönemlerinde şekillenmeye başladığını iddia eden “sosyo-kültürel yaklaşım” ile güvenin tümüyle bireyin sosyo-kültürel gelişimine bağlı olmadığını, hükümetin ve kurumlarının ürettiği politikaların vatandaşın beklentilerini karşılayıp karşılamadığına bağlı olarak siyasal güvenin belirlendiğini öne süren “kurumsal yaklaşım”ın savları, ikinci bölümde detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. Akabinde siyasi lider, siyasi kurumlar ve süreçlerin

siyasal güvenin onto-epistemik inşasını ne şekilde gerçekleştirdiği, her bir faktör üzerinde ayrı ayrı durularak temellendirilmektedir. Siyasal güven düzeyinin erozyona uğraması anlamına gelen “siyasal güvensizlik” kavramıyla Can, güvensizliğe neden olan yozlaşma, skandallar, ekonomik eşitsizlikler ve terörden oluşan temel parametrelerin, siyasal güven düzeyine yönelik olumsuz etkilerini, dünya ve Türkiye siyasetinden örnekler vererek açıklamaktadır.

Eserin üçüncü bölümünde, ikinci bölümde temellendirilen siyasi lider, kurumlar ve süreçler bakımından Türkiye'nin siyasal güveni ele alınmaktadır. Türk siyasi kültüründe liderin önemli bir yeri olduğunun vurgulandığı bu bölümde, siyasi liderin bir sosyal sermaye değeri taşıdığı üzerinde durulmaktadır. Bununla birlikte güven duyulan liderde bulunması beklenen kişilik özelliklerinin, karizmayı ve sosyal sermaye değerini beslediği dile getirilmektedir. Siyasal güvenin ikinci dayanağını oluşturan “kurumlar”, bu bölümde ele alınan bir diğer faktör olmaktadır. Genel olarak kurumsal yaklaşım temelinde değerlendirilen kurumlara güven konusu, hükümetin ve hükümet kurumlarının ürettiği politikaların, vatandaşın beklentilerini karşılayıp karşılamama durumuna göre şekillenmektedir. Böylelikle güven düzeyi yüksek olan kurumların, vatandaşın beklentilerini karşıladığı kabul edilmektedir. Bu bölümde yer verilen bir diğer siyasal güven faktörünü ise, “süreçler” oluşturmaktadır. Temelde demokratikleşme ve ekonomik gelişim süreçleri üzerinden değerlendirilen süreçler konusu, güncel siyasi konuların da dâhil edilmesiyle farklı bir boyut kazanmaktadır. Buna göre Cumhuriyet’ten bu yana süregelen demokratikleşme sürecinin kısa bir değerlendirilmesi yapılmakta, sonrasında ise bugünlerde Türkiye'nin gündemini yoğun biçimde meşgul eden demokratik açılım politikaları, çözüm süreci ve din-inanç özgürlükleri bağlamında demokratikleşme çabalarının yönü tayin edilmeye çalışılmaktadır. Aynı zamanda, süreçler içerisinde yer alan ekonomik gelişim süreci, ekonomi faktörünün siyasetin mekanizmalarını dönüştürebilme potansiyeli bağlamında ele alınarak üçüncü bölüme dâhil edilmektedir.

Dördüncü ve son bölüm ise, temelde iki kısımdan meydana gelmektedir. İlk kısım, araştırmanın amacı, kapsamı, sınırlılıkları, örnekleme, anket formunun özellikleri ve araştırmada kullanılan istatistikî tekniklerden oluşan metodolojiyi, ikincisi ise saha çalışmasından elde edilen verilerin analizlerini oluşturmaktadır. Analiz bölümünde öncelikle Türkiye’de siyasal güvenin üç temel faktöründen biri olan siyasi lidere yönelik sorular bulunmaktadır.

Siyasi lidere güven duymada liderin hangi kişilik özelliklerinin önemsendiği, güvenilir bir liderin ülke sorunlarına ne şekilde yaklaşması gerektiği, siyasi parti seçmeninin, liderini ne ölçüde güvenilir bulduğu ve Türkiye siyasi tarihine damgasını vurmuş siyasi liderlerin doğrudan ismi verilerek bu liderlere ne düzeyde güven duyulduğuna dair sorular yer almaktadır. Siyasal güvenin bir diğer faktörü olan kurumlara güveni ölçmek için iki ayrı soru düzenlenmiştir. İlkinde Cumhurbaşkanlığı, TBMM, Ordu başta olmak üzere STK, dini cemaatler ve üniversitelere kadar birçok siyasi kurumun doğrudan ismi verilerek bu kurumlara ne düzeyde güvenildiği sorulmaktadır. İkincisinde ise; siyasi parti, televizyon kanalları ve gazete isimleri doğrudan verilerek, bu kuruluşlara hangi düzeyde güven duyulduğu irdelenmektedir.

Siyasal güvenin üçüncü faktörü olan süreçlere güven düzeyi ise, demokratikleşme sürecine güven ve ekonomik süreçlere güven başlığında iki ayrı soru olarak ölçülmeye çalışılmaktadır. Ayrıca toplumda siyasal güvensizliğin oluşmasında önemli bir belirleyici unsur olduğu düşünülen ve sosyo-kültürel yaklaşımın savlarına göre yaşamın ilk dönemlerinden itibaren oluşmaya başlayan “korkular” da, saha çalışmasında yer almış önemli bir soru olarak kendisini göstermektedir. “Türkiye’nin bölünmesi veya parçalanması” gibi ifadeler sosyo-kültürel yaklaşıma uygun olarak hazırlanmışken, “Çözüm Süreci”, “Ekonomik Kriz” gibi ifadeler de, vatandaşın hükümet politikalarına endeksli beklentilerini yansıtan kurumsal yaklaşımın iddiasına göre hazırlanmıştır. 15 Temmuz darbe kalkışmasını tecrübe ettiğimiz şu günlerde, özellikle liderlere, kurumlara ve süreçlere yaklaşımdaki paradigmatik değişimin fikri kazısını yapmak için böylesi eserlere dönüp tekrar tekrar bakmak bir ihtiyaç halini almaktadır. Eser, her okuyucunun eleştirisine açık olmakla beraber, ciddi bir mesai almış olması bakımından ayrıca takdiri hak etmektedir.

Ejder ULUTAŞ

(Dr., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Sosyoloji Bölümü, ejder_ulutas@hotmail.com)

